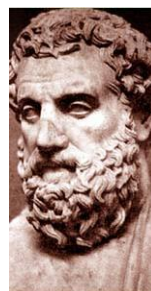

Εργασία του
Αθανασιάδη Σωτηρίου, καθηγητή φιλόλογου.

Σοφοκλέους Αντιγόνη

(Αρχαίο θέατρο της Επιδαύρου)

Σοφοκλής

**Ερμηνευτικές ερωτήσεις ανοικτού τύπου
(ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)**

Πρόλογος Στίχοι 1 -99

▸ Στίχοι 1-17.

1. Από ποιο μυθολογικό κύκλο αντλεί το υλικό γι' αυτό το έργο του ο Σοφοκλής και ποια είναι η προϊστορία της οικογένειας της Αντιγόνης;

Απάντηση : (βλ. εισαγωγή σελ. 27).

2. Η προσφώνηση προς την Ισμήνη στο στίχο (1) τι δηλώνει;

Απάντηση: Η προσφώνηση δε δηλώνει μόνο το τυπικό συγγενικό δεσμό, που συνδέει τα δύο πρόσωπα, αλλά φανερώνει τη φιλάδελφη στοργή και αγάπη από την οποία πλημμυρίζεται η ψυχή της Αντιγόνης.

3. Πώς γίνεται η παρουσίαση των προσώπων;

Απάντηση : Η παρουσίαση των προσώπων γίνεται με **προσφωνήσεις** (βλ. στίχ. 1 και 11).

4. Η Αντιγόνη ανοίγει την παράσταση με μια σειρά ερωτήσεων προς την Ισμήνη. Ποιο είναι το περιεχόμενο των ερωτήσεων αυτών και ποιο σκοπό εξυπηρετούν; (βλ. στίχ. 2 και 3).

Απάντηση : Το περιεχόμενο των ερωτήσεων αυτών είναι οι συμφορές που ξεκίνησαν με τον **Οιδίποδα**. Αυτές είναι :

α) Η πατροκτονία (ο Οιδίποδας σκότωσε τον πατέρα του Λαΐο). - **β) Η αιμομειξία** (ο Οιδίποδας παντρεύτηκε τη μητέρα του Ιοκάστη). - **γ) ο απαγχονισμός της Ιοκάστης**. - **δ) Η αυτοτύφλωση του Οιδίποδα**. - **ε) Η φυγή του Οιδίποδα από τη Θήβα**. - **στ) Η εκστρατεία των 7 Αργείων στρατηγών μαζί με τον Πολυνείκη κατά της Θήβας και ζ) Ο τραγικός θάνατος των δύο αδελφών** (Ετεοκλή - Πολυνείκη) **σε μονομαχία**.

-- Όλες αυτές τις συμφορές τις φέρνουν σαν κληρονομιά οι δύο αδελφές: **η Αντιγόνη και η Ισμήνη**. Όμως εδώ δεν σταματούν οι συμφορές, αλλά θα συνεχιστούν και θα πέσουν, σύμφωνα με την άποψη **της Αντιγόνης**, πάνω στις δύο αδελφές.. Άρα οι συμφορές ξεκίνησαν με τον **Οιδίποδα** και θα τελειώσουν πάνω στις δύο αδελφές.

Σκοπός των ερωτήσεων: Μ' αυτές τις ερωτήσεις καθώς επίσης και με τις παρακάτω (βλ. στίχ. 9-10) ο ποιητής δείχνει **την ταραχή και την αγωνία της Αντιγόνης** και μ' αυτές χρωματίζεται **ο βαθύς οικογενειακός πόνος**.

Χρειάζονται οι ερωτήσεις αυτές για να δείξει ο ποιητής ότι η αντίληψη της θεϊκής πατρογονικής κατάρας (που φέρνουν κληρονομικά οι δύο αδελφές) είναι σύμφωνη με την τότε αντίληψη « **άμαρτία γονέων παιδεύουσι τέκνα** ». Το πιστεύω εκείνης της εποχής για την οικογένεια ήταν το εξής: Η οικογένεια στην αρχαϊκή εποχή (όπου πνευματικά ανήκει ο Σοφοκλής) είναι **μια ενότητα ηθική**: τα ηθικά χρέη των προγόνων κληρονομούνται από τους απογόνους τους. Πίσω απ' αυτή τη φοβερή ιδέα υπάρχει ίσως η σοφή μνήμη των ανθρώπων πως « **το κακό είναι τερατώδες, γιατί, όσο και να τιμωρηθεί ο ένοχος, δε σβήνει, και πάντα κάποιος που δεν έφταιξε εξακολουθεί να το πληρώνει. Η κάθαρση του κακού δε γίνεται ποτέ ολοκλήρωση. Ίσως αυτή να είναι η μεγαλύτερη ατέλεια του ανθρώπου.**» (Γ. Σεφέρης: **Μέρες Γ΄**).

Έτσι το αίμα φέρνει το αίμα και το κακό περιλαμβάνει ολόκληρη οικογένεια, γενιά με γενιά.

5. Οι πέντε συνεχείς αρνήσεις (στίχ. 4-6) τι εκφράζουν;

Απάντηση: Εκφράζουν με έμφαση **την ταραχή και απελπισία της Αντιγόνης** για τις πάρα πολλές συμφορές που κληροδότησε **ο Οιδίποδας** σ' αυτήν και την αδελφή της (Ισμήνη). Επί-

σης **η παρήχηση** (στίχ. 4) « οὐτ' ἄτης ἄτερ» και στην οποία φράση προστέθηκε άτοπα και το αρνητικό « ἄτερ» δείχνει **την ταραχή της Αντιγόνης**.

6. Ποιοι λόγοι οδηγούν την Αντιγόνη να συναντηθεί με την αδελφή της τέτοια ώρα και να συζητήσει μαζί της για τις διαταγές του βασιλιά;

Απάντηση: Όπως θα φανεί και παρακάτω , **η Αντιγόνη** πήρε την απόφαση να θάψει τον αδελφό της και να έρθει έτσι **σε αντίθεση με τη διαταγή του Κρέοντα**. Την απόφαση αυτή την πήρε, γιατί πίστευε πως την επέβαλε **η συνείδησή της και η οικογενειακή στοργή της**. Την απόφαση αυτή θεώρησε **ως χρέος** να την ανακοινώσει στην αδελφή της **Ισμήνη**, μια και εκείνη είχε **ίδιες υποχρεώσεις** απέναντι στον αδελφό της, θα ήθελε να συμμετάσχει στο έργο αυτό, δηλ. της ταφής του αδελφού τους, **για να γίνει η ταφή όσο το δυνατό τέλεια**. Γι' αυτό **η Αντιγόνη** κάλεσε **την Ισμήνη** κρυφά έξω από το παλάτι, για να είναι μοναχές τους και να μην τις ακούσει κανείς τι θα πουν. Πίστευε **η Αντιγόνη** ότι, αφού είναι αδελφές αυτή και **η Ισμήνη**, έχουν ένα σώμα με κοινό κεφάλι, οπότε και **οι στοχασμοί** , τους οποίους προκαλούσε η κοινή συμφορά τους, **θα ήταν οι ίδιοι**.

7. Οι φράσεις « οὐτ' ἀλγεινόν οὐτ' ἄτης ἄτερ» και «οὐτ' αἰσχρόν οὐτ' ἄτιμον» τι εκφράζουν;

Απάντηση: Το «ἀλγεινόν»¹ και το « ἄτης ἄτερ»¹ εκφράζουν **τη σχέση της οικογένειας με το θεό**, ενώ το «αἰσχρόν»² και το «ἄτιμον»² **τη σχέση της οικογένειας με τη δημόσια γνώση**. Ο θεός μπορεί να δίνει στον άνθρωπο πόνο και να τον καταστρέφει, ενώ η **κοινωνική ομάδα** να του δημιουργεί ντροπή και να τον ατιμάζει, να τον απορρίπτει. Το « **αἰσχρόν** » ακριβώς περιέχει το φόβο της ατίμωσης.

Σημειώσεις

1. Ο πόνος και η συμφορά αναφέρονται στο θάνατο του Ετεοκλή και του Πολυνείκη.
2. Η ντροπή και η ατιμία αναφέρονται στον αθέμιτο γάμο του Οιδίποδα και της Ιοκάστης και τον κακοφημισμένο θάνατό τους.

Η Αντιγόνη , όπως θα δούμε, αποσυνδέεται ολότελα από **την κοινωνική ομάδα** και **τις δυνάμεις** που την εκφράζουν και στρέφει ολόκληρη την ψυχή της προς τους νεκρούς και προς τους θεούς.

8. Ποια σημασία δίνεται εδώ στη λέξη « Ἄτη »;

Απάντηση: Εδώ η λέξη « Ἄτη » όχι μόνο διατηρεί το **ομηρικό φορτίο της** {βλ. στον Ὅμηρο «η Ἄτη» είναι η **μη φυσιολογική κατάσταση του νου, η παραφροσύνη**, η κατάσταση που

οδηγεί σε άλογη πράξη. Η «*Άτη*» αποδίδεται σε **μια εξωτερική δαιμονική δύναμη**. Η προβολή των λαθεμένων πράξεων σε δυνάμεις έξω από το άτομο λειτουργεί **λυτρωτικά**, αφού γλιτώνει το δράστη από την ντροπή (αποδοκιμασία της κοινωνικής ομάδας όπου ανήκει)}, **αλλά και** παρουσιάζεται ως **τιμωρία** για κάποιο έγκλημα. **Το έγκλημα** πληρώνεται με την «*Άτη*», είτε από τον ίδιο το δράστη είτε από τους απογόνους του. Έτσι, από την «*Άτη*», = **τιμωρία**, γεννήθηκε η «*άτη*» = **καταστροφή αντικειμενική, όλεθρος # κέρδος, σωτηρία**. Η «*Άτη*» με οποιαδήποτε έννοια, συσχετίζεται με τον υπερφυσικό παράγοντα: **θεούς ή δαίμονες** ή έναν ορισμένο θεό, π.χ. **το Δία** (και εδώ στην αρχή της τραγωδίας μας η **Αντιγόνη** λέγει: «*Ζεύς τελεῖ*».)

9. Η Αντιγόνη έρχεται να συναντήσει την αδελφή της θλιμμένη και αναστατωμένη, ανήσυχη και αγανακτισμένη και γενικά ασυγκράτητη στην έκφραση των συναισθημάτων και παθών της. Να εξηγήσετε πού οφείλεται η θλίψη, η ανησυχία, η αγανάκτηση και η ταραχή της;

Απάντηση: οφείλεται στην **άδικη απόφαση του άρχοντα**. Η ευαίσθητη καρδιά της έχει πληγωθεί τόσο σκληρά από τη διαταγή του **Κρέοντα**, ώστε αποφάσισε αμετάκλητα να θάψει τον αδελφό της.

10. Να καταγράψετε τα συναισθήματα που, κατά την άποψή σας, προκαλεί στους θεατές η πρώτη παρουσία της Αντιγόνης πάνω στη σκηνή και να τα αιτιολογήσετε βάσει των δεδομένων του κειμένου.

Απάντηση: Ο Σοφοκλής από την πρώτη στιγμή (από τους πρώτους στίχους) **αιχμαλωτίζει** πάρα πολύ **την προσοχή** και **το ενδιαφέρον** των θεατών για την **Αντιγόνη**. **Οι πρώτες κινήσεις και τα πρώτα λόγια της Αντιγόνης** έκαναν τους θεατές να νοιώσουν ότι **η Αντιγόνη ήταν μια ανθρώπινη φύση διάχυτη και ασυγκράτητη στην εξόρμηση των συναισθημάτων και παθών της**. Τα βήματα, τα λόγια και οι κινήσεις της **Αντιγόνης** ήταν γοργά και βιαστικά. Εδώ βλέπουμε **την τεχνική αυτή του Σοφοκλή** να αιχμαλωτίζει τους θεατές από την πρώτη στιγμή του δράματος, και το πετυχαίνει αυτό **με την εξέγερση της φαντασίας τους**.

11. Γιατί η Αντιγόνη αποκαλεί τον Κρέοντα με τον προηγούμενο στρατιωτικό του τίτλο και όχι με τον τίτλο του βασιλιά;

Απάντηση: Η Αντιγόνη, επειδή αναγκάζεται να αναφέρει το όνομα του **Κρέοντα**, δεν τον αποκαλεί αυτόν ούτε θείο, ούτε άρχοντα, ούτε βασιλιά, αλλά χρησιμοποιεί τον παλαιότερο τίτλο του «**στρατηγός**», για να εκφράσει **ειρωνεία** και **περιφρόνηση** προς το πρόσωπο του **Κρέοντα**.

12. Η προσφώνηση του ονόματος της Αντιγόνης από την Ισμήνη (στιχ. 11) ήταν απαραίτητη για τους θεατές; Αν όχι, τότε γιατί η Ισμήνη προσφωνεί την Αντιγόνη με το όνομά της;

Απάντηση: Η προσφώνηση δεν ήταν απαραίτητη για τους θεατές, γιατί ήδη η Αντιγόνη απεκάλεσε την Ισμήνη «αυτάδελφον». Επειδή όμως η προσφώνηση είναι **μονολεκτική** και δεν συνοδεύεται **από επίθετο**, έρχεται **σε ζωηρή αντίθεση** προς την **προσφώνηση της Αντιγόνης** που είναι γεμάτη **από τρυφερότητα και θέρμη**. Έτσι, απ' αυτό τον τρόπο προσφώνησης φαίνεται η **αντίθεση των χαρακτήρων των δύο αδελφών**.

13. Να περιγράψετε την εμφάνιση των δύο προσώπων (Αντιγόνης - Ισμήνης) πάνω στη σκηνή μόλις αρχίζει η παράσταση.

Απάντηση : Η σκηνή παρουσιάζει την πρόσοψη των ανακτόρων των Θηβών. **Η Αντιγόνη** (πρωταγωνιστής) και **η Ισμήνη** (δευτεραγωνιστής), που τις υποδύονται άνδρες, βγαίνουν από τη δεξιά πόρτα (από το γυναικωνίτη) στην αυλή του ανακτόρου. Παρουσιάζονται πάνω στη σκηνή με **προσωπεία, κοθόρνους και ανάλογη ενδυμασία**, που δείχνει το πένθος για το χαμό των δύο αδελφών τους. Κινούνται και μιλούν με προφύλαξη. Κάνουν τις κατάλληλες χειρονομίες και δίνουν κάποιο τόνο και χρώμα στη φωνή τους, όπως ταιριάζει σ' αυτή την περίπτωση.

14. Ποια συναισθήματα γεννιούνται στους θεατές από την πρώτη παρουσία της Αντιγόνης και της Ισμήνης πάνω στη σκηνή ; (βλ. και ερώτηση 10)

Απάντηση: Τα συναισθήματα που γεννιούνται στους θεατές είναι:

- Συμπόνια για τις δυστυχισμένες κόρες του Οιδίποδα και γενικότερα για τον οίκο των Λαβδακιδών.
- Οίκτος για το γένος των ανθρώπων και για το νεκρό του Πολυνείκη.
- Φόβος για τις συμφορές που περιμένουν να έρθουν.
- Δυσφορία για τα κακά που ρίχνουν οι θεοί στο ανθρώπινο γένος.

15. Ποια απάντηση έδωσε η Ισμήνη στην ερώτηση της Αντιγόνης (βλ. στιχ. 9-10) και πώς μπορούμε να περιγράψουμε την ψυχική κατάστασή της και ποια σύγκριση μπορούμε να κάνουμε ανάμεσα στις δύο αδελφές;

Η Ισμήνη, στην ερώτηση της Αντιγόνης, αν έμαθε το κήρυγμα του Κρέοντα που στρέφεται εναντίον των προσφιλών προσώπων, απαντά ότι δεν ξέρει τίποτε εκτός από τον τραγικό αλληλοσκοτωμό των αδελφών τους και τη φυγή του αρ-

γείτικου στρατού. Συγχρόνως **με την άγνοια η Ισμήνη** δείχνει και **αδιαφορία**. Μετά την απώλεια των αγαπημένων της προσώπων δεν μπορεί να σκεφτεί καμιά άλλη δυσκολία - ούτε ευτυχία- που θα μπορούσε να προστεθεί. Έλπιζε ότι **ο κύκλος της συμφοράς** θα έκλεινε με το διπλό θάνατο του **Πολυνείκη** και του **Ετεοκλή** (βλ. το σχήμα «κύκλος» : « **δυοῖν ἀδελφοῖν ἔστερήθημεν δύο**». Απ' αυτή τη στάση της **Ισμήνης** στα πρώτα λόγια της **Αντιγόνης**, μπορούμε να τη φανταστούμε **χωρίς πάθος, δοσμένη σε μια ήρεμη, ισοπεδωμένη θλίψη**, και να αισθάνεται **μια ανακούφιση**, επειδή έφυγε ο στρατός των Αργείων (στιχ. 15).

Σ' αυτό το σημείο αν κάνουμε μια σύγκριση ανάμεσα στις δύο αδελφές βλέπουμε ότι η **Αντιγόνη** «**αγρυπνά, ακούει και γνωρίζει**, επειδή ο άνθρωπος πρέπει να ζει φανερά μέσα στο φοβερό κόσμο», ενώ η **Ισμήνη** «**ησυχάζει, δεν ακούει και δε γνωρίζει**, επειδή ο άνθρωπος πρέπει να ζει κρυφά μέσα στο φοβερό κόσμο».

▸ Στίχοι 18-38

1. Πόσες φορές, πότε και με ποιον τρόπο πήρε το βασιλικό αξίωμα ο Κρέοντας;

Απάντηση: Το **βασιλικό αξίωμα** (η βασιλεία) κατά την εποχή που αναφέρεται το δράμα (δηλ. μια γενιά πριν από τον Τρωικό πόλεμο) ήταν **κληρονομικό**. Ο **Κρέοντας**, γιος του **Μενονικέα** και αδελφός της **Ιοκάστης**, το πήρε δυο φορές. **Πρώτη φορά** είχε αναλάβει το βασιλικό αξίωμα μετά το θάνατο του **Λαΐου**, αφού δεν υπήρχαν διάδοχοι, και στη συνέχεια το παρέδωσε στον **Οιδίποδα**, όταν ο **Οιδίποδας** έλυσε το αίνιγμα της **Σφίγγας**. **Δεύτερη φορά** ο **Κρέοντας**, μετά το θάνατο των δυο αδελφών **Ετεοκλή** και **Πολυνείκη**, των φυσικών κληρονόμων του θρόνου του **Οιδίποδα**, **κληρονομεί το βασιλικό αξίωμα**, ως ο εξ αγχιστείας πλησιέστερος συγγενής, αφού δεν υπάρχει άλλος αρσενικός διάδοχος.

(**Σημείωση:** Από συμβατικότητα δραματική δεν αναφέρονται λεπτομέρειες για την ανάρρηση του Κρέοντα στο θρόνο. Περιτεύει τούτο. Ο θεατής το καταλαβαίνει εύκολα.)

2. Ποιες ήταν οι αποφάσεις που πήρε ο Κρέοντας σχετικά με την ταφή του **Ετεοκλή** και του **Πολυνείκη** και πώς δικαιολογείται ο διαφορετικός τρόπος που αντιμετωπίζει τους δύο αδελφούς.

Απάντηση: Μετά την απάντηση της **Ισμήνης** (στίχ. 11-16) ότι δε γνωρίζει τίποτε νεότερο εκτός από το θάνατο των δύο αδελφών τους, η **Αντιγόνη** εκθέτει το **κήρυγμα** του **Κρέοντα** (στίχ. 21-38). Από το **κήρυγμα** αυτό μαθαίνουμε τις αποφάσεις που πήρε ο **Κρέοντας** σχετικά με την ταφή του **Ετεοκλή**

και του Πολυνείκη. Έτσι, σύμφωνα μ' αυτές τις αποφάσεις ο Ετεοκλής θάφτηκε με μεγάλες τιμές, ενώ ο Πολυνείκης θα παραμείνει άταφος και άκλαυτος, τροφή για τα όρνια. Επιπλέον για όποιον παραβεί αυτή τη διαταγή η ποινή θα είναι ο λιθοβολισμός. Εδώ βλέπουμε ότι ο Κρέοντας αντιμετωπίζει τους δύο αδελφούς με διαφορετικό τρόπο. Και αυτός ο διαφορετικός τρόπος δικαιολογείται από το ότι ο Κρέοντας τον Ετεοκλή επίσημα τον αναγνώρισε ως ήρωα που υπερασπίστηκε την πατρίδα, και γι' αυτό του φέρθηκε σύμφωνα με το δίκαιο και το νόμο να θαφτεί με τιμές (βλ. στίχ. 23-24 : *σύν δίκη χρησθείς δικαία καί νόμω* = του φέρθηκε με δίκαιη κρίση και σύμφωνα με τη θρησκευτική συνήθεια, γιατί έπεσε πολεμώντας για την πατρίδα του). Επίσης την τιμή της ταφής την είχε ζητήσει ο ίδιος ο Ετεοκλής από τον Κρέοντα πριν από τη μονομαχία με τον αδελφό του. Ενώ τον Πολυνείκη τον θεώρησε προδότη, γιατί στράφηκε εναντίον της ίδιας του της πατρίδας, και επομένως έβγαλε διαταγή, που απαγόρευε την ταφή του, σύμφωνα με τη φράση που εξέφραζε την ηθική εκείνης της εποχής: « *φίλει τόν φιλοῦντα καί μίσει τόν μισοῦντα* » (= Να αγαπάς αυτόν που σ' αγαπά και να μισείς αυτόν που σε μισεί), εκδικούμενος έτσι τον εχθρό του. Είναι συνεπώς ο Πολυνείκης ένας πολιτικός εγκληματίας, ένας προδότης αλλά και αδελφοκτόνος.

3. Ποιο νόημα έχει (ή τι σήμαινε) η διαταγή του Κρέοντα να μείνει ο Πολυνείκης άταφος; Να συγκρίνετε το σχετικό χωρίο (στίχ. 26-30) με αποσπάσματα της Ιλιάδας Ψ' 65-76 και της Οδύσσειας λ' 71-78 καθώς επίσης και με άλλα αποσπάσματα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και να συμπεράνετε ποιες ήταν οι πεποιθήσεις της εποχής εκείνης για την ταφή των νεκρών και το χρέος που είχαν οι ζωντανοί προς τους νεκρούς.

Απάντηση: Στους στίχους 26-30 η Αντιγόνη περιγράφει το νόημα της διαταγής του Κρέοντα να μείνει ο Πολυνείκης άταφος. Η απαγόρευση αυτή έχει το νόημα της τιμωρίας του νεκρού. Η τιμωρία αυτή ήταν : «*να μείνει ο Πολυνείκης αθρήνητος και άταφος, γλυκός θησαυρός για τα όρνια, που γύρω τους λαίμαργα ψάχνουν για την τροφή τους*», που σημαίνει ότι ο νεκρός δε θα γινόταν μόνο βορά των ορνέων, αλλά δε θα μπορούσε ούτε η ψυχή του να γίνει δεκτή στον Άδη και να βρει την ησυχία της, αλλά θα περιπλανιόταν πάνω στη γη. Η ποινή αυτή ήταν ακραία και φοβερή. Γιατί το να μη θαφτεί ο Πολυνείκης ήταν μια από τις μεγαλύτερες ταπεινώσεις που μπορούσε να γίνει σε βάρος του νεκρού. Οι Αρχαίοι πίστευαν πως α) το πνεύμα του άταφου νεκρού περιπλανιόταν ανήσυχο και στερούνταν ακόμα κι από τέτοιες μικρές ικανοποιήσεις που ένας νεκρός θα έπρεπε να έχει - β) το πνεύμα δεν μπορούσε να διαβεί την Πύλη του Άδη (βλ. Ιλιάδα Ψ' 71-74) και έτσι δε θα συναντήσει όλους τους αγαπημένους του νεκρούς, δε θα αναπαυόταν εκεί αιώνια μα-

ζί, αγαπημένος όπως και στη ζωή, και τελικά δε θα εξασφάλιζε τη μεταθανάτια γαλήνη.—γ) η παρουσία ενός άταφου πτώματος **μόλυνε** τον ήλιο και επιπλέον προκαλούσε την **οργή των θεών** (βλ. Οδύσσεια λ' 71-75) και **δ) το πνεύμα του νεκρού καταδίωκε τους ζωντανούς και ιδιαίτερα τους συγγενείς του, που είχαν το χρέος να ενταφιάσουν αυτόν** (βλ. Ισοκρ. XIV,55 και Αισχ. I,13.).

Αποσπάσματα : **α) Ιλιάδα Ψ' 71-74 :**

θάψε μ' ευθύς να διαβώ του Άδη τον Πυλώνα μακράν με διώχνουν οι ψυχές, σκιές αναπαυμένων, να μη διαβώ τον ποταμόν και απόπερα τες σμίξω, κι εμπρός στες πύλες τες πλατιές του Άδη παραδέρνω.

(Εδώ το φάντασμα του Πατρόκλου, επειδή ο Πάτροκλος αφήνεται άταφος, παρουσιάζεται στον Αχιλλέα και ζητά απ' αυτόν να τον θάψει, γιατί περιπλανιέται μόνος έξω από τις πύλες του Άδη.)

β) Οδύσσεια λ' 71 - 75

Γιατί απ' το βαθύ τον Άδη όταν γυρίσεις, στις Κίρκης πάλι το νησί θ' αράξεις το καράβι σ' ορκίζω, εκεί να θυμηθείς κι εμένα, βασιλιά μου. Κι άθαρτο πίσω κι άκλαυτο μη φύγεις και μ' αφήσεις, μήπως με κάμουν οι θεοί κακό στοιχειό για σένα.

(Εδώ ο Ελπήνορας λέει στον Οδυσσέα πως πρέπει να τον θάψει, αν δε θέλει να προκαλέσει την οργή των θεών.)

Αυτή ήταν η **μοίρα** που επιθυμούσε η **Αντιγόνη** να απομακρύνει από τον αδελφό της. Για τους παραπάνω λόγους οι **Αρχαίοι** πίστευαν ότι **ο νεκρός πρέπει να θάπτεται κι ακόμη πως το καθήκον ανήκει πρωταρχικά στον πιο στενό συγγενή του**. Επίσης το **έργο της ταφής ενός νεκρού συγγενή** βάρυνε αποκλειστικά και μόνο τις **γυναίκες της οικογένειας**. Αυτές έπρεπε να φροντίσουν να γίνει η κηδεία σύμφωνα με τα ισχύοντα έθιμα και τυπικά. (Έτσι και εδώ στην τραγωδία «**Αντιγόνη**», η **Αντιγόνη**, αν δεν πράξει το χρέος της αυτό, ως αδελφή και γυναίκα, θα έχει προδώσει τον αδελφό της, που θεωρητικά περίμενε ο αδελφός της απ' αυτή να φροντίσει, σε περίπτωση θανάτου του, τα σχετικά με την ταφή του). Αν όμως η οικογένεια αμελούσε το καθήκον της, η ταφή αποτελούσε τότε καθήκον του **δήμου**, στον οποίο ο νεκρός ανήκε (βλ. Δημοσθ. ΧLIII,57-58). «**Πιστεύω**» των **Αρχαίων** ήταν ότι η **σωστή θέση του σώματος του νεκρού ήταν στη γη**, έπρεπε δηλαδή το σώμα να ξαναγυρίσει στη γη, απ' όπου προήλθε. Επομένως η **ταφή ήταν καθήκον και δημόσιο και οικογενειακό**. Αν δεν εκτελούνταν, θα επακολουθούσε κάποια καταστροφή. Η γενική αναγνώριση αυτού του καθήκοντος φαίνεται απ' τη γιορτή της **Δήμητρας** στην Αθήνα, όταν έριχναν βαριές κατάρες σ' όσους θ' άφηναν ένα πτώμα άταφο, και η αποστέρηση του νεκρού σώματος από την ταφή «**ήταν χειρότερη γι' αυτόν που την αρνήθηκε παρά σ' αυτόν που του την αρ-**

νήθηκαν». Έτσι όλες αυτές οι πεποιθήσεις των **Αρχαίων** αποτέλεσαν **ένα άγραφο πανελλήνιο νόμο**.

Αποσπάσματα:

α) Ισοκράτη Πλαταϊκός 55 : *Και δεν είναι βέβαια ίση ούτε όμοια συμφορά το να εμποδίζονται οι νεκροί να θαφτούν και το να χάνουν οι ζωντανοί την πατρίδα τους κι όλα τα άλλα τα αγαθά τους αλλά η μεν πρώτη είναι φοβερότερη για κείνους που την προκαλούν παρά για κείνους που την παθαίνουν, κλπ. (σχόλιο: Το να στερήσει κανείς απ' το νεκρό την ταφή και τις σχετικές επιτάφιας τιμές, θεωρούνταν αμάρτημα απ' τους αρχαίους. Το ίδιο συμβαίνει και σήμερα, το να αφήσει κανείς να θάφτει ο νεκρός χωρίς επιμνημόσυνη ακολουθία.)*

β) Αισχίνη Κατά Τιμάρχου, 13 : (Νόμος) *Ακόμη το παιδί που κατ' αυτό τον τρόπο θα παραδιδόταν, το απάλλαξε μετά την ενηλικίωσή του από την υποχρέωση για την διατροφή και στέγαση του πατέρα του. Όμως διατήρησε μόνο την υποχρέωση να κηδεύσει τον πατέρα του και να του απονείμει τις άλλες μεταθανάτιες τιμές.*

4. Λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία που απέδιδαν οι Αθηναίοι στην τήρηση των νόμων, νομίζετε ότι οι θεατές θα θεωρούσαν δικαιολογημένη την τιμωρία με την οποία απειλούσε ο Κρέοντας τους παραβάτες των διαταγών του; Να δικαιολογήσετε την απάντησή σας.

Απάντηση: Ένα μέρος των θεατών θα αντιλαμβανόταν τα αισθήματα της **Αντιγόνης** (π.χ. ότι η **Αντιγόνη** συναισθάνεται από ένστικτο πως η **ταφή του αδελφού** της είναι **ιερό καθήκον** της, γιατί τιμά ιερούς οικογενειακούς θεσμούς, ότι είναι **δίκαιη** η απόφασή της και ότι μ' αυτή την πράξη θα έδειχνε τη **μεγάλη αγάπη** προς τον **αδελφό** της και συγχρόνως θα τον ευχαριστούσε.) και θα **συμφωνούσε** εξαιτίας των **πεποιθήσεών** του πως ο **νεκρός πρέπει να θάπτεται** κι ακόμη πως αυτό το καθήκον ανήκει πρωταρχικά στον πιο στενό συγγενή του. (βλ. και ερώτηση 3).

Ένα άλλο μέρος των θεατών θα ήταν προκατειλημμένο απέναντι στην **Αντιγόνη**. Και τούτο, γιατί η **Αντιγόνη** παίρνει μόνη της την απόφαση ν' αψηφίσει το νόμο ή ό,τι τουλάχιστον θεωρούνταν πως ήταν νόμος. Ως γνωστό οι **Έλληνες**, επειδή οι πολιτικές τους ελευθερίες ήταν στενά δεμένες με την ύπαρξη των νόμων, εύλογα υπερηφανεύονταν γι' αυτούς. Γι' αυτό ο σεβασμός στους νόμους ήταν απεριόριστος στην **Αθήνα**. Επομένως ένα **ακροατήριο Αθηναϊκό** που τηρούσε τους νόμους θα θεωρούσε την **Αντιγόνη** αλαζονική, ή τουλάχιστον ανόητη. Γιατί η **Αντιγόνη** αψηφώντας όλες τις καθιερωμένες αντιλήψεις βάζει τον εαυτό της πάνω από το νόμο του **Κρέοντα** και ισχυρίζεται πως ξέρει καλύτερα τι είναι δίκαιο.

Και αυτό είναι επικίνδυνο για τον καθένα και ιδιαίτερα επικίνδυνο για μια γυναίκα.

Ήταν δύσκολο οι ακροατές εκείνης της εποχής να δεχθούν ένα τόσο τολμηρό και αποφασιστικό ρόλο που έδωσε ο Σοφοκλής σε μια γυναίκα. Σίγουρα η καινοτομία αυτή του Σοφοκλή θα ταρακούνησε τους ακροατές και κάποιες συμβατικές αντιλήψεις. Η αντίληψη του Αριστοτέλη (βλ. πολιτ. 1260, α 22 και ποιητική 1454, α 20) ότι «*ήταν αταίριαστο για μια γυναίκα να είναι γενναία σε μια τραγωδία*» **δεν ήταν μια προκατάληψη** του φιλοσόφου, αλλά μια **στάση της ζωής** των ανθρώπων εκείνης της εποχής. Έτσι, θα υπήρχε κάποια **δυσπιστία του ακροατηρίου** (του κοινού), επειδή η **Αντιγόνη** έκανε κάτι τολμηρό και επικίνδυνο για μια γυναίκα, με το να αψηφήσει τις παραπάνω καθιερωμένες αντιλήψεις. Η βασική αντίληψη ήταν «*η γυναίκα είναι κατώτερη από τον άντρα μέσα σε μια καθαρώς ανδροκρατούμενη κοινωνία, που η θέση της ήταν μέσα στο σπίτι και όχι στην αγορά και που έπαιζε το ρόλο της παιδοποιητικής μηχανής για νόμιμους απογόνους*».

Απόψεις των Αρχαίων όπως **α)** πως ούτε στη σκέψη ούτε στην πράξη δεν πρέπει να καταπατούμε τους νόμους. **β)** πως πρέπει να πηγαίνουμε μπροστά αλλά πίσω από τους νόμους και **γ)** πως είναι χαμερπής όποιος πιστεύει ανώτερη τη δική του δύναμη από τη δύναμη των νόμων – **στηρίζουν** την προηγούμενη **στάση** των ακροατών απέναντι στην **Αντιγόνη**.

5. Η Αντιγόνη στους στίχ. 1-38 φαίνεται ότι είναι καλύτερα πληροφορημένη από την Ισμήνη για τη διαταγή του Κρέοντα. Να αναφέρετε στοιχεία μέσα από το κείμενο και να δικαιολογήσετε την άποψη αυτή. Πώς δικαιολογείται αυτή η διαφορά στην πληροφόρηση; Ποια θέση παίρνει απέναντι στη διαταγή και ποια η γνώμη της για τη στάση που θα κρατήσει η Ισμήνη απέναντι στη διαταγή του Κρέοντα και στην απόφασή της να θάψει το νεκρό Πολυνείκη. Τέλος τι υπενθυμίζει στην Ισμήνη, για να προλάβει οποιαδήποτε αντίδρασή της ;

Απάντηση: Στους στίχους 11-17 βλέπουμε ότι ο ποιητής εφοδιάζει την **Ισμήνη** με **περιορισμένη γνώση** σχετικά με το **κήρυγμα** του **Κρέοντα**. Η **Αντιγόνη** ήδη πιο πριν με τον εναρκτήριο λόγο της στο δράμα (στιχ. 1-10) διερεύνησε την **ενημερότητα** της **Ισμήνης**. Το πρώτο και το τελευταίο από τα ερωτήματά της αναφέρονται στη **γνώση** και στην **άγνοια** (βλ. στίχ. 2 : ἄρ' **οἴσθα ...;**» και στίχ. 9: «**ἢ σέ λανθάνει ... κακά;**»). Ο στίχος 9 : «**ἔχεις τι κείσῃκουσας ;**» δείχνει ότι για να κατέχει κάποιος κάτι από γνώση πρέπει να έχει οξυμένη και ανοιχτή την ακοή του. Αυτό, όπως φαίνεται παρακάτω δεν το έχει η **Ισμήνη**. Η **Ισμήνη** δεν αναζητεί την πληροφορία εκεί που παράγεται, αλλά δέχεται μόνο, ό,τι επιτρέψουν άλλοι να φτάσει ως τ' αυτιά της, που μπο-

ρεί να είναι αλήθεια ή ψέμα. Γι' αυτό και η γνώση της δεν προχωρεί πιο πάνω από τη διοχετευμένη κοινότυπη ενημέρωση (βλ. στίχ. 16: «οὐδέν οἶδ' ὑπέρτερον»..). Το μόνο που γνωρίζει είναι «ο θάνατος των δύο αδελφών της και η φυγή του στρατού των Αργείων». Αυτή η περιορισμένη γνώση δίνει στη συνέχεια την ευκαιρία στην Αντιγόνη, που όχι μόνο είναι σωστά πληροφορημένη, γιατί ξέρει τα γεγονότα, αλλά ξέρει και την άγνοια της αδελφής της για τα γεγονότα (βλ. στίχ. 18: «ἤδη καλῶς.»), να προσκαλέσει την Ισμήνη και να τη δια φωτίσει σχετικά (βλ. στίχ. 18-19 : « καί σέ τοῦδ' οὕνεκα ἐξέπεμπον.».) με το διάταγμα (κήρυγμα) του Κρέοντα. Το ερώτημα που τίθεται σ' αυτό το σημείο είναι:

«Πώς η Αντιγόνη γνωρίζει τα σχετικά με το κήρυγμα του Κρέοντα, ενώ η Ισμήνη το αγνοεί, αφού ζουν μέσα στο ίδιο παλάτι;» (βλ. και ερώτηση 6)

Αυτό εξηγείται από το διαφορετικό χαρακτήρα των δύο κοριτσιών. Η Αντιγόνη ζει κοντά στην επικαιρότητα. (βλ. και ερώτηση 6) με τα ενδιαφέροντά της και με τις ανησυχίες της, ενώ η Ισμήνη ζει στο γυναικείο κόσμο της με κάποια αδιαφορία για τα κοινά (βλ. και τη φράση στο στίχο 12 : «οὔθ' ἡδύς οὔτ' ἀλγεινός», που δίνει επιγραμματικά αυτή την αδιαφορία της), γι' αυτό και είναι απληροφόρητη.

Έτσι στους στίχους 21-38 η Αντιγόνη αναπτύσσει το κήρυγμα και αρχίζει να δείχνει την αντίθεσή της προς αυτό και μπροστά σ' αυτό αντιτάσσει όλη την αποφασιστικότητα της ανυπακοής. Με βάση το κήρυγμα (διάταγμα) οι συνέπειες για την παράβασή του είναι βαριές. Άμεση ποινή είναι ο θάνατος με λιθοβολισμό. Όμως, η Αντιγόνη στηριζόμενη στο δίκαιο, στα θρησκευτικά νόμιμα και στην αδελφική αλληλεγγύη παίρνει την απόφασή της, δηλ. να θάψει τον Πολυνείκη. Καταλαβαίνει ότι το βάρος της ταφής του αδελφού της Πολυνείκη θα πρέπει να το φέρει μόνη. Με όσα λέγει στους στίχ. 37-38, με το να απευθύνεται δηλ. στην καταγωγή και στους γονείς της Ισμήνης προσπαθεί να εμπνεύσει τη συναίσθηση του χρέους, να δώσει θάρρος στην ψυχή της αδελφής της και να κεντρίσει τη φιλοτιμία της. Σ' αυτό το σημείο φαίνεται ότι η Αντιγόνη αντιλαμβάνεται ότι η Ισμήνη δεν είναι ηρωίδα και για να προλάβει οποιαδήποτε αντίδρασή της υπενθυμίζει σ' αυτή την ψηλή καταγωγή της και ζητεί απ' αυτή να σταθεί στο ύψος που απαιτούν οι περιστάσεις. Το πώς θα αντιδράσει η Ισμήνη στην προτροπή της Αντιγόνης θα το μάθουμε στη συνέχεια.

6. Ποια στοιχεία στους στίχους 1-38 δείχνουν ότι η Αντιγόνη είναι κοινωνικά δραστήρια και βρίσκεται σε αμοιβαίο σύνδεσμο με τον ανθρώπινο περίγυρο, σε αντίθεση μ' αυτό

που πιστεύουν μερικοί ότι δηλ. η Αντιγόνη είναι ένα μοναχικό άτομο ξεκομμένο από την κοινωνία;

Απάντηση: Μπορούμε να πούμε ότι η **Αντιγόνη** κρατάει **διαρκή επικοινωνία** με το θηβαϊκό λαό. Αυτό φαίνεται από το ότι ενημερώνεται πιστά και με πληρότητα για κάποιο σημαντικό πρόβλημα της πόλης. Έτσι, βλέπουμε ότι έγκαιρα πληροφορήθηκε την ταφή του **Ετεοκλή** που έγινε με επισημότητα και τιμές. Άκουσε (βλ. στίχ. 23 : « **ώς λέγουσι** ») να μιλούν γι' αυτή την ταφή, ενώ δεν είχε γυρίσει ακόμα ο στρατός από το πεδίο της μάχης. Αυτό το έμαθε ίσως από μαχητές, ίσως και από πολίτες. Επίσης, ενημερώθηκε για την απαγορευτική διαταγή του **Κρέοντα**, που ακόμα δεν έχει ανακοινωθεί επίσημα, αλλά εξαγγέλθηκε προκαταρκτικά (βλ. στίχ. 7 : « **φασί.** ») Αυτή την πληροφορία την πήρε γρήγορα (βλ. στίχ. 8: « **άρτίως.**»). Τέλος είναι σε θέση να γνωρίζει το περιεχόμενο της διαταγής. Αυτό το έμαθε από τους θηβαίους (βλ. στίχ. 27: «**φασίν**» και στίχ. 31: «**φασί.**») Με βάση τα παραπάνω στοιχεία φαίνεται ότι η **Αντιγόνη διατηρούσε επαφή με το κοινωνικό σύνολο.**

7. Η συνάντηση Αντιγόνης και Ισμήνης γίνεται με πρωτοβουλία της πρώτης και σε συνθήκες μυστικότητας. Να εξηγήσετε ποιους σκοπούς εξυπηρετούσαν αυτές οι προφυλάξεις. Πόσο απαραίτητες ήταν κατά την άποψή σας;

Απάντηση: Η **Αντιγόνη** με δική της πρωτοβουλία καλεί την **Ισμήνη** να συναντηθούν σε **συνθήκες μυστικότητας**. Ο σκοπός της δεν ήταν μόνο να **μεταδώσει** σ' αυτήν **μια είδηση** που ήταν άγνωστη ακόμα μέσα στην πόλη (βλ. και ερώτηση 6), γιατί η είδηση αυτή, δηλ. η απαγόρευση της ταφής του **Πολυεΐκη**, θα γινόταν σε λίγο γνωστή σε όλους από τον ίδιο τον **Κρέοντα.**, αλλά και να **ενημερώσει** για την απόφασή της να **τελέσει την απαγορευμένη ταφή** (βλ. στίχ. 18-19). Η **Αντιγόνη** παίρνει αυτές τις προφυλάξεις, δηλ. να συναντηθεί κρυφά με την **Ισμήνη**, για να είναι η **Ισμήνη** η πρώτη και η μόνη απ' όλους που θα ανακοινώσει την απόφασή της για την ταφή του νεκρού και για να την κάνει συμμετόχο σ' ένα επικίνδυνο έργο, που είναι εμπιστευτικό και που πρέπει να προχωρήσει γρήγορα, πριν εφαρμοστούν όλα τα απαγορευτικά μέτρα και ματαιωθεί το έργο της ταφής. Επίσης το ότι οι δύο αδελφές βγαίνουν έξω από το παλάτι για να συζητήσουν ένα σοβαρό θέμα αυτό υποδηλώνει ότι **το περιβάλλον στο εσωτερικό του παλατιού δεν εμπνέει καθόλου εμπιστοσύνη.** Επιπλέον η συνάντηση γίνεται έξω από τα ανάκτορα, επειδή το επιβάλλει η **θεατρική ανάγκη.** Τα δρώμενα γίνονται δημόσια. Για να γίνει αυτό τα σκηνικά παρουσιάζουν τα ανάκτορα εξωτερικά. Έτσι οι δύο αδελφές εμφανίζονται στο κοινό, στο οποίο έπρεπε να εκτεθεί το πρόβλημα με ακρίβεια και σαφήνεια.

Φαίνεται επίσης ότι η **Αντιγόνη** έχει εμπιστοσύνη μόνο στην αδελφή της και εάν αυτή δεν δείξει ανταπόκριση, τότε αυτό θα σημαίνει παραίτηση. Οι προφυλάξεις αυτές είναι απαραίτητες, γιατί η **Αντιγόνη** δεν διέθετε καμιά **εξωτερική δύναμη** και **επιβολή**, για να εφαρμόσει την απόφασή της. Το μόνο όπλο ήταν η **μυστικότητα** και η **εμπιστοσύνη** στην **αδελφή** της.

8. Από όσα λέγονται στη σκηνή προκύπτει έμμεσα η εικόνα την οποία ο Κρέοντας θέλει να προβάλλει για τον εαυτό του. Να την αναλύσετε.

Απάντηση: Στους στίχ. 21-31 με την αναφορά της **Αντιγόνης** στο διάταγμα του **Κρέοντα** και την αναμονή της εμφάνισής του προβάλλεται η **παρουσία του**. Ο **Κρέοντας** σ' αυτή την ενότητα παρουσιάζεται με τα χαρακτηριστικά του **στρατηγού**, δηλ. του ανθρώπου εκείνου που ξέρει να δίνει διαταγές και να αναμένει απόλυτη πειθαρχία και υπακοή σ' αυτές. Επίσης είναι ένας **άνθρωπος σκληρός**, αφού ατιμάζει νεκρό συγγενή (βλ. στίχ. 26-30, όπου δείχνει μια ατιμωτική συμπεριφορά προς το πτώμα του **Πολυνείκη**), είναι ένας **αμείλικτος τιμωρός** όποιων τολμήσουν να παραβούν τις εντολές του (βλ. στίχ. 36, όπου θα θανατωθεί με δημόσιο λιθοβολισμό όποιος παραβεί τις διαταγές του, μια τιμωρία που ταιριάζει στους προδότες και χωρίς να προηγηθεί δίκη). Τέλος στο στίχο 31, όπου ειρωνικά η **Αντιγόνη** χαρακτηρίζει τον **Κρέοντα** ως «[αγαθόν», διαφαίνεται η αντιπαλότητα της **Αντιγόνης** προς το πρόσωπό του. Με βάση αυτό το χαρακτηρισμό ο **Κρέοντας** **δεν είναι αγαθός, καλός και γενναίος**, αλλά ένας **στρατηγός που πολεμά εναντίον ενός νεκρού**, που είναι και συγγενής του (ανιψιός του).

9. Ποια σημασία έχει ο χαρακτηρισμός «αγαθός» που αναφέρεται στον Κρέοντα στο στίχο 31 («φασί αγαθόν τόν Κρέοντα...»,

- α) όταν ο ίδιος θέλει να τον βλέπουν έτσι οι πολίτες της **Θήβας**,
- β) όταν του τον απευθύνει η **Αντιγόνη**;

Απάντηση: α) Ο **Κρέοντας**, κατά την άποψή του, παρουσιάζεται **αληθινά αγαθός κυβερνήτης** στο **αριστοκρατικό συμβούλιο** της **Θήβας**, όταν το κάλεσε για να του ανακοινώσει το **κυβερνητικό του πρόγραμμα** και προπάντων για να ζητήσει την **ηθική συνδρομή** του για την **τήρηση του κηρύγματός του** (βλ. στίχ. 215 και 219).

β) Εδώ φαίνεται η **ειρωνεία** της **Αντιγόνης** για το θείο της. Η **Αντιγόνη** σ' αυτή την **ειρωνεία** κρύβει όλη της την **απέχθεια** για το πρόσωπο του **Κρέοντα**. Ο **Κρέοντας** είναι συγγενής των δύο νεκρών και ενώ έχει υποχρέωση να τους θρηνησει και να τους τιμήσει με ταφή, όμως τιμωρεί τον ένα

νεκρό σαν να ήταν εχθρός , αφού τον αφήνει άταφο. Η **Αντιγόνη** χαρακτηρίζει τον **Κρέοντα** ειρωνικά ως **αγαθό**, γιατί πιστεύει ότι αυτός που τόσο πολύ ασέβησε κατά του θεϊκού νόμου, δεν μπορεί να είναι **καλός** (δηλ. **γενναίος**), αλλά το αντίθετο **κακός** (δηλ. **δειλός**). Επίσης τον χαρακτηρίζει έτσι τον **Κρέοντα**, για να δείξει το **χλευασμό** και τη **περιφρόνηση** προς το πρόσωπό του, επειδή η διαταγή του στρέφεται και εναντίον συγγενών του, αλλά και γιατί βρήκε ένα νεκρό να δείξει την ανδρεία του.

10. Ποια γνώμη εκφράζει η Αντιγόνη για τις διαταγές του Κρέοντα; Να επισημάνετε τα σχετικά χωρία του κειμένου.

Απάντηση: Τα χωρία είναι: **α) ; Στίχ. 21-22** : Εδώ η **Αντιγόνη** απαντά με **ερώτηση**. Εκφράζει την **οργή**, την **αγανάκτηση** και την **αποδοκιμασία** της για τη διαταγή του **Κρέοντα**, ενώ η χρήση των περιφραστικών παρακειμένων τονίζουν την **ψυχική** της **έξαψη**.

β) στίχ. 23. «ώς λέγουσι» : Η **Αντιγόνη** αντιδρά στη διαταγή του **Κρέοντα**. **Δίκαιη** είναι η **απόφαση** για την ταφή του **Ετεοκλή**, **άδικη** όμως είναι ,κατά την κρίση της, να παραμείνει άταφος ο **Πολυνείκης**.

γ) στίχ. 31: «τόν αγαθόν Κρέοντα» : Ο χαρακτηρισμός αυτός εκφράζει την **ειρωνεία** της **Αντιγόνης** για το πρόσωπο του **Κρέοντα**, γιατί πήρε τέτοιου είδους απόφαση.

δ) στίχ. 32. «σοί κάμοι» (**Γιατί η Αντιγόνη περιορίζει το διάταγμα στον εαυτό της και την Ισμήνη;**) – **Απάντηση:** Παρόλο που μια διαταγή του άρχοντα είναι **γενική** και αφορά όλους τους πολίτες, η **Αντιγόνη** την περιορίζει σ' αυτή και την αδελφή της **Ισμήνη**, επειδή αυτές αφορά πρώτιστα και άμεσα και, επειδή είναι οι πιο κοντινές συγγενείς, όφειλαν να θάψουν τον **Πολυνείκη**. Σε ένα τέτοιο έργο έπρεπε να πάρει μέρος και η **Ισμήνη**. Οι άλλοι δεν είχαν κίνητρο να κάνουν κάτι τέτοιο και μάλιστα ύστερα από τη διαταγή του **Κρέοντα**.

ε) στίχ. 32 : «λέγω γάρ κάμέ» (**Τι νόημα έχει αυτή η διαφοροποίηση;**)–

Απάντηση: Η **Αντιγόνη** μ' αυτή τη φράση διαχωρίζει τη θέση της και μας προϋδεάζει - είναι ο πρώτος υπαινιγμός- για την απόφασή της, να παραβιάσει τη διαταγή και να εκτελέσει το χρέος της απέναντι στο νεκρό αδελφό της. Η σύντομη αυτή φράση **δείχνει ολόκληρο το χαρακτήρα της Αντιγόνης**. Παρουσιάζεται η **Αντιγόνη** **τολμηρή** και **άφοβη**. Η σκέψη της Αντιγόνης σ' αυτό το σημείο θα ήταν :

« Αν είναι δυνατό να συμμορφωθώ εγώ με μια τέτοια διαταγή! Αν είναι δυνατό να φοβηθώ εγώ! Φαίνεται (ο Κρέοντας) πως δεν με ξέρει καλά!»

Επίσης μέσα στην ίδια φράση υπάρχει και η εξής σκέψη της **Αντιγόνης**:

«Καλά για όλους τους άλλους, εγώ όμως είμαι η μνηστή του γιου του Αίμονα, που σημαίνει ότι είμαι και παιδί του, είναι δυνατό να στρέφεται ο πατέρας (ο Κρέοντας) εναντίον του δικού του παιδιού, της μέλλουσας νύφης του;»

11. Ποιος συγγενικός δεσμός συνδέει την Αντιγόνη και την Ισμήνη με τον Κρέοντα; Νομίζετε ότι οι δυο αδελφές θα μπορούσαν να εξαιρεθούν από τη βαριά ποινή στην περίπτωση που θα παράκουγαν τις διαταγές του; Να δικαιολογήσετε την άποψή σας.

Απάντηση: Η Αντιγόνη και η Ισμήνη ανήκουν στην οικογένεια του Κρέοντα και είναι ανιψιές του. Επιπλέον η Αντιγόνη ήταν μνηστή του γιου του Κρέοντα Αίμονα. Αυτό σημαίνει ότι η Αντιγόνη ήταν και παιδί του. Η Αντιγόνη κατά την ανάλυση του περιεχομένου της διαταγής του Κρέοντα στην Ισμήνη αναφέρει ότι η διαταγή αυτή στρέφεται κυρίως εναντίον προσφιλών προσώπων και προσωπικά εναντίον αυτής και της Ισμήνης (βλ. στίχ. 32: «... σοί κάμοι - λέγω γάρ κάμέ»: για σένα και για μένα, ναι, λέω και για μένα.), μολονότι η διαταγή του Κρέοντα αφορούσε ολόκληρο το λαό της Θήβας. Η Αντιγόνη περιορίζει τη διαταγή στον εαυτό της και στην αδελφή της, γιατί αυτές ήταν οι στενότερες συγγενείς του Πολυνείκη, και αυτές πρώτες έπρεπε να φροντίσουν για την ταφή του (βλ. και ερώτηση 10, δ και ε). Η ποινή για όποιον παραβεί αυτή τη διαταγή είναι, όπως μας πληροφορεί η Αντιγόνη, θάνατος με λιθοβολισμό. Τώρα για το αν θα μπορούσαν οι δυο αδελφές να εξαιρεθούν από τη βαριά ποινή στην περίπτωση που θα παράκουγαν τη διαταγή του Κρέοντα, θα μπορούσαμε να πούμε τα εξής: Σύμφωνα με την αντίληψη των Αρχαίων ο Κρέοντας έπρεπε να μη περιφρονήσει το χρέος που όφειλε στους συγγενείς του. Οι δεσμοί της οικογένειας ήταν ιεροί, και το να σπάσει κανείς αυτό το δεσμό ήταν σοβαρό αδίκημα. Η Αντιγόνη και η Ισμήνη ανήκουν στην οικογένεια του Κρέοντα και προστατεύονται ειδικά από τον Έρκειο Δία.

12. Στιχ. 37-38 « οὕτως ἔχει σοι ταῦτα εἴτε εὐγενής ἐσθλῶν κακή». Γιατί η Αντιγόνη περιορίζεται στην Ισμήνη; Ποιο είναι το δίλημμα μπροστά στο οποίο θέτει αυτήν;

Απάντηση: Η Αντιγόνη με τη φράση «οὕτως ἔχει σοι ταῦτα» ανακεφαλαιώνει τα λεχθέντα και θέτει την Ισμήνη μπροστά στις ευθύνες της. Η Αντιγόνη, γνωρίζοντας την αμηχανία, την αδιαφορία και τη διστακτικότητα και τις επικείμενες αντιδράσεις της Ισμήνης στο διάταγμα, σ' αυτό το σημείο

δε θέλει απλώς να πει ότι τα πράγματα δεν είναι ευχάριστα για την Ισμήνη, αλλά προπάντων ότι την αφορούν και εκείνη και είναι ανάγκη να πάρει μια υπεύθυνη στάση απέναντι σ' αυτά (δηλ. στη διαταγή του Κρέοντα), γιατί και αυτή είναι αδελφή και έχει ιερό καθήκον απέναντι στον αδελφό της Πολυνείκη, δηλ. να τον θάψει. Το ίδιο φυσικά ισχύει και για την Αντιγόνη, αλλά αυτή όμως έχει πάρει κι όλες την απόφασή της (βλ. και ερώτηση 10, ε). Και συγχρόνως προκαλεί την Ισμήνη να φανεί **αντάξια** της **ευγενικής καταγωγής** με το να παρουσιάζει μπροστά της το εξής **δίλημμα**: «*εἴτ' εὐγενής πέφυκας εἴτ' ἐσθλῶν κακῆ*» (στιχ. 38). Με τη φράση αυτή η Αντιγόνη Δε λέει στην Ισμήνη τι πρέπει να κάνει. Της λέει μόνο ότι έφτασε η ώρα να αποδείξει **αν είναι αντάξια της ευγενικής καταγωγής των προγόνων της ή αν είναι ανάξια των μεγάλων προγόνων της**. Αναφέρει την **ευγενική καταγωγή** της, για να της προκαλέσει τη **φιλοτιμία** και να την παρακινήσει ακόμη περισσότερο στη σύμπραξη μαζί της για την ταφή. Αυτή βέβαια ήταν η **αρχαϊκή ηθική** μέσα στον αφηγηματικό χρόνο του μύθου. Όμως, στην εποχή του **Σοφοκλή** και μεταγενέστερα τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Αυτή η φράση θα ήταν **καθαρή ειρωνεία**, με το να υποστηρίζεται ότι η **δύναμη του χαρακτήρα είναι θέμα καταγωγής**. Και τούτο, γιατί οι **Λαβδακίδες** με όλες τις ατιμίες, τις αισχρές πράξεις τους και τις συμφορές που προξένησαν στη θήβα κάθε άλλο παρά «*εὐγενεῖς και ἐσθλοί*» ήταν. Ο **Σοφοκλής** μάλλον σ' αυτό το σημείο, για να μην έρθει σε αντίθεση με την εποχή του και ιδιαίτερα με τους σοφιστές, υιοθετεί την άποψη ότι «*η αρετή δεν είναι θέμα κληρονομικότητας και ευγενούς καταγωγής*». Η ευγένεια είναι κάτι που επιβεβαιώνεται με τις προσωπικές μας πράξεις. Οι κακές πράξεις, και ιδιαίτερα οι **πράξεις δειλίας**, αναιρούν την **ευγενική καταγωγή**, την αποδεικνύουν χωρίς αξία. Έτσι, εδώ ο **Σοφοκλής** δε δέχεται ανεπιφύλακτα την **καταγωγή** ως απόλυτο **ρυθμιστή** της **προσωπικής αξίας του ανθρώπου**. Γι' αυτό και για την Ισμήνη ήρθε λοιπόν η στιγμή να **αποδείξει στην πράξη την αξία της**. Πρέπει να σκεφτεί και να αναλογιστεί τι απαιτούν απ' αυτήν οι περιστάσεις και ποιο καθήκον επιβάλλουν σ' αυτήν. Δεν είναι ανάγκη κανείς άλλος να αποδείξει σ' αυτήν το τι θα κάνει ούτε και η αδελφή της παρά το **καθήκον προς τον αδελφό** της. Η τυχόν **άρνησή** της να βοηθήσει στην ταφή θα δείξει ότι είναι «*κακή*».

13. Ποιο πρόβλημα θέτει στην αρχή της τραγωδίας ο Σοφοκλής με την ανακοίνωση του βασιλικού διατάγματος; Ποιες γνώμες υπάρχουν σχετικά με τη λύση αυτού του προβλήματος; Τι πιστεύει ο Σοφοκλής;

Απάντηση: Το πρόβλημα που έθεσε στην αρχή της τραγωδίας ο **Σοφοκλής** με την ανακοίνωση της διαταγής του **Κρέοντα** ήταν «*αν θα έπρεπε να ενταφιάζεται και το πτώμα του προδότη*

της πατρίδας του». Για τη λύση του προβλήματος αυτού **δεν υπήρχε ομοφωνία** στις αντιλήψεις των ανθρώπων του αρχαίου ελληνικού κόσμου.

Μέχρι τώρα τα παραδείγματα που έχουμε σχετικά με τη συμπεριφορά των ζωντανών στους νεκρούς είναι ότι οι **νεκροί ήταν άνθρωποι του σπιτιού, άνθρωποι της πατρίδας που σκοτώθηκαν πολεμώντας για το μεγαλείο και την τιμή της.** Κι ακόμα έχουμε **μεγαλόψυχη συμπεριφορά** στους νεκρούς των **εχθρών** (πολεμίων) τους, που κι εκείνοι σκοτώθηκαν για την τιμή και το μεγαλείο της δικής τους πατρίδας. Γι' αυτές τις περιπτώσεις νεκρών οι **Αρχαίοι** πίστευαν ότι **ήταν ιερό χρέος τους να τους θάψουν.** Παραδείγματα τέτοιου είδους συμπεριφοράς έχουμε πάρα πολλά, που είναι γνωστά σ' εμάς από την ιστορία. (βλ. ερώτηση 3.)

Την ίδια αντίληψη είχε και η γενιά του **Σοφοκλή.** Ο **Σοφοκλής** και οι **συμπολίτες** του είχαν την **ίδια ιδεολογία** σχετικά με την ταφή των νεκρών. Γι' αυτό και ο **ποιητής** ένιωθε ότι ανησυχίες θα βασάνιζαν τους θεατές των έργων του, όταν θα έθετε ένα ζήτημα ενταφιασμού νεκρού ώσπου να μάθουν την τύχη του νεκρού, ώσπου να βεβαιωθούν πως ο ήρωας ή η ηρωίδα που υπερμαχούσε για τον ενταφιασμό του θριάμβευσε στον αγώνα της.

Για το **πώς όμως έπρεπε οι ζωντανοί να συμπεριφερθούν απέναντι στους νεκρούς που υπήρξαν πολιτικοί εγκληματίες,** δηλ. άνθρωποι που σήκωσαν το χέρι τους, για να κτυπήσουν κατακέφαλα την ίδια την πατρίδα τους που τους γέννησε, τους ανάθρεψε και τους μεγάλωσε, και έγιναν έτσι προδότες **δεν υπήρχε απάντηση.** Το πρόβλημα αυτό, η συμπεριφορά δηλ. που έπρεπε να δείξουν κράτη, συγγενείς, συμπολίτες στους νεκρούς των κακούργων αυτών (προδοτών της πατρίδας) ήταν **ακόμη άλυτο** και στα **χρόνια** του **Σοφοκλή.** Ήταν πρόβλημα που **δεν δέχονταν όλοι την ίδια λύση.** Τέτοιοι κακούργοι ήταν (ή υποστήριζαν μερικοί πως ήταν) κι ο ήρωας της τραγωδίας «**Αίας**», που ήθελε να τον θάψει ο αδελφός του **Τεύκρος,** κι ο **Πολυνείκης** που θέλησε να τον θάψει η αδελφή του **Αντιγόνη,** η ηρωίδα της ομώνυμης τραγωδίας. Από τα ομηρικά και τ' άλλα έπη έχουμε παραδείγματα και σκληρής και ήμερης συμπεριφοράς στους νεκρούς των προδοτών. Οι **Αθηναίοι** σε κάποια χρονική περίοδο ανέχθηκαν να **θάπτονται οι νεκροί των προδοτών, έξω όμως από τα σύνορα της χώρας τους.** Αυτό το ξέρουμε απ' τη συμπεριφορά τους στον καταδικασθέντα, άδικα, να πει το κώνειο ως προδότης της πατρίδας του, **Φωκίωνα** που επιτρέψανε να θαφτεί στη Μεγαρίδα.

Στο συγκεκριμένο τώρα πρόβλημα, **«αν πρέπει ή όχι να θαφτεί ο Πολυνείκης»,** ο **Σοφοκλής** θα δώσει λύση και θα τη δικαιολογήσει. Τη λύση αυτή θα τη δούμε μέσα από την ανάλυση όλης της τραγωδίας του. Ως τώρα, από το άλλο έργο του «**Αίας**», ξέρουμε πως εμφανίζεται σε μας ο μεγάλος τραγικός. Εμφανίζεται ως μια εξαιρετική **ανθρωπιστική φύση,** που έχει την ψυχή πλημμυρισμένη από **αγάπη** και **οίκτο** και **έλεο.** Τον **συγκινεί** πιο εύκολα η **δυστυχία** παρά τον **εξεγεί-**

ρει η φρίκη του εγκλήματος. Λησμονεί το έγκλημα, όταν πια ο εγκληματίας περιπέσει σε δυστυχία ύστερα απ' την εγκληματική του πράξη. Βρίσκει σκληρή κι απάνθρωπη την τιμωρία των ανθρώπων, όταν προλάβουν οι θεοί ή η κακή μοίρα του νεκρού να τον τιμωρήσουν για το κακούργημά του. Πιστεύει ότι **με την ανθρώπινη τιμωρία, την ατίμωση του νεκρού, διπλασιάζεται η ποινή για ένα και το αυτό έγκλημα.** Πιστεύει ότι η ανθρώπινη τιμωρία είναι και ασέβεια στους θεούς, που επιβλέπουν, όπως πίστευαν τα χρόνια εκείνα, την αρμονία και την ηθική τάξη. Ο εγκληματίας, κατά την άποψη του **Σοφοκλή,** έχει τα ελαφρυντικά του για την εγκληματική του πράξη. Έναν τέτοιο εγκληματία μας παρουσίασε τον **Αϊάντα.** Το έγκλημά του περιορίστηκε μονάχα στην απόφασή του να σφάξει τους αρχηγούς των ομοφύλων του **Αχαιών,** χωρίς όμως να προχωρήσει και στην εκτέλεση. Γιατί η **Αθηνά** με την παρέμβασή της σάλεψε το μυαλό του ήρωα και έτσι ματαίωσε το έγκλημά του. Ο **Αϊάντας** πάνω στην τρέλα του έσφαξε, όπως ξέρουμε, τα γιδοπρόβατα και τα βόδια των **Αχαιών** νομίζοντας πως έσφαξε εκείνους. Την αμαρτωλή αυτή απόφασή του προκάλεσε η αδικία εκείνων που θέλησε να εκδικηθεί.

Τέτοιο εγκληματία περίπου θα μας παρουσιάσει ο **Σοφοκλής,** όπως θα δούμε, και τον **Πολυνείκη,** για να δικαιώσει πιο πολύ το ιερό χρέος του ενταφιασμού του απ' τη φιλόστοργη αδελφή του. Ο **Σοφοκλής,** όπως θα φανεί από την ανάλυση του έργου, **θεωρεί την ταφή σαν ένα ιερό χρέος,** για το οποίο δεν **επιτρέπεται καμιά εξαίρεση.**

14. Με βάση το βασιλικό διάταγμα Ο Κρέοντας αρνείται να θάψει τον Πολυνείκη. Θα μπορούσαμε με βάση τις αντιλήψεις εκείνης της εποχής να υποστηρίξουμε ότι ο Κρέοντας έχει δίκιο ή άδικο;

Απάντηση: Μια βασική αντίληψη εκείνη την εποχή ήταν ότι **«η πόλη απαιτεί από τον πολίτη της ύψιστη νομιμοφροσύνη».** Η άρνηση της ταφής φαίνεται ότι αποτελεί τη λογική συνέπεια αυτής της αντίληψης. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει πολύ εύκολα, εφόσον ο **Πολυνείκης** είναι αναμφισβήτητα **προδότης.** Επιπλέον, εφόσον είναι νεκρός, η μόνη τιμωρία που υπάρχει είναι η **τιμωρία του πτώματός του και του πνεύματός του.** Έτσι, αν το σώμα του κατασπαραχθεί από τα αρπαχτικά όρνια και το πνεύμα του αποκλειστεί από την παρηγοριά που ο τάφος προσφέρει, θα υποφέρει. Αυτή η τιμωρία θα εμποδίσει και άλλους ν' ακολουθήσουν το παράδειγμά του. Επίσης με βάση τις αντιλήψεις μερικών εκείνης της εποχής, η κανονική διαδικασία στη μεταχείριση του **Πολυνείκη** θα ήταν **«να επιτραπεί η ταφή του έξω από τα σύνορα της χώρας του».** Αυτό, όμως, δεν το μνημονεύει ο **Κρέοντας.** Ή δεν το έχει σκεφτεί ή το σκέφτηκε και το απέρριψε. Η διαταγή λέει πως **το σώμα του Πολυνείκη πρέπει να μείνει άταφο ε-**

κεί που βρίσκεται (στίχ. 29). Η τιμωρία αυτή που είναι μια τιμωρία του νεκρού άνδρα μετά το θάνατο είναι ασυνήθιστη και δε συμφωνεί με κάποιο έθιμο. Συμφωνεί μόνο με τις θεωρίες του **Κρέοντα**. Αν, όμως λάβουμε υπόψη τον **Πλάτωνα** που υποστηρίζει ότι **«όσοι είναι ασεβείς, ιερόσυλοι και πατροκτόνοι πρέπει να ρίχνονται άταφοι έξω από τη χώρα τους»**, μπορούμε να επικαλεστούμε αυτή την άποψη, για να υποστηρίξουμε την απόφαση του **Κρέοντα**, αφού ο **Πολυνείκης** θεωρείται τέτοιου είδους εγκληματίας, αφού δηλ. πρόδωσε την πατρίδα του. Η **στάση** αυτή του **Κρέοντα** είναι **ασυνήθιστη**, μπορεί όμως να βρεί κάποια υπεράσπιση. Έχει κάποια **λογική** κι οι ακροατές θα έβλεπαν πως αντιμετωπίζει τον προδότη πολύ σοβαρά και θέλει να τον τιμωρήσει με την πιο μεγάλη αυστηρότητα. Οι ακροατές στην αρχή του δράματος θα μπορούσε να απατηθούν νομίζοντας ότι σ' αυτή την ειδική περίπτωση επιτρέπεται εξαίρεση στο καθολικό έθιμο της ταφής ή τουλάχιστον ότι ο **Κρέοντας** έχει το δικαίωμα να κάμει ό,τι νομίζει πως ταιριάζει στην περίπτωση.

Άλλη άποψη που θα μπορούσε να υποστηριχθεί είναι ότι ο **Κρέοντας** έχει **άδικο**. Πράγματι ο **Κρέοντας** έχει **άδικο**. **Οι θεοί δεν επιτρέπουν καμιά εξαίρεση στο νόμο τους**. Ο **Κρέοντας** έχει κάνει κάποιο **λογικό σφάλμα** και έχει καταλήξει σ' ένα **σφαλερό συμπέρασμα**. Σύμφωνα με την ελληνική άποψη ο **Κρέοντας** **πλανιέται**, γιατί υποθέτει ότι το **δίκαιο** της **Πολιτείας** τον δικαιώνει, όταν αρνιέται το χρέος του στους θεούς. Δε δίνει σημασία στη διάκριση ανάμεσα σε ό,τι αποτελεί **χρέος στους θεούς** και σε ό,τι αποτελεί **χρέος στους ανθρώπους**. Δεν κάνει διάκριση ανάμεσα στο τι είναι **άγιο** και τι απλώς **δίκαιο**. Το **βασικό** του **σφάλμα** είναι ότι **θυσιάζει το πρώτο** (δηλ. το άγιο) **στο δεύτερο** (δηλ. το απλώς δίκαιο). Νομίζει ότι οι **ανθρώπινοι νόμοι** μπορούν ν' **αγνοήσουν τις υποχρεώσεις στους θεούς**. Εκτελεί εκείνο που πιστεύει ότι εξαιρετικά είναι δίκαιο. Αν εκείνο που τον ενδιέφερε ήταν βασικά η **Πολιτεία**, θα ενεργούσε δίκαια. Πάνω όμως απ' αυτήν είναι **οι θεοί**. Κι όταν αυτός **θυσιάζει τις απαιτήσεις των θεών στις απαιτήσεις της Πολιτείας**, ενεργεί με **βέβηλο τρόπο**. Η **λογική** του είναι **σφαλερή**, γιατί κάνει λάθος να μην υπολογίζει τους θεούς.

Το σφάλμα του **Κρέοντα** δεν είναι μόνο **λογικό**. Είναι πιο πολύ σφάλμα που οφείλεται στο **χαρακτήρα** του. Αλλά εμείς σ' αυτό το σημείο του δράματος δεν μπορούμε να κρίνουμε το σφάλμα του **Κρέοντα** με βάση το **χαρακτήρα**. Αυτό θα το δούμε και θα το εξετάσουμε πιο κάτω στο δράμα, όταν παρουσιαστεί στη σκηνή ο **Κρέοντας** και κάνει τις **προγραμματικές του δηλώσεις** για το ποιους θεωρεί φίλους και εχθρούς της **Πολιτείας**, για να καταλήξει στην απαγορευτική διαταγή που έβγαλε σχετικά με το πτώμα του **Πολυνείκη**, καθώς επίσης και όταν αργότερα συγκρουστεί με την Αντιγόνη για το ίδιο θέμα και **καταδικάσει** αυτή και την αδελφή της **Ισμήνη**.

Στίχοι 39 - 68.

1. Πώς αντιδρά η Ισμήνη (με βάση τους στίχους 39-40, 42, 44 και 47) στην πρόταση της Αντιγόνης (βλ. στίχ. 37-38 και 41.) να θάψουν τον Πολυνείκη παραβαίνοντας τη διαταγή του Κρέοντα;

Απάντηση : Όπως είδαμε στους στίχους 37-38 (βλ. και ερώτηση: 12 της προηγούμενης ενότητας) η **Αντιγόνη** έθεσε την **Ισμήνη** μπροστά στις ευθύνες που έχει (βλ. : « **οὕτως ἔχει σοι ταῦτα** » : έτσι έχουν τα πράγματα για σένα ή αυτή είναι η κατάσταση που αντιμετωπίζεις } πιο αναλυτικά: αυτά τα πράγματα αφορούν και σένα και είναι ανάγκη να πάρεις μια υπεύθυνη στάση απέναντι σ' αυτά, δηλ. απέναντι στη διαταγή του Κρέοντα.) και συγχρόνως την προκάλεσε να φανεί αντάξια της **ευγενικής** καταγωγής της θέτοντάς την μπροστά στο δίλημμα (βλ. «**εἴτ' εὐγενῆς πέφυκας εἴτ' ἐσθλῶν κακῆ**» Την προκαλεί ξεκάθαρα να πάρει την απόφασή της..

Η **Ισμήνη** όμως υπεκφεύγει. Απαντά με μια **ερώτηση** (βλ. στίχ. 39-40 : *αλλά, δύστυχη αν είναι έτσι τα πράγματα, πώς θα μπορούσα εγώ να τα διορθώσω, τι κάνοντας ή τι αποφεύγοντας;*). Αυτή η ερώτηση είναι μια φράση **παροιμιώδης** που δηλώνει την πλήρη **αμηχανία** για το τι έπρεπε να πράξει κανείς. Έτσι και εδώ η **Ισμήνη** μ' αυτή την ερώτηση δηλώνει την **αδυναμία** της (αδύνατος χαρακτήρας) να κάνει κάτι που θα αλλάξει την κατάσταση. Αισθάνεται **ανίσχυρο** τον εαυτό της να συνδράμει την αδελφή της. Σχολιάζοντας περισσότερο αυτή τη φράση παρατηρούμε ότι η **Ισμήνη** **δεν μιλά** καθαρά για ποια κατάσταση πρόκειται. Λέει γενικά και αόριστα «**αν είναι έτσι τα πράγματα**». Δεν τολμά σ' αυτό το σημείο να συνειδητοποιήσει το πρόβλημα (*ότι δηλ. ο αδελφός της από τη μια είναι άταφος και πρέπει να θαφτεί και από την άλλη ότι ο Κρέοντας απαγορεύει την ταφή αυτή.*). Όμως **έμμεσα** εκφράζει το **φόβο** της για την **τύχη** της **Αντιγόνης**. Τούτο φαίνεται από την προσφώνηση «**ὦ ταλαῖφρον**» (= δυστυχισμένη) όχι φυσικά για όσα έχει πάθει, αλλά για όσα θα πάθει στη συνέχεια, επειδή διαισθάνεται ότι η **Αντιγόνη** θα **ενεργήσει ενάντια** στη **διαταγή** του **Κρέοντα** καθώς θα θελήσει να αλλάξει τα πράγματα, με το να θάψει τον **Πολυνείκη**.

Στη συνέχεια μετά την **πρόταση** της **Αντιγόνης** (βλ. στίχ. 41: «**σκέψου αν θα με βοηθήσεις και αν θα συνεργαστείς μαζί μου**»), η οποία επαναλαμβάνεται (βλ. στίχ. 37-38, όπου για πρώτη φορά ειπώθηκε) με επίταση της έννοιας της **συνεργασίας** και με τη χρήση δύο συνωνύμων ρημάτων (: «**ξυμπονήσεις - ξυνεργάσει**»), από τα οποία το πρώτο αναφέρεται στο σωματικό «**πόνον**», στον κόπο, και το δεύτερο στην **ηθική συμπαράσταση** και **σύμπραξη**, στο «**ἔργον**», η **Ισμήνη** δεν απαντά ευθέως στην προτροπή της **Αντιγόνης**. Αντίθετα

υποβάλλει δύο ερωτήσεις (βλ. στίχ. 42 : «**ποιόν τι κινδύνευμα; ποῖ γνώμης ποτ' εἶ ;**» = σε ποια επικίνδυνη πράξη; τι σκέψη έχεις στο μυαλό σου;). Απ' αυτές η πρώτη χαρακτηρίζει την **προτεινόμενη πράξη**, ενώ η δεύτερη φανερώνει τους **φόβους** της από την απόφαση της **Αντιγόνης**. Μέσα απ' αυτές τις ερωτήσεις φαίνεται και η **μεγάλη κατάπληξη** της **Ισμήνης** και πάλι μετά από την καθαρή εξήγηση της **Αντιγόνης** (βλ. στίχ. 43: «**εννοώ αν μ' αυτό εδώ το χέρι μου θα θάψουμε το νεκρό.**») η **Ισμήνη** αντιδρά με μια ερώτηση (βλ. στίχ. 44: «**ἼΗ γάρ νοεῖς θάπτειν σφε , ἀπόρρητον τῇ πόλει;**» όπου φαίνεται ότι η **ίδια** δε θέτει τον εαυτό της μπροστά στην ουσία του προβλήματος (βλ. χρησιμοποιεί 2^ο πρόσωπο - **σύ** - και όχι 1^ο -**ἡμεῖς**-), πράγμα το οποίο δείχνει την **αμηχανία** της και συγχρόνως αντιδρά με μια αιτιολόγηση (βλ. στίχ. 44 : «**ἀπόρρητον τῇ πόλει;**» = **αν και είναι απαγορευμένη η ταφή στους πολίτες;**), πράγμα το οποίο υποδηλώνει τους **φόβους** της όχι τόσο για τον εαυτό της, αφού η ίδια δεν προσφέρθηκε να βοηθήσει και να διακινδυνεύσει, όσο για την αδελφή της **Αντιγόνη**. Τέλος και μετά τη σαφή διαβεβαίωση της **Αντιγόνης** ότι η **απόφασή** της είναι **αμετάκλητη**, δηλ. ότι θα θάψει τον αδελφό της και χωρίς τη βοήθεια της **Ισμήνης**, η **Ισμήνη** απαντά με μια ερώτηση (βλ. στίχ. 47: «**ἽΩ σχετλία, Κρέοντος ἀντειρηκότος; »** = **δύστυχη, παρόλο που το έχει απαγορεύσει ο Κρέοντας;**), όπου φαίνεται ότι δεν δέχεται να συνεργαστεί με την **Αντιγόνη**, αλλά και προσπαθεί να την αποτρέψει από μια τέτοια πράξη, απλά και μόνο επειδή έχει αντίρρηση ο **Κρέοντας**.

Γενικό σχόλιο: Ο διάλογος στους στίχους 41-44 έχει διεξαχθεί με **πάθος**. Η **Ισμήνη** ενώ πρέπει να απαντά στις ερωτήσεις της **Αντιγόνης**, αντίθετα ερωτά και αυτή, όπου φαίνεται η **έκπληξη** και η **αμηχανία** της. Αντίθετα η **Αντιγόνη** ενώ δεν παίρνει απαντήσεις στις ερωτήσεις της από την **Ισμήνη**, όμως απαντά **ξεκάθαρα** στις ερωτήσεις «**έκπληξης και αμηχανίας**» της **Ισμήνης**. Επίσης οι προσφωνήσεις «**Ἵω ταλαῖφρον**» (39) και «**Ἵω σχετλία**» (47) πέρα από το ότι η **Ισμήνη** εξωτερικεύει τους φόβους της για την τύχη της αδελφής της, δείχνουν και τη **συναίσθηματική συμμετοχή** της **Ισμήνης** με μια **κλιμάκωση ανιούσα**.

2. Με ποια επιχειρήματα προσπαθεί η Ισμήνη να αποτρέψει την Αντιγόνη από την εκτέλεση του έργου που έχει σχεδιάσει;

Απάντηση: Η **Ισμήνη**, που άκουσε το κήρυγμα του **Κρέοντα** χωρίς μεγάλη ταραχή, **ανησυχεί** και **συγκλονίζεται** με την **απόφαση** της **Αντιγόνης** να παρακούσει το κήρυγμα και να θάψει τον **Πολυνείκη**. Και για να αποτρέψει την **Αντιγόνη** από την παράβαση του κηρύγματος, **χρησιμοποιεί** τα εξής **επιχειρήματα**:

α) (Στίχ. 44) ότι είναι «*ἀπόρρητον τῇ πόλει;*» (= απαγορευμένο)

β) (Στίχ. 49-60) ότι ύστερα από τόσες συμφορές, όπως τον ηθικό θάνατο και την τύφλωση του πατέρα τους, τον ατιμωτικό θάνατο της μητέρας τους και την αλληλοσφαγή των δύο αδελφών τους, δεν πρέπει να καταστρέψουν και τον εαυτό τους.

γ) (Στίχ. 61-62) ότι είναι γυναίκες και δεν μπορούν να αναμετρηθούν με άνδρες.

δ) (Στίχ. 63-64) ότι εξουσιάζονται από ισχυρούς.

ε) (στίχ. 65-67) ότι ως προς το χρέος τους προς το νεκρό αδελφό θα ζητήσει συγγνώμη από τους κάτω θεούς και ότι δεν θα παραβεί το νόμο, γιατί, «*όταν κανείς πράττει πάνω από τις δυνάμεις του, αυτό δεν έχει κανένα νόημα*».

3. Να δώσετε με τίτλους το περιεχόμενο του μικρού λόγου της Ισμήνης (στίχ. 49-68).

Απάντηση:

- στίχ. 49-52 : *η μοίρα του Οιδίποδα.*
- στίχ. 53-54 : *η μοίρα της Ιοκάστης.*
- στίχ. 55-57 : *η μοίρα του Ετεοκλή και του Πολυνείκη.*
- στίχ. 58-60 : *ο κίνδυνος που απειλεί τις δύο αδελφές.*
- στίχ. 61-62 : *η γυναικεία φύση και ο ρόλος της.*
- στίχ. 63-64 : *η υπακοή στους άρχοντες.*
- στίχ. 65-67 : *η στάση της Ισμήνης απέναντι στους νεκρούς και στους άρχοντες.*
- στίχ. 67-68 : (Γνωμικό) *η δικαιολόγηση της στάσης της Ισμήνης.*

4. Σε πόσες υποενότητες χωρίζεται η ενότητα (ή ο λόγος της Ισμήνης) των στίχων 49-68 με βάση τη χρονική βαθμίδα στην οποία ανάγονται κι αναφέρονται τα λόγια της Ισμήνης; Να δώσετε τους τίτλους των υποενοτήτων αυτών. Ποια λέξη αποτελεί το κλειδί για τον παραπάνω χωρισμό;

Απάντηση:

α) στίχ. 49-57 : *οι συμφορές του οίκου των Λαβδακιδών (αναφέρονται στο παρελθόν).*

β) στίχ. 58-68 : *η επιχειρηματολογία της Ισμήνης (τα λόγια εδώ αναφέρονται στο παρόν).*

Βασική λέξη με βάση την οποία γίνεται ο χωρισμός της ενότητας σε δύο υποενότητες είναι το χρονικό επίρρημα «*νῦν*» (βλ. στίχ. 58). Αυτό χρησιμοποιείται για να γίνει η μετάβαση από το **παρελθόν** στο **παρόν**.

5. Η Ισμήνη πώς διατυπώνει τα στοιχεία (τις συμφορές) που συγκροτούν το επιχείρημα (στίχ. 49-60) ; Πώς μπορούμε να χαρακτηρίσουμε αυτό το επιχείρημα;

Απάντηση:

- Την πρώτη συμφορά στους στίχ. **49-52** τη διατυπώνει **με πλάγια ερώτηση** (βλ. « ώς .. χερί.»).
- τις συμφορές δεύτερη και τρίτη στους στίχ. **53-54** και **55-57** τις εκθέτει σε **ανεξάρτητο λόγο**.

Το παραπάνω επιχείρημα {βλ. και ερώτηση 2,β)} μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε **ψυχολογικό**. Η **Ισμήνη** θυμίζει στην **Αντιγόνη** τις **οικογενειακές τραγικές συμφορές**, για να τη συγκινήσει ,και έτσι η **Αντιγόνη** να αλλάξει την απόφασή της. Είναι σαν να λέει: «**φτάνουν τόσες οικογενειακές συμφορές!**»

6. Να αναφέρετε σύντομα την ιστορία του οίκου των Λαβδακιδών, όπως αυτή ήταν γνωστή την εποχή που ανεβαίνει στη σκηνή αυτή η τραγωδία του Σοφοκλή.

Απάντηση: Βλ. σελ. 27. Εισαγωγή του σχολικού βιβλίου με τίτλο: **Ο μύθος των Λαβδακιδών**.

7. Η Αντιγόνη υποστηρίζει ότι, αν δε θάψει τον αδελφό της, θα καταστραφεί. (βλ. στίχ. 46). Να εξηγήσετε τι εννοεί μ' αυτά της τα λόγια.

Απάντηση: Στο στίχο αυτό οριοθετείται η επιλογή και απόφαση της **Αντιγόνης** να μην περιφρονήσει το καθήκον της που απορρέει από το **οικογενειακό δίκαιο**, τους **οικογενειακούς δεσμούς**, την **αδελφική αγάπη** και την **πίστη** της στο **θεϊκό νόμο** και στα **ταφικά έθιμα**. Η **διαταγή** του **Κρέοντα** αποτελεί μια **αυθαιρεσία** και **ιερόσυλη παραβίαση** του **οικογενειακού δικαίου** και του **θεϊκού νόμου**. Η **Αντιγόνη** συγκρούεται μ' αυτήν, την αρνείται και θα τηρήσει την υποχρέωσή της να θάψει τον αδελφό της, να μην τον προδώσει, γιατί το χρέος αυτό ανήκει πρωταρχικά στον πιο στενό συγγενή της οικογένειας, δηλ. στην ίδια. Η άρνηση να τον θάψει θα σήμαινε ότι το πνεύμα του άταφου νεκρού δεν θα μπορούσε να βρει ποτέ γαλήνη, αλλά θα περιπλανιόταν καταραμένο και τρισάθλιο έξω από την πύλη του Άδη. Ακόμη ότι θα καταδίωκε τους ζωντανούς και κύρια την ίδια, γιατί ήταν η πιο στενή συγγενής του και παραμέλησε το καθήκον της ταφής. Η **Αντιγόνη** όμως **δεν** θα **κατηγορηθεί** ότι **πρόδωσε τον αδελφό** της, γιατί πήρε την **αμετάκλητη απόφαση** να τον **θάψει**. Έτσι θα απαλλάξει από τα παθήματα το πνεύμα του **Πολυνείκη** και θα του χαρίσει την αιώνια ηρεμία και γαλήνη ανάμεσα στους άλλους νεκρούς.

8. Στους στίχ. 65-68 ποια στάση (θέση) δηλώνει πως θα κρατήσει η Ισμήνη απέναντι στις θείες και στις ανθρώπινες διαταγές (εδώ του Κρέοντα) και πώς τη δικαιολογεί; (ή σε ποιο δίλημμα βρίσκεται η Ισμήνη και ποιο μέρος του διλήμματος ακολουθεί;).

Απάντηση: (βλ. στίχ. 65-68) Η Ισμήνη βρίσκεται μπροστά σ' ένα δίλημμα: « *ανάμεσα δηλ. στο χρέος προς τους νεκρούς, και το επιβάλλει η αδελφική αγάπη, και στην υποχρέωση να συμμορφωθεί με τους νόμους της πολιτείας, και εδώ με το κήρυγμα του Κρέοντα*». Με τη φράση « *εγώ μὲν οὖν αἰτοῦσα τοὺς ὑπὸ χθονός ξύγγοιαν ἴσχειν, ὡς βιάζομαι τάδε, τοῖς ἐν τέλει βεβῶσι πείσομαι.*» ρυθμίζει και το χρέος προς τους νεκρούς και το χρέος προς την εξουσία. Νιώθει **ενοχή** γιατί δεν θα προσφέρει στο νεκρό επικήδειες χοές. Γνωρίζει επίσης ότι ασεβεί απέναντι στους νόμους των « *ὑπὸ χθονός*», αλλά βρίσκει καταφυγή και συγγνώμη που θα τους ζητήσει για την παράβαση των θείων επιταγών. Δικαιολογεί την παράλειψη αυτή, δηλ. την εκπλήρωση του θρησκευτικού της χρέους με το : «*ὡς βιάζομαι τάδε*» (= επειδή αυτά τα κάνω χωρίς τη θέλησή μου). Η αιτιολογία είναι **υποκειμενική** (βλ. η χρήση του : *ὡς*) και **ανίσχυρη**. Γιατί, έχοντας να διαλέξει ανάμεσα στις **θείες** και στις **ανθρώπινες επιταγές**, θέτει σε **κατώτερη μοίρα** τις **θείες**. Επιλέγει τη σχέση **υπακοής** του **πολίτη** προς το **κράτος**, προς τον **Κρέοντα**. Και τούτο γιατί φοβάται να παραβεί τις ανθρώπινες επιταγές, επειδή υπάρχει ο αόρατος κίνδυνος της ποινής. Τις **θείες** τις **παραβαίνει** από **φόβο** των συνεπειών της παρακοής των ανθρωπίνων. Αυτή τη στιγμή δεν περιμένει κάποια ποινή από τους θεούς. Μια τέτοια ποινή δεν είναι ούτε **ορατή** ούτε **άμεση**. Είναι θέμα **αγωγής** και **πίστης**. Έτσι δηλώνει πως προτιμά να **συμβιβαστεί** με τη **συνείδησή** της και να συμμορφωθεί προς τις **διαταγές** των **αρχόντων**. (βλ. «*πείσομαι τοῖς ἐν τέλει βεβῶσι.*») Και τελειώνει τη δικαιολογία της λέγοντας ότι είναι απερισκεψία να πράττει κανείς πράγματα, που ξεπερνούν τις δυνατότητές του (βλ. «*τό γάρ περισσά πράσσειν οὐκ ἔχει νοῦν οὐδένα*»).

9. Ποιο είναι το περιεχόμενο του γνωμικού (στίχ. 67-68) : «*τό γάρ περισσά πράσσειν οὐκ ἔχει νοῦν οὐδένα*»).

«Απάντηση: Πράγματι η γνώμη της Ισμήνης που διατυπώνεται μέσα απ' αυτό το γνωμικό είναι **αρχικά σωστή**. Με βάση αυτή τη γνώμη ο άνθρωπος πρέπει να υπολογίζει σωστά τις δυνατότητές του και τις πιθανές δυσχέρειες (δυσκολίες) που θα συναντήσει και ανάλογα πρέπει να ενεργεί.. Αυτός ο υπολογισμός των παραγόντων που επηρεάζουν τις ενέργειές μας στη ζωή, αποτελεί δείγμα **σύνεσης** και **σωφροσύνης**. **Ωστόσο** υπάρχουν και περιπτώσεις που ο άνθρωπος εξαιτίας του ενθουσιασμού του και της πίστης του πραγματώνει έργα που

ξεπερνούν τις δυνατότητές του και τους αντικειμενικούς υπολογισμούς του. Έτσι μπορούμε να εξηγήσουμε τη θυσία πολλών ανθρώπων για ιδέες που φλογίζουν την καρδιά και τους οδηγούν προς τον αγώνα και προς τη δόξα. Για την **Ισμήνη** όμως δεν υπάρχει τέτοιος **εσωτερικός ενθουσιασμός** για κάτι που ξεπερνά τις δυνάμεις της, γιατί γεννήθηκε για τα **επίγεια** και **ανθρώπινα** κι όχι για τα **ουράνια** και τα **θεία**. Δεν είναι μια φύση **εκλεκτή**, αν και **συμπαθητική**. Δεν είναι για **αγώνα**, αλλά για **υποταγή**. Δυνατότερο γι' αυτήν είναι το **αίσθημα** της **αυτοσυντήρησης**.

10. Πώς αντιμετωπίζει η Ισμήνη το γεγονός ότι δε θα ανταποκριθεί στο ιερό καθήκον που έχει απέναντι στον άταφο αδελφό της;

Απάντηση : (βλ. και ερώτηση 9). Η **Ισμήνη** έχει την τυπική **παθητική γυναικεία ψυχολογία**. Είναι μια **γυναίκα** στα **μέτρα** του **μέσου ατόμου** έτοιμη για **συμβιβασμό, υποταγή, υπακοή** στις πιο οδυνηρές εντολές της ανώτερης εξουσίας και πρόθυμη να τηρήσει το βασιλικό διάταγμα, έστω και αν αυτό συγκρούεται με την ηθική υπερατομική συνείδηση και της υπαγορεύει να ανταποκριθεί στο ιερό καθήκον απέναντι στον άταφο αδελφό της. **Ωστόσο**, αν και δεν έχει τη δύναμη να αντισταθεί στο συμβιβασμό και στην υποταγή, μέσα στην αδύναμη ψυχή της ζει η **συναίσθηση** του **ορθού**. Στο στίχο **65** λέει ότι θα υπακούσει στους άρχοντες « **ἐγὼ μὲν οὖν αἰτοῦσα τοὺς ὑπὸ χθονὸς ζύγγοιαν ἴσχειν**». Θα ζητήσει λοιπόν **συγχώρηση** από τους χθόνιους θεούς, που το χώρο τους υβριστικά προσβάλλει ο **Κρέοντας**, γιατί αναγκάζεται να αρνηθεί την υποχρέωσή της απέναντι σ' αυτούς. Απ' αυτό φαίνεται ξεκάθαρα πως **αρνείται** τη **συνεργασία** της με την **Αντιγόνη** όχι γιατί πιστεύει πως η αδελφή της δεν ενεργεί σωστά, αλλά γιατί η ίδια δεν έχει το ανάλογο σθένος και ίσως στο βάθος - παρόλο που προσπαθεί να αποτρέψει την **Αντιγόνη** από το έργο της ταφής γιατί φοβάται για την τύχη της - **να την θαυμάζει** για όσα αυτή προσωπικά δεν τολμά. **Πραγματικά** έχει **τύψεις** και το **συναίσθημα** κάποιας **ενοχής** για την άρνησή της, γιατί γνωρίζει πως ο νεκρός αδελφός της και οι θεοί του κάτω κόσμου δεν θα είναι ευχαριστημένοι απ' αυτήν.

11. Η Ισμήνη αντιμετωπίζει με δέος και φόβο την αποφασιστικότητα της αδελφής της να θάψει τον Πολυνείκη. Πού οφείλεται, κατά τη γνώμη σας, αυτός ο φόβος και το δέος.

Απάντηση: Αυτός ο φόβος και αυτό το δέος οφείλεται στο ότι η **Ισμήνη** **δεν έχει** τη **δύναμη** και την **εσωτερική ελευθερία** που έχει η **Αντιγόνη**, καθώς επίσης και το **σθένος** της **Αντιγόνης** που υψώνει το ηθικό της ανάστημα απέναντι στην **αδικία**, στην **αυθαιρεσία**, στην **ασέβεια** και στο **στραγγαλισμό** της **ανθρώπινης αξιοπρέπειας**. Αντίθετα η **Ισμήνη** υπο-

τάσσεται στη **φύση** της, στις αντιλήψεις της και στη δύναμη της αυτοσυντήρησης. Είναι λοιπόν το **διαφορετικό ήθος** που έχει η **Ισμήνη** σε σχέση με την **Αντιγόνη**.

12. Ανάμεσα στις δύο αδελφές, ενώ αρχικά φαίνεται ότι επικρατούν αισθήματα αγάπης και τρυφερότητας, διαμορφώνεται κλίμα έντασης που οδηγεί σε σύγκρουση. Να επισημάνετε ποιες αξίες καθορίζουν τις επιλογές τους και προκαλούν αυτή τη σύγκρουση.

Απάντηση: Πράγματι, όπως είδαμε από την αρχή του έργου επικρατούν **αισθήματα αγάπης και τρυφερότητας** ανάμεσα στις δύο αδελφές. Αυτά τα **φιλάδελφα συναισθήματα** συνεχίζονται και στην ενότητα των στίχων **39-68**. Οι προσφωνήσεις της **Ισμήνης** «ὦ ταλαῖφρον» (39), «ὦ σχετλία» (47), «οἴμοι} φρόνησον, ὦ κασιγνήτη» (49) πέρα από το ότι δηλώνουν το **φόβο** της **Ισμήνης** για την τύχη της αδελφής της δηλώνουν την **τρυφερότητα** και την **αγάπη** της προς την αδελφή της. Επίσης η όλη προσπάθεια της **Ισμήνης** να πείσει την **Αντιγόνη** να μη θάψει το νεκρό **Πολυνείκη**, γιατί θα έλθει σε αντίθεση με το κήρυγμα του **Κρέοντα** και θα έχει όλες τις συνέπειες, δηλώνει και τα φιλάδελφα αισθήματά της προς την **Αντιγόνη**. Όμως πέρα απ' αυτή τη **συναισθηματική σχέση** των δύο αδελφών, οι δύο αδελφές **δε θα συμφωνήσουν** πάνω στο **θέμα της ταφής του Πολυνείκη** και μετά το διαχωρισμό των θέσεών τους, έρχεται η **πρώτη σύγκρουση**. Η **Ισμήνη** από τη μια **απορρίπτει** την **πρόταση** της **Αντιγόνης** για **συνεργασία** για τον ενταφιασμό του νεκρού **Πολυνείκη**, η **Αντιγόνη** απ' την άλλη δηλώνει ότι θα **επιτελέσει** το **χρέος** της προς τον αδελφό της. Η **επιλογή** της καθεμιάς καθορίζεται από τις **εξής αξίες**.

Η **Αντιγόνη** από τη μια **δεν ενεργεί** κάτω από μια **τυφλή παρόρμηση**. Ξεκινάει από **καλοθεμελιωμένες πεποιθήσεις** και **αρχές**, από **πεποιθήσεις** που τις πιστεύει σαν απόλυτα ορθές. Σύμφωνα με τις δικές της αντιλήψεις ο **Κρέοντας** δεν έχει κανένα δικαίωμα (βλ. στίχ. 48 : **«οὐδέν μέτεστι»**) να τη χωρίσει από τους δικούς της, να **επεμβαίνει** στις **προσωπικές** και **οικογενειακές** της **υποθέσεις**. Ο **Κρέοντας** και σαν άνθρωπος και σαν άρχοντας δεν έχει το δικαίωμα να κάνει τέτοιες παρεμβάσεις. Η αντίληψη της **Αντιγόνης** είναι ότι η **«κρατική εξουσία** δεν μπορεί να **πνίγει** τα προσωπικά συναισθήματα του ατόμου, να **ανατρέπει** και να **καταργεί** τις **οικογενειακές σχέσεις**, το **οικογενειακό δίκαιο**». Και η απαγόρευση της ταφής του αδελφού της **Πολυνείκη** αυτό το **οικογενειακό δίκαιο** παραβιάζει. Η **Αντιγόνη** πιστεύει ότι με την παράβαση της διαταγής και με την απόφασή της να θάψει τον αδελφό της εκτελεί ένα **ιερό χρέος** και ότι η θυσία της δεν πάει χαμένη, γιατί είναι **δικαιολογημένη**, αφού δε θα προδώσει τον αδελφό της (βλ. στίχ. 45-46) και

έτσι δε θα παραβιάσει τις εντολές των θεών σχετικά με την ταφή των νεκρών.

Η **Ισμήνη** από την άλλη δεν αντιλαμβάνεται την αξία και την **αναγκαιότητα** της **αυτοθυσίας** για χάρη του αδελφού της, όπως τη βλέπει και την αντιλαμβάνεται η **Αντιγόνη**. Η **Ισμήνη** **απορρίπτει** την **απόφαση** της **Αντιγόνης**, γιατί έχει δικές της **πεποιθήσεις** και «**πιστεύω**». Πιστεύει ότι δεν πρέπει να κάνει κανείς πράγματα πέρα απ' αυτά που ορίζει η **γυναικεία φύση** (στίχ. 61-62). Η γυναίκα είναι **αδύνατη** από τη φύση και δεν μπορεί να αντιμετωπίσει τους άνδρες. Πιστεύει ότι η αντίληψη « **μέσα σε μια ανδροκρατούμενη κοινωνία η γυναίκα θεωρείται και είναι κατώτερη από τον άνδρα και αδύνατη**» παρουσιάζεται σαν **φυσικό δίκαιο**. Και δεν μπορεί κανείς να πάει ενάντια στη φύση, να βγει από τα όρια που έχει χαράξει η φύση. {βλ. Η **Αντιγόνη**, αν και γυναίκα, δεν έχει τέτοιες αντιλήψεις. Σημασία για την **Αντιγόνη** έχει η **ψυχική ορμή**, η **αδελφική αγάπη** που αποτελεί **χρέος**. Και αυτό το πράγμα είναι «**φύση**», γιατί πηγάζει από τους **φυσικούς δεσμούς** με τους άλλους, από την **αδελφική σχέση** και από τη **συγγένεια**. Η αδελφική αγάπη δεν είναι κάτι το **εξωτερικό** και **συμβατικό**, είναι κοινότητα αίματος και ψυχής, υπάρχει «**φύσει**» και όχι «**θέσει και νόμω**»}. Επίσης η **Ισμήνη** πιστεύει ότι πρέπει ο πολίτης να υπακούει στους νόμους του κράτους. (βασική αντίληψη που επικρατούσε στην Αθήνα το 441 π.Χ.). (βλ. στίχ. 44 : «**ἐπόρρητον τῇ πόλει**», στίχ. 47: « **Κρέοντος ἀντειρηκότος**», στίχ. 59-60 : «**εἰ νόμου βία ψῆφον τυράννων ἢ κράτη παρέξιμεν**»)

- **Σχόλιο:** Στίχ. 59-60 : Η **Ισμήνη** δέχεται ως **νόμο** την **απόφαση** του **Κρέοντα**, ενώ η **Αντιγόνη** ως **διαταγή**. Η **Αντιγόνη** νόμο θεωρεί μόνο το **νόμο** των **θεών**, που επιβάλλει την ταφή των νεκρών.

13. Η **Αντιγόνη** δεν πρόκειται να υπακούσει στη βασιλική διαταγή. Πόσο δικαιολογημένη μπορεί να είναι η συμπεριφορά της αυτή απέναντι στη νόμιμη εξουσία της πόλης;

Απάντηση: Οι στίχοι : -- α) 41 («**εἰ ξυμπονήσεις καὶ ξυνεργάση**» --β) 43 («**εἰ τὸν νεκρὸν ξύν τῆδε κουφιεῖς χερσί.**»)) ---45-46 («**τὸν γοῦν ἐμόν καὶ τὸν σόν, ἦν σύ μή θέλης, ἀδελφόν· οὐ γάρ δὴ προδοῦσ' ἀλώσομαι.**»)) και -- δ) 48 («**Ἄλλ' οὐδέν αὐτῷ τῶν ἐμῶν μ' εἴργειν μέτα.**»)) δείχνουν ότι η **Αντιγόνη** έχει πάρει την απόφαση να θάψει τον αδελφό της **Πολυνείκη** και επομένως θα παραβεί τη βασιλική διαταγή. Συγκεκριμένα με το στίχο **48** η **Αντιγόνη** δηλώνει ότι είναι **αντίθετη** προς τη **βασιλική διαταγή**, μια δήλωση και μια απόφαση που στη συνέχεια θα τη φέρει αντιμέτωπη με τον εντολέα της διαταγής, **τον Κρέοντα**, και θα την οδηγήσει σε μια αναμέτρηση μ' αυτόν που το πράγμα το θεωρεί «**οὐχ ὡς παρ' οὐδέν**» (στίχ. 35 = ότι δηλ. η όλη υπόθεση είναι γι' αυτόν σημαντική.).

Αν τώρα κρίνουμε το κατά πόσο είναι δικαιολογημένη αυτή η συμπεριφορά, θα μπορούσαμε να πούμε τα εξής:

Η **Αντιγόνη** πιστεύει ότι υπάρχουν θέματα **προσωπικά**, στα οποία δεν έχει κανένας άλλος το **δικαίωμα** να **παρεμβαίνει**. Το θέμα της **ταφής** του αδελφού της **Πολυνείκη** δεν το ορίζουν οι **οποιοσδήποτε διαταγές κανενός άρχοντα**. Έτσι και ο **Κρέοντας** δεν έχει **κανένα δικαίωμα** να **χωρίζει** την **Αντιγόνη** από τους **δικούς** της και να επεμβαίνει στις προσωπικές και οικογενειακές της υποθέσεις. Έχοντας αυτά ως «πιστεύω» η **Αντιγόνη** απαντάει κι αυτή απέναντι στη **νομιμότητα** του **Κρέοντα** όχι **μόνο νόμιμα** αλλά και επιστρατεύοντας την **ευγλωττία** της κάνει ουσιαστικά κάτι πολύ περισσότερο από το να αντιπαραθέτει έναν κώδικα απέναντι σ' έναν άλλο : **δίνει** όλο της το «**είναι**» για την τιμή του αδελφού της. Είναι δικαίωμά της να τιμήσει τον αδελφό της. Μάχεται για τις **ατομικές ελευθερίες** που η πολιτεία (εδώ ο **Κρέοντας**) προσπαθεί να πνίξει. Κάνει μια προσπάθεια να διασώσει τις **ανθρώπινες ελευθερίες** και τα **δικαιώματα**. --- Κάτι τέτοιο δεν γίνεται και σήμερα, όπου οι λαοί καταπιέζονται από την αυθαίρετη εξουσία κάποιων αρχόντων; --- Εμπόδιο σ' αυτή την προσπάθεια είναι η **αυθαιρεσία** της **κρατικής εξουσίας**. Η εξουσία και οι φορείς της, κατά την άποψη της **Αντιγόνης**, **δεν έχουν το δικαίωμα** να **καταργήσουν** τα **αδελφικά** συναισθήματα της **Αντιγόνης** και τους **αιώνιους νόμους**.

Οι παραπάνω αντιλήψεις της **Αντιγόνης** και η **συμπεριφορά** της απέναντι στη **νόμιμη εξουσία**, μολονότι θα δημιούργησε κάποια δυσπιστία στο κοινό εκείνης της εποχής, επειδή η **Αντιγόνη** έκανε κάτι το **τολμηρό** και **επικίνδυνο** για μια **γυναίκα** αψηφώντας τις κάποιες συμβατικές αντιλήψεις--(βλ. *Μια γυναίκα κατώτερη από τον άνδρα μέσα σε μια ανδροκρατούμενη κοινωνία, που η θέση της ήταν μέσα στο σπίτι και όχι στην αγορά και που έπαιξε το ρόλο της παιδοποιητικής μηχανής για νόμιμους απογόνους.*)-- , όμως αυτή η **συμπεριφορά** θεωρείται αρκετά **δικαιολογημένη**. Και τούτο γιατί σίγουρα με την απόφασή της η **Αντιγόνη** από τη μια θα έθεσε σε **εγρήγορηση** τα **συμπαθητικά συναισθήματα** των θεατών και από την άλλη έπρεπε να εφαρμοστεί ο **ηθικός νόμος**, δηλ. η **παράδοση**, το **εθιμικό δίκαιο** που απαιτεί ταφή. Και ο **μόνος** που θα ήταν **νομοτηρητής** αυτού του άγραφου νόμου και θα τον διατηρούσε, θα ήταν η **Αντιγόνη**, γιατί σ' αυτή έπεφτε το βάρος, **μια** και ήταν η **πιο κοντινή συγγενής**.

14. Να χαρακτηρίσετε την Ισμήνη από τα λόγια και τη στάση της.

Απάντηση: Η **Ισμήνη** είναι ένα από τα πλέον **συμπαθή** πρόσωπα της **τραγωδίας**. Ο ποιητής την παρουσιάζει πιο **ασθενή** από την **Αντιγόνη** ως προς το **ήθος**. Τούτο οφείλεται ή στη **φύση** της ή στα **πολλαπλά ατυχήματα** του σπιτιού τους που

δοκιμάστηκε φοβερά από τη μοίρα. Είναι φιλάδελφη, αλλά αδρανής. Διαθέτει θετικό μυαλό και πάσχει σιωπηλά. Υστερεί όμως κατά πολύ από την αδελφή της ως προς την τόλμη, την οξύνοια, το ιδεώδες μεγαλείο και τη θερμότητα της αγάπης. Συγκεκριμένα από τα λόγια της η Ισμήνη παρουσιάζεται μια γνήσια γυναικεία φύση, άτολμη και δειλή, διστακτική, αδύναμη και αντιηρωική. Αγωνιά για το τολμηρό επιχείρημα της αδελφής της, φοβάται τη βία και υποτάσσεται στον άρχοντα. Η πειθαρχικότητά της υπερσχύει του χρέους. Σέβεται κατά βάθος τους άγραφους νόμους, αλλά φοβάται τις συνέπειες του θετού νόμου, όσο άδικος κι αν είναι ή αντίθετος στον καθιερωμένο ηθικό νόμο. Συναισθάνεται τη γυναικεία αδυναμία και γι' αυτό αναγκάζεται να υποκύψει στο θετό νόμο, στη θέληση και στη βία του τυράννου (βλ. στίχ. 63: «*ἔπειτα δ' οὔνεκ' ἀρχόμεσθ' ἐκ κρεισσόνων καὶ ταῦτ' ἀκούειν κᾶτι τῶνδ' ἀλγίονα.*») Γι' αυτό με μεγάλη αγάπη και στοργή συνιστά και στην αδελφή της σύνεση και ζητεί συγγνώμη από τους κάτω θεούς για το δισταγμό της ή τη δειλία και την αδράνειά της (βλ. στίχ. 65-69 : «*ἐγὼ μὲν οὖν αἰτοῦσα οὐδένα.*»)

Τέλος η Ισμήνη εμφανίζεται εδώ ως μια τυπική γυναίκα ανίκανη να αρθεί υψηλότερα από το σημείο στο οποίο την έχει καταδικάσει η φύση της , καθώς λέγει ότι «*οι γυναίκες από τη φύση τους δεν μπορούν να πολεμούν τους άνδρες*» (βλ. στίχ, 61-62 : «*ἀλλ' ἐννοεῖν ... οὐ μαχομένα.*»). Λειτουργεί πιο πολύ με τη λογική και λιγότερο με το συναίσθημα. Πάντως η Ισμήνη δεν παύει να είναι αγαπητή και συμπαθής. Το ήθος της Ισμήνης αφήνει αντιθετικά να λάμψει η μεγαλοψυχία και το μεγαλείο της Αντιγόνης.

15. «*ἔπειτα δ' οὔνεκ' ἀρχόμεσθ' ἐκ κρεισσόνων καὶ ταῦτ' ἀκούειν κᾶτι τῶνδ' ἀλγίονα.*» (στίχ. 63). - Ποιες σκέψεις έκαναν την Ισμήνη, ώστε να διατυπώσει το παραπάνω γνωμικό; Θα μπορούσε το ίδιο να συμβεί και σ' έναν κοινό άνθρωπο και να βρεθεί κι αυτός στο ίδιο τραγικό δίλημμα στο οποίο βρέθηκε η Ισμήνη; Ποια στάση θα έπαιρνε ο κοινός άνθρωπος απέναντι σ' αυτή τη σκέψη της Ισμήνης και γιατί;

Απάντηση: Η Ισμήνη σε αντίθεση με την Αντιγόνη ήταν δειλή από τη φύση της και δεν τολμούσε να διανοηθεί την παράβαση του απαγορευτικού διατάγματος του βασιλιά Κρέοντα. Ήταν ευσεβής, φοβόταν τους θεϊκούς νόμους, όμως παρ' όλα αυτά ούτε το αδελφικό φίλτρο ούτε η πίστη ούτε ο φόβος «*τοῦ πανουργεῖν ὄσια*» ήταν δυνατό να την οδηγήσουν στην παράβαση του κηρύγματος του Κρέοντα. Η σκέψη της Ισμήνης όταν βρέθηκε μπροστά στο δίλημμα «*να παραβεί το διάταγμα και να θάψει το νεκρό αδελφό της ή να υπακούσει στο διάταγμα και να αποφύγει τις ποινικές συνέπειες*» ήταν η εξής:

- Σκεφτόταν ότι, εφόσον βρισκόταν κάτω από την εξουσία του **Κρέοντα** στο πρόσωπο του οποίου έβλεπε τη σκληρή και απαραβίαστη **πολιτική εξουσία**, δεν μπορούσε αυτή, μια **αδύνατη** και **ανίσχυρη γυναίκα** σε **σύγκριση** με τη **δύναμη** του **βασιλιά**, να **πειθαρχήσει** και να δείξει **επαναστατικές τάσεις** (όπως έκανε η Αντιγόνη). Ήταν προσκολλημένη στις ιδέες της αλλά και αποφασισμένη ν' ακούσει αδιαμαρτύρητα και άλλες αποφάσεις και άλλα διατάγματα περισσότερο φοβερά, εφόσον αυτά προέρχονταν από την ανώτατη εξουσία. Θεωρούσε τον εαυτό της **υποχρεωμένο** να τα **ακούσει** και να τα δεχθεί υπακούοντας σ' αυτά. Με βάση αυτές τις σκέψεις η **Ισμήνη** **φοβάται** να εναντιωθεί στον **Κρέοντα**, **φοβάται** την τιμωρία και γι' αυτό **παραβλέπει** το **αδελφικό** της **καθήκον** της.

Το ίδιο θα μπορούσε να συμβεί και στον κοινό άνθρωπο, να βρεθεί δηλαδή μπροστά στο τραγικό δίλημμα της νεαρής **Ισμήνης**.

Το δίλημμα αυτό θα μπορούσε να πάρει την εξής μορφή: **«Από τη μια μεριά η εξουσία, ως ανώτατη αρχή, θέτει μια απαγορευτική διαταγή, της οποίας η ηθική αξία παρουσιάζεται αμφίβολη, από την άλλη υπάρχει ο άγραφος, αλλά υπέρτατος νόμος, η θεία Δίκη, το πραγματικό δίκαιο, που διατάζει αντίθετη ενέργεια.»**

Εάν τώρα ο κοινός άνθρωπος τηρήσει τις επιταγές του θετού νόμου, θα διαλέξει την ευκολότερη λύση και κανέναν κίνδυνος δε θα τον ενοχλήσει, γιατί ως νομοταγής και πειθήνιος πολίτης θα ακολουθήσει την **«πεπατημένη οδό»**, που οδηγεί στο **θρίαμβο** των **εύκολων επιδιώξεων**, στην εξασφάλιση των ανέσεων, στην ευμάρεια και την τάξη.

Και σ' αυτό το σημείο γεννάται το ερώτημα: **«θα υποκύψει λοιπόν στις επιταγές του θετού νόμου σε αντίθεση προς τα κανονισμένα και τα ηθικώς νόμιμα;»**. Βέβαια όχι.

Εάν όμως οι επιταγές της εξουσίας ταυτίζονται με τη θεία επιταγή ή ακόμη με την ενδόμυχη διαίσθηση της συνειδήσεώς μας σχετικά με το δίκαιο, τότε δεν έχουμε να κάνουμε τίποτε άλλο παρά να σεβαστούμε τις επιταγές της εξουσίας και να τις ακολουθήσουμε.

Και γεννάται ξανά το ερώτημα: **«Τι θα συμβεί, εάν το δίκαιο, το ανώτερο κατ' έννοια, έρχεται σε αντίθεση με τις επιταγές της εξουσίας; Θα δράσουμε όπως η δειλή αδελφή Ισμήνη που προτίμησε να παραβεί το θεϊκό νόμο, προκειμένου να υπακούσει στον ανθρώπινο;»**.

Δεν είναι σωστό αυτό. Εάν ο άνθρωπος υπακούσει στον ανθρώπινο νόμο, θα πάψει να είναι ένα **«ον» με ελεύθερη σκέψη** και με **ανεπηρέαστη κρίση** από τις απειλές της βίας. Αντίθετα ο άνθρωπος πρέπει να βρει τη δύναμη να πράξει ό,τι η ψυχή του και ο θεϊός νόμος υποδεικνύουν σ' αυτόν, ό,τι δηλ. είναι δίκαιο και αρμόζον. Μια τέτοια πράξη δεν

μπορεί να θεωρηθεί χαρακτηριστικό ηρώων και εξαιρετικών προσωπικοτήτων.

Σήμερα που περνάμε δύσκολες μέρες, ο **κάθε άνθρωπος** έχει **καθήκον** να **γνωρίζει** **κάθε στιγμή** να **ενεργεί ενάντια** στις **άδικες απαιτήσεις** της **εξουσίας**. Εάν κάνουμε μια σύγκριση της δικής μας εποχής με τις παλαιότερες, θα παρατηρήσουμε ότι τέτοιου είδους ζητήματα παρουσιάζονται σε **μικρότερο βαθμό**, γιατί τα περισσότερα **πολιτεύματα** είναι **δημοκρατικά** και **όχι τυραννικά** και **απολυταρχικά**. Έτσι οι νόμοι που ψηφίζονται είναι σύμφωνοι προς τις αιώνιες αρχές και δεν παραβιάζουν τα δικαιώματα του ελεύθερου ανθρώπου. **Παρ' όλα** αυτά όμως συμβαίνει πιο σπάνια το παραπάνω πρόβλημα να παρουσιαστεί σε όλη τη σκληρή ωμότητα. Και τότε **υπάρχουν άνθρωποι** που με **θυσία** της **ζωής** τους, όπως έκανε η **Αντιγόνη**, να **αντιδράσουν** με **θάρρος** και **αποφασιστικότητα**, για να εξασφαλιστεί η ησυχία και η τάξη.

16. Έχοντας υπόψη σας τη θέση και τον κοινωνικό ρόλο της γυναίκας εκείνη την εποχή, ποια πιστεύετε πως θα ήταν για τους πολίτες της Θήβας η αναμενόμενη στάση της Αντιγόνης και της Ισμήνης απέναντι στις διαταγές του Κρέοντα; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.

Απάντηση: Η **Αντιγόνη** υπακούει και εφαρμόζει το νόμο για την ταφή των νεκρών που ήταν αυτονόητος για τον καθένα και τον παραβιάζει ο **Κρέοντας**. Είναι αυτός που αναγκάζει την **Αντιγόνη** - προκειμένου να μείνει πιστή στο πανάρχαιο και απαραβίαστο αυτό έθιμο - να αντισταθεί σε έναν πολιτειακό νόμο. Η **πρόθεσή** της **δεν** είναι να **συγκρουστεί** με το **διάταγμα**, αλλά το **καθήκον** της **αδελφικής** αγάπης την οδηγεί στη σύγκρουση αυτή και η **πίστη** της στο **θεϊκό νόμο**.

Σίγουρα η **στάση** της αυτή **δεν** είναι η **αναμενόμενη** για τους **πολίτες** της **Θήβας**, γιατί η **Αντιγόνη** εμφανίζεται με μια **τόλμη** και **αποφασιστικότητα** ασυνήθιστη στην κοινωνία τους για τη γυναικεία φύση και **αρχικά** **δεν** **επιδοκιμάζεται** απ' αυτούς., αλλά **δοκιμάζουν έκπληξη** βλέποντας μια γυναίκα να τη διακρίνει τόσο **θάρρος**, **αδιάλλακτη προσήλωση** στο **χρέος** της, να «**ξεπερνά τα όρια**» και να αντιτάσσεται στη νόμιμη εξουσία.

Ο **Σοφοκλής** γνωρίζει τις **πεποιθήσεις** και τις **αρχές** των **πολιτών** που είναι προσηλωμένοι στους νόμους της πολιτείας και **δεν** θα **διακινδύνευε** να δώσει ρόλο **αμφίβολο** στην ηρωίδα του. Είναι όμως η **απαράμιλλη δραματική τεχνική** του που τον οδηγεί να βάζει την **Αντιγόνη** σε **αντιπαράθεση** και **αναμέτρηση** με τις **δυνάμεις εξουσίας** (εδώ του **Κρέοντα**) και με το λαό το **θηβαϊκό (χορό)**. Φαίνεται λοιπόν στο πρώτο χορικό πως οι **θηβαίοι** (ο χορός) κρίνουν την **Αντιγόνη** για **παράλογισμό**, **αλαζονεία** και ενέργειες **άδικες** ενάντια στους **νόμους** της **πολιτείας**. **Ωστόσο** όμως η **Αντιγόνη** θα **δικαιωθεί** στο τέλος πανηγυρικά, όταν θα αποκαλυφθεί η **πραγματική αλαζονεία** του **Κρέοντα** και οι πολίτες θα απαλλαγούν από τη

δουλικότητα και την αντιφατική τους στάση και θα ταχθούν με το μέρος της **Αντιγόνης**.

Στη φάση αυτή οι πολίτες **επικροτούν** τη **στάση** της **Ισμήνης**. Η **Ισμήνη** συμπεριφέρεται σύμφωνα με τα πρότυπα **συμπεριφοράς** της **γυναίκας** της εποχής εκείνης, έτσι που της υπαγορεύουν οι αρχές και η θέση της γυναίκας μέσα στην κοινωνία. Ο ρόλος της είναι να δραστηριοποιείται μόνο στα ζητήματα που έχουν σχέση με οικογενειακές δραστηριότητες. Είναι η **Ισμήνη δειλή, υπάκουη, αδύναμη** να υψώσει το ανάστημά της και να αναμετρηθεί με άνδρες και να συγκρουστεί με την εξουσία, **άρα είναι αυτή που συμπεριφέρεται σωστά**.

-- Κάποια όμως μερίδα των πολιτών, προσηλωμένων στο νόμο για την ταφή των νεκρών - που έπρεπε να ήταν γνωστός και στον **Κρέοντα** ώστε να συμπεριφερθεί διαφορετικά - **θα αναγνώριζαν** στην **Αντιγόνη** το **δικαίωμά** της να **αντισταθεί** στην **αυθαιρεσία** της **εξουσίας** και της **αλαζονείας** του **Κρέοντα** και να **δραστηριοποιηθεί** τιμώντας το νεκρό αδελφό της και υπηρετώντας τον άγραφο νόμο. -

17. Πώς σκιαγραφείται η θέση της γυναίκας στην κοινωνία της θήβας, αν συμπεράνει κανείς από τη στάση που κρατά η Ισμήνη απέναντι στις διαταγές του Κρέοντα; Να αντιλήσετε στοιχεία από το κείμενο, για να τεκμηριώσετε την απάντησή σας.

Απάντηση: Η **Ισμήνη** είναι **έντρομη** από την απόφαση της αδελφής της, η ίδια **δεν τολμά** να **συγκρουστεί** με τη **διαταγή** του **Κρέοντα** και στην προσπάθειά της να αποτρέψει την αδελφή της από τις αποφάσεις της και να υπερασπίσει την **άρνησή** της προβάλλει τα **επιχειρήματα** ότι **«είναι γυναίκες και δεν πρέπει να τα βάζουν με τους άνδρες και ότι πρέπει να υπακούνε και σε χειρότερες διαταγές γιατί εξουσιάζονται από δυνατότερους»**. Από την επιχειρηματολογία αυτή φαίνεται ότι η γυναίκα ήταν **υποταγμένη** στον **άνδρα**, **δεν τολμούσε** να **υψώσει** το **ανάστημά** της **απέναντι** σ' **αυτόν**, πολύ δε **περισσότερο** **δεν είχε** το **δικαίωμα** να **συγκρουστεί** με **εντολές** που προέρχονταν από την ανώτερη εξουσία. Η **Ισμήνη** λοιπόν συμπεριφέρεται, όπως θα συμπεριφέρονταν μια οποιαδήποτε γυναίκα της εποχής εκείνης, σ' αντίθεση με την **Αντιγόνη** που η στάση της είναι **ηρωική**.

-- Στόχος του **Σοφοκλή** είναι να δώσει **δύο διαφορετικούς αντίθετους χαρακτήρες**, ωστόσο η συμπεριφορά και τα λόγια της **Ισμήνης** αντανakλούν και τη θέση της γυναίκας την εποχή εκείνη. Η **Ισμήνη** εκπροσωπεί το **συνηθισμένο** για την κοινωνία **γυναικείο** τύπο: **δουλοπρεπή, παθητικό, αδύναμο**. Είναι ο τύπος που διαμορφώνει μια ανδροκρατούμενη κοινωνία, όπου τις αρετές της γυναίκας τις καθορίζουν οι εξουσιαστές άνδρες. Η **στάση** της **Αντιγόνης** **δεν είναι** αυτή που θα ζητούσε ο **συνηθισμένος** τύπος της γυναίκας, αλλά είναι η **στάση** μια **δυναμικής**, **πέρα** από τα **συνηθισμένα μέτρα**, **γυναίκας**.

⇒ Στίχοι 69 - 99

1. Να χωρίσετε το διάλογο των στίχων 69-99 σε ενότητες και να δώσετε τον τίτλο της καθεμιάς ενότητας.

Απάντηση: Ο διάλογος των στίχων 69 - 99 χωρίζεται σε τέσσερις ενότητες.

- 1^η ενότητα : στίχ. 69-77: **Τίτλος:** Λόγος της Αντιγόνης. Η Αντιγόνη δικαιολογεί την εμμονή της στην απόφασή της.
- 2^η ενότητα : στίχ. 78-83: **Τίτλος :** Στιχομουθία ανάμεσα στην Αντιγόνη και την Ισμήνη. Η Αντιγόνη απορρίπτει το ενδιαφέρον της Ισμήνης.
- 3^η ενότητα : στίχ. 84-89: **Τίτλος:** Η Ισμήνη προτείνει να αποκρύψουν την πράξη. Η Αντιγόνη αντιτίθεται στην πρόταση της Ισμήνης.
- 4^η ενότητα : στίχ. 90-99: **Τίτλος:** Η Ισμήνη υποχωρεί. - Δικαιώνεται η Αντιγόνη.

2. Με ποια επιχειρήματα υποστηρίζει στους στίχους 69-77 η Αντιγόνη την απόφασή της να θάψει τον αδελφό της;

Απάντηση: Η Αντιγόνη αφού παραιτήθηκε από την προσπάθεια να πείσει την αδελφή της (βλ. στίχ. 69-70) δηλώνει (βλ. στίχ. 71-72: «κεῖνον δ' ἐγὼ θάψω») **ὅτι θα θάψει τον αδελφό της**. Για να δικαιολογήσει αυτή την απόφασή της, δεν επιστρατεύει πολλά επιχειρήματα. Γιατί τα πολλά επιχειρήματα χρειάζονται, όταν πρόκειται να αποφύγει κανείς κάποιο καθήκον. Τα ολίγα επιχειρήματα που χρησιμοποιεί είναι:

- **α)** (βλ. στίχ. 72 «καλόν μοι τοῦτο ποιούση θανεῖν»): Γιατί θα είναι ευτυχία για την Αντιγόνη να θάψει τον αδελφό της και μετά να πεθάνει.
- **β)** (βλ. στίχ. 73). Γιατί αγαπάει τον αδελφό της και πιστεύει ότι στην άλλη ζωή θα βλέπει τον Πολυνείκη σαν αγαπημένο αδελφό και εκείνος θα ανταποκρίνεται με την ίδια αγάπη.
- **γ)** (βλ. στίχ. 74). Ο ενταφιασμός του νεκρού αδελφού της είναι γι' αυτήν όσια πράξη, γιατί ακολουθεί το θεϊκό νόμο που επιτάσσει την ταφή των νεκρών.
- **δ)** (βλ. στίχ. 77) . Είναι ατιμία, κατά την Αντιγόνη, να ασεβεί κανείς απέναντι σ' εκείνα, που οι θεοί κρίνουν άξια τιμής.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω επιχειρήματα παρατηρούμε ότι τα πιο ουσιαστικά κίνητρα της Αντιγόνης είναι δύο: 1/ η αδελφική αγάπη και 2/ η πίστη στον άγραφο θεϊκό νόμο.

3. Στο διάλογο της Ισμήνης με την Αντιγόνη να επισημάνετε τις δηλώσεις της Αντιγόνης που φανερώνουν την αποφασιστικότητα της για το έργο που έχει σκοπό να κάνει.

Απάντηση: → α) στίχ. 71-72: «κεῖνον δ' ἐγὼ θάψω». Εδώ η Αντιγόνη σύντομα, με σαφήνεια, με αποφασιστικότητα και με παρρησία υπογραμμίζει το **χρέος** της.

→ β) στίχ. 80-81 «ἐγὼ δὲ δὴ τάφον χώσουσ' ἀδελφῶν φιλιτάτῳ πορεύσομαι». Εδώ η Αντιγόνη χρησιμοποιεί λόγο αναλυτικό, με περίφραση και ενισχυμένο με την τρυφερότητα της αδελφικής αγάπης.

→ γ) στίχ. 91 «οὐκοῦν, ὅταν δὴ μὴ σθένω, πεπαύσομαι» (= λοιπόν, όταν πια δε θα έχω δυνάμεις, θα σταματήσω.). Εδώ η Αντιγόνη δηλώνει ότι θα προχωρήσει και θα προσπαθήσει να φέρει σε πέρας το έργο της και μόνο, όταν φθάσει στο αδιέξοδο ή όταν θα έχει χάσει τις δυνάμεις της, τότε θα σταματήσει.

→ δ) στίχ. 95: «'αλλ' ἔα με καὶ τὴν ἐξ ἐμοῦ δυσβουλίαν παθεῖν τό δεινόν τοῦτο· πείσομαι γάρ οὐ τοσοῦτον οὐδέν, ὥστε μὴ οὐ καλῶς θανεῖν.» (= άφησε όμως εμένα και τη δική μου αποκοτιά να πάθουμε αυτό το κακό. Γιατί δε θα πάθω τίποτε τόσο τρομερό, ώστε να μην πεθάνω τιμημένα.). Εδώ η Αντιγόνη χρησιμοποιώντας **λόγια** που περιέχουν **ειρωνεία** για τις ιδέες της Ισμήνης (βλ. «δυσβουλίαν»), τονίζει την **αμετάτρεπτη απόφασή** της, που την κάνει να είναι εξοπλισμένη με τη δύναμη που χρειάζεται, για να πάθει αυτό το φοβερό που επισείει μπροστά της ως φόβητρο η **Ισμήνη**. Και αυτό δεν είναι τίποτε άλλο, παρά ο **θάνατος**, που περιμένει τον παραβάτη του βασιλικού κηρύγματος. Όμως, ο θάνατος αυτός θα χαρίσει στην Αντιγόνη την **υστεροφημία**, γιατί θα έχει επιτελέσει το ιερό της καθήκον. Γι' αυτό τον θεωρεί **τιμή** και **δικαίωση**. (βλ. «καλῶς θανεῖν» στίχ. 97)

4. Μέσα από το διάλογο των στίχων 69-99, πώς διαγράφεται το ήθος των δύο προσώπων, της Αντιγόνης και της Ισμήνης; Έχουμε κάποια καινούργια γνωρίσματα του ήθους των δύο προσώπων στην ενότητά μας σε σχέση με το ήθος που είδαμε στις προηγούμενες ενότητες του προλόγου;

Απάντηση: Δεν έχουμε κανένα καινούργιο στοιχείο του ήθους των δύο προσώπων. Οι δύο χαρακτήρες παρουσιάζονται με τα **ίδια**, όπως και πριν, γνωρίσματα. Η συζήτηση στην ενότητά μας απλώς συμβάλλει στην εναργέστερη διαγραφή του χαρακτήρα τους.

→ α) Στίχοι **69-84**: Σ' αυτούς τους στίχους : Η **Αντιγόνη** από τη μια παρουσιάζεται λίγο **οξεία, απότομη** και **ψυχρή**, αλλά και **αποφασιστική, σταθερή** και **ηρωική**. Πιστεύει στο χρέος απέναντι στο θείο και δείχνει τη βαθύτατη αγάπη στον αδελφό της. Η **Ισμήνη** από την άλλη παρουσιάζεται **ήρεμη** και **συμπαθητική, δειλή** και **αναποφάσιστη, μετέωρη** ανάμεσα στην αξία της ζωής και το υψηλό χρέος. Έτσι η πρώτη, η **Αντιγόνη**, παρουσιάζεται **προοδευτική** και **ελεύθερη**, η δεύτερη, η **Ισμήνη**, **συντηρητική** και **πειθαρχική**.

→ β) Στίχοι **85-99**: Σ' αυτούς τους στίχους, που αποτελούν το τελευταίο τμήμα του προλόγου, φαίνονται καλύτερα τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των δύο αδελφών. Από τη μια η **Αντιγόνη** παρουσιάζεται **σκληρή** και **εχθρική, επίμονη, σταθερή** και **αποφασιστική**. Είναι φύση γεμάτη **πείσμα** και **αφοσίωση** στο καθήκον και το χρέος. Δε λυπάται τη ζωή και δε φοβάται το θάνατο. Προτιμά τον **έντιμο θάνατο** από την **αισχρή ζωή**. Η **Ισμήνη** από την άλλη σε αντίθεση με την **Αντιγόνη** παρουσιάζεται **ήρεμη** και **ανεκτική**. Δεν έχει τη δύναμη να διακινδυνεύσει, όπως φαίνεται και από την πρότασή της προς την **Αντιγόνη** να κρατήσουν μυστική την απόφαση της αδελφής της. Υπολογίζει τον **κίνδυνο** και **δειλιάζει**.

5. Να επισημάνετε τις αντιδράσεις της Αντιγόνης απέναντι στην Ισμήνη, όταν πληροφορείται πως η αδελφή της δε θα τολμήσει να παρακούσει τις εντολές του Κρέοντα. Να διακρίνετε τις αντιδράσεις αυτές σε εξωτερικές (όσες φορούν τη συμπεριφορά της) και σε εσωτερικές (όσο αφορούν τα συναισθήματά της).

Απάντηση: Στην προηγούμενη ενότητα και ειδικά στο στίχο **66-67** η **Ισμήνη** δηλώνει ότι θα υπακούσει σ' αυτούς που έχουν την εξουσία και εδώ στον **Κρέοντα**. Η **Αντιγόνη** απαντά με ένα **ύφος** (στίχ. **69-70**) που δείχνει **ψυχρότητα** και, για την ώρα, **αδιαφορία**. Σ' αυτό το σημείο δεν κρίνει σωστό να προτρέψει με περισσότερη επιμονή την **Ισμήνη**. Αισθάνεται πάρα πολύ **πειραγμένη**, αλλά είναι αποφασισμένη να προχωρήσει μόνη της στην υλοποίηση της **απόφασής** της (βλ. στίχ. **69-70**). Το **ύφος** της στο στίχο 71 («άλλ' ἴσθι») με το οποίο απαντά στις προηγούμενες παραινήσεις της **Ισμήνης** (βλ. στίχ. 49 «φρόνησον», στίχ. 58 «σκόπει», στίχ. 61 «έννοεῖν χρή» γίνεται πιο **αυστηρό**. Στη συνέχεια η **Αντιγόνη** περιφρονεί τις αντιλήψεις της αδελφής της (βλ. στίχ. 71 «ὀποῖά σοι δοκεῖ») και δηλώνει τη δική της απόφαση (βλ. στίχ. 71-72: «κεῖνον δ' ἐγὼ θάψω»).

Στο στίχο **77**: «τό δέ βία πολιτῶν δρᾶν ἔφυν ἀμήχανος») η **Ισμήνη** δηλώνει ξανά με ειλικρίνεια ότι είναι αδύνατη από τη φύση της να εναντιωθεί στη δυνατή θέληση του άρχοντα. Σ' αυτή τη δήλωση της **Ισμήνης** η **Αντιγόνη** φαίνεται με τα λόγια του στίχου **80** («σύ μὲν τάδ ἄν προύχοιο») ότι δεν μπορεί να καταλάβει αλλά ούτε και να δικαιολογήσει την

Ισμήνη. Θεωρεί τους ισχυρισμούς της **Ισμήνης** προφάσεις. Απορρίπτει με αυστηρότητα τη συναισθηματική προσφορά της **Ισμήνης** (στίχ. 82) και την **ειρωνεύεται** πικρόχολα. (βλ. στίχ. 83). Επίσης απορρίπτει και τη νέα προσφορά της **Ισμήνης** (βλ. στίχ. 84-85) και την προκαλεί να διακηρύξει σ' όλους την απόφασή της. Γιατί αν δεν το κάνει και την κρατήσει μυστική, θα της είναι πιο **μισητή**. (βλ. στίχο 86: «πολλόν έχθίων ἔσει.»). Η **Αντιγόνη** εδώ **παραφέρεται**. Από **φιλάδελφη**, που ήταν στην αρχή, τώρα γίνεται **σκληρόκαρδη**.

Στη συνέχεια η στάση της **Ισμήνης** προκαλεί στην **Αντιγόνη** **δυσaréσκεια**, που θα καταλήξει σε **έχθρα** από μέρους της **Αντιγόνης** και από μέρους του **νεκρού**, αν η **Ισμήνη** εξακολουθήσει να επιμένει στις θέσεις της. Η επανάληψη της έννοιας της «**έχθρας**» (βλ. στίχ. 93-94: «**έχθαρῆ -- ἔχθρα**») δηλώνει τη **δυσάρεστη ψυχολογική** κατάσταση που δημιουργείται στην **Αντιγόνη** από την επιμονή της **Ισμήνης**. Τέλος η **Αντιγόνη** απορρίπτει απερίφραστα τις **παραινέσεις** και τις **απόψεις** της **Ισμήνης**. Και εκείνη προετοιμασμένη να προχωρήσει μόνη της και να αντιμετωπίσει όλες τις συνέπειες της πράξης της (βλ. στίχ. 95). Με το στίχο αυτό τονίζει την **αμετάτρεπτη απόφασή** της αλλά **ειρωνεύεται** τις ιδέες της **Ισμήνης**.

6. Αν δεχθούμε ότι η Αντιγόνη φέρεται ψυχρά και επιθετικά απέναντι στην αδελφή της, θα ήταν σωστό να υποστηρίξει κανείς ότι το ίδιο συμβαίνει και από την πλευρά της Ισμήνης απέναντι στην Αντιγόνη; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.

Απάντηση: Πράγματι η **Αντιγόνη** (βλ. και ερώτηση 6) φέρεται **ψυχρά, σκληρά** και **επιθετικά** απέναντι στην **Ισμήνη**, επειδή έχει αποφύγει η **Ισμήνη** το καθήκον να θάψει τον αδελφό της. Η **Ισμήνη** **δε φαίνεται να αντιδρά** καθ' όμοιο τρόπο στην συμπεριφορά της **Αντιγόνης**. Και συγκεκριμένα:

→ **α)** Στον προσβλητικό έλεγχο που της γίνεται από την **Αντιγόνη** στους στίχους **69-77** απαντά με μια **απολογία**, μολονότι αισθάνεται την περιφρόνηση της αδελφής της απέναντι στις δικές της παραινέσεις. (βλ. στο στίχο 49: «**φρόνησον**», στο στίχο 58 «**σκόπει**» και στο στίχο 61 «**έννοεῖν χρή**»). Απολογείται με **συναίσθηση ενοχής**, όταν λέει (βλ. στίχο 78) «**εγώ αυτά δεν τα περιφρονώ**», ενώ συγχρόνως δηλώνει ότι από τη φύση της δεν μπορεί να εναντιωθεί στη δυνατή θέληση του άρχοντα (βλ. στίχο 79). Ομολογεί για άλλη μια φορά την **αδύνατη φύση** της.

→ **β)** Στο στίχο **82**. Η **Ισμήνη** «**Αλίμονο, πόσο φοβάμαι για σένα, δύστυχη**» φαίνεται ότι το μόνο που μπορεί να προσφέρει στην **Αντιγόνη** είναι η **αγάπη** της και εκφράζει τους φόβους της για την τύχη της αδελφής της. Ο κίνδυνος της αδελφής της την τρομάζει πολύ (βλ. «**ὡς ὑπερδέδοικά σου**»).

→ γ) Στους στίχους **84-85** η **Ισμήνη**, που όπως είδαμε προηγουμένως, αγωνιά για την τύχη της αδελφής της, **δεν αντιδρά** στη νέα **προσβολή** που της γίνεται από την πλευρά της **Αντιγόνης** (βλ. στίχ. 83), όταν η **Αντιγόνη** απορρίπτει με αυστηρότητα τη συναισθηματική της προσφορά και συγχρόνως την **ειρωνεύεται**. **Αντίθετα** η **Ισμήνη** δέχεται την **προσβολή** με **ψυχραιμία** και με **ανωτερότητα ήθους**. Ούτε την αντικρούει, αλλά ούτε και διαμαρτύρεται. Μόνο ένα πράγμα τη βασανίζει. Είναι το πώς θα αποφύγει η αδελφή της τον άμεσο κίνδυνο. Και γι' αυτό προτείνει στην **Αντιγόνη** να **κρατήσουν μυστικό** την **απόφασή** της.

→ δ) Στο στίχο **88** «**έχεις θερμή καρδιά για ψυχρά πράγματα**», η **Ισμήνη** και μετά τον αυστηρό έλεγχο της από την αδελφή της (βλ. στίχ. 86-87) για την πρόταση που της έκανε προηγουμένως, για το ότι δηλ. μπορεί να **προσφέρει** τη **σιωπή** της (βλ. στίχ. 84-85) δεν απαντά, όπως θα περιμέναμε μετά από μια τέτοια συμπεριφορά της **Αντιγόνης**, αλλά **αντίθετα βρίσκει** και πάλι την **ψυχραιμία** της να αντιμετωπίσει με επιείκεια την αδελφή της λέγοντάς της ότι «**έχεις θερμή καρδιά για ψυχρά πράγματα**».

→ ε) Στους στίχους **98-99** η **Ισμήνη**, μολονότι προηγουμένως η **Αντιγόνη** (βλ. στίχ. 93-97) απέρριψε τις παραινέσεις και τις απόψεις της για το θέμα που τις απασχολεί και μολονότι της μίλησε με αυστηρό ύφος λέγοντάς της ότι θα μισηθεί και απ' αυτή και από το νεκρό, αν συνεχίσει να λέει τα ίδια σ' αυτήν, **απαντά σ' αυτή με συγκινητικά λόγια**. **Δεν είναι δυσαρεστημένη**, **δεν παραπονιέται** για το αυστηρό ύφος της αδελφής της με το οποίο την αντιμετώπισε. **Όμως διαχωρίζει** τη **θέση** της «**εἰ δοκεῖ σοι**» και επιμένει στη γνώμη της. Επιπλέον ξεπροβοδίζει με καλοσύνη την **Αντιγόνη**, που φεύγει από τη σκηνή στο τέλος του προλόγου για να πάει να ενταφιάσει τον **Πολυνείκη**. Τέλος κάπως συγκρατημένα **χαρακτηρίζει** **απερίσκεπτη** την **Αντιγόνη** και την πράξη της (βλ. «**ἄνους ἔρχη**») και δεν φθάνει στον πειρασμό να της αποδώσει κανέναν άλλο χαρακτηρισμό, και λέγοντας τη φράση «**αγαπημένη στους αγαπημένους**» δείχνει την αδελφική της αγάπη, την τρυφερότητα και την ευγένεια της ψυχής της.

7. Η Αντιγόνη προκαλεί την Ισμήνη να μην κρατήσει κρυφή την ταφή που σχεδιάζει για τον Πολυνείκη (βλ. στίχ. 86-87). Πώς εξηγείτε αυτή την επιμονή της, τη στιγμή μάλιστα που γνωρίζει ότι, αν αποκαλυφθεί η πράξη της, την περιμένει ο θάνατος;

Απάντηση: Η **Ισμήνη** με καλή πρόθεση και θέλοντας να προφυλάξει την **Αντιγόνη** τη συμβουλεύει να κάνει την πράξη της ταφής με κάθε μυστικότητα, να μην ανακοινώσει σε άλλον το σχέδιό της, για να αποφύγει τη σύλληψη. Η **Αντιγόνη** όμως θεωρεί **προσβλητική** τη **σιωπή** της **Ισμήνης** και **εξοργί-**

ζεται με τη συμβουλή της. Με την πρώτη λέξη που χρησιμοποιεί ως απάντησης στη συμβουλή της **Ισμήνης**, δηλ. το «οἴμοι» (=αλίμονο), εκφράζει την **αγανάκτησή** της για το δήθεν ενδιαφέρον της **Ισμήνης**. Για να δικαιολογήσουμε αυτή την αγανάκτηση, θα πρέπει να εννοήσουμε τη φράση ως εξής: «αλίμονο, σ' αυτό περιορίζεται το ενδιαφέρον σου, σ' αυτό μόνο αρκείσαι, στο να μη με μαρτυρήσεις; Και νομίζεις ότι κάνεις κάτι σπουδαίο, ότι μου κάνεις χάρη;». Αντίθετα η **Αντιγόνη** θα ήθελε την **Ισμήνη** στο πλευρό της ως **συνεργό** και **συμπαραστάτη** και όχι απλώς μόνο να κρύψει το μυστικό της. Η σκέψη της **Αντιγόνης** είναι «ότι, αφού η **Ισμήνη** αρνήθηκε να συμπράξει μαζί της, είναι σαν να πήγε με το αντίθετο στρατόπεδο, με τους εχθρούς της οικογένειας». Γι' αυτό καταφεύγει στη φράση «να το διακηρύξεις σε όλους. Θα μου είσαι πιο μισητή, εάν σιωπήσεις, εάν δεν το βροντοφωνάξεις σε όλους» (στ. 86-87).

Μ' αυτά τα λόγια, από τα οποία φαίνεται η **σκληρή συμπεριφορά** της **Αντιγόνης** απέναντι στην **Ισμήνη**, η **Αντιγόνη** προκαλεί την **Ισμήνη** να γίνει **καταδότης** του σχεδίου της και της λέει ότι θα γίνει **αξιομίσητη**, αν κρατήσει μυστικό το σχέδιό της. Την **προκαλεί** λοιπόν να γίνει **φανερά εχθρός** της. Πράγματι, όπως είπαμε και προηγουμένως, μ' αυτή την απάντηση η **Αντιγόνη** θεωρεί τη **σιωπή** της **Ισμήνης** **προσβλητική**. Και τούτο, γιατί, και δε θέλει σε καμιά περίπτωση να θεωρηθεί ως δειλή και, εάν σιωπήσουν, η εκτέλεση της ταφής θα θεωρηθεί, κατά την άποψη της **Αντιγόνης**, **κακούργημα**. Εκείνο που την ενδιαφέρει είναι να φανεί η **περιφρόνησή** της προς την **ποινή**. Η **Αντιγόνη** μ' αυτά τα λόγια **παράφεται**. Από **φιλάδελφη** που τη γνωρίσαμε στην αρχή του δράματος, τώρα γίνεται **σκληρόκαρδη**. Σ' αυτό το σημείο ξεχνά μέσα στην ταραχή της ότι, αν γινόταν γνωστό το σχέδιό της και, σύμφωνα με την άποψη της **Ισμήνης**, θα είχαμε τελείως **διαφορετική τροπή των πραγμάτων**, δηλ. ο **Κρέοντας** θα ματαιώνε την πραγματοποίηση της ταφής (**θεατρική οικονομία**). Η σύγχυσή της είναι καταφανής και η σκέψη της δεν είναι διαυγής. Η **Αντιγόνη** δε σκέπτεται με σύνεση και προσοχή για να εκτελέσει την πράξη της. Εκείνο που κάνει είναι να εξαίρει το χρέος (στίχ. 89: «ἀρέσκουσα - ἀδεῖν»), που νιώθει να βαραίνει την ψυχή της απέναντι στο νεκρό αδελφό της. Η **Αντιγόνη** κινείται και λειτουργεί περισσότερο με το **συναίσθημα** και την **πίστη** σε **αντίθεση** με την **Ισμήνη** που σταθμίζει όλα τα πράγματα με το **λόγο**, τη **λογική**. Η **Αντιγόνη** περιφρονεί τον κίνδυνο και **τολμά**, ενώ η **Ισμήνη** υπολογίζει τον κίνδυνο και **δειλιάζει**. Η μία **ενθουσιάζεται**, η άλλη **στοχάζεται**.

8. «*θερμὴν ἐπὶ ψυχροῖσιν καρδίαν ἔχεις*» (στίχ. 88) : Να προσδιορίσετε το γεγονός, το πρόσωπο ή την κατάσταση στην οποία αναφέρεται με το σχόλιό της η **Ισμήνη** και ιδιαίτερα με τα επίθετα «*θερμὴν*» και «*ψυχροῖσι*». Ποιο λο-

γοτεχνικό σχήμα χρησιμοποιεί εδώ ο Σοφοκλής και ποιες αντιδράσεις - εντυπώσεις θέλει να προκαλέσει στους θεατές;

Απάντηση: Η **Ισμήνη** δε θα μπορούσε να αφήσει αναπάντητη τη **σκληρή αντιμετώπισή** της από την **Αντιγόνη**, όταν προηγουμένως τη συμβούλευσε να κρύψουν την πράξη της ταφής. Στην πρόκληση της **Αντιγόνης** απαντά ότι «*αυτή με θερμή καρδιά λέει κρύα πράγματα.*» Εδώ έχουμε το σχήμα της **αντίθεσης** και συγχρόνως ένα **λογοπαίγνιο**. Το «*ψυχροῖσι*» δεν μπορεί να αναφέρεται στην **παράτολμη** και **επικίνδυνη πράξη** της ταφής, στα «**φοβερά**» έργα που επιχειρεί η **Αντιγόνη** (δεν υπάρχει λόγος να επανέρχεται ξανά στο θέμα αυτό η **Ισμήνη**), αλλά στα **πέρα** από κάθε μέτρο **προκλητικά** και **προσβλητικά λόγια** της **Αντιγόνης** η οποία με ένα πολύ τραβηγμένο τρόπο καλεί την αδελφή της να γίνει **φανερός αντίπαλος** και να την καταδώσει και στον **Κρέοντα** και σ' όλο τον κόσμο. Η αντίθεση αυτή παριστάνει **εντυπωσιακά** και την **ιδιοσυγκρασία** της **Αντιγόνης**, που διακρίνεται για την **ορμητική φύση** της, η οποία την παρασύρει σε ενέργειες, που χρειάζονται **ψυχρό υπολογισμό** και **στάθμιση** των **θετικών** και **αρνητικών** στοιχείων.

9. Με ποια δικαιολογία αποκρούει η **Ισμήνη** την κατηγορία, ότι με την άρνησή της να συμμετάσχει στην ταφή του Πολυνείκη προσβάλλει τους νόμους των θεών (στίχ. 78-79); Θεωρείτε την απάντησή της πειστική; Να δικαιολογήσετε την άποψή σας.

Απάντηση: → α) Με το στίχο 77 «*τά τῶν θεῶν ἔντιμ' ἀτιμάσασ' ἔχε*» (= μπορείς να περιφρονείς ό,τι οι θεοί κρίνουν άξιο τιμής.)

→ β) στίχ. 78-79 : «*Εγώ μὲν οὐκ ἄτιμα ποῦμαι, τό δέ βία πολιτῶν δρᾶν ἔφυν ἀμήχανος.*» (= εγώ αυτά δεν τα περιφρονώ, από τη φύση μου όμως είμαι ανίκανη να πράττω αντίθετα στη θέληση των πολιτών.).

Όπως βλέπουμε στο στίχο 77, η **Αντιγόνη** κατηγορεί την **Ισμήνη** και τονίζει ότι απέχοντας από την ταφή του νεκρού διαπράττει **ασέβεια** και **προσβάλλει** τους θεούς. Είναι **ατιμία**, κατά την **Αντιγόνη**, να ασεβεί κανείς απέναντι σ' εκείνα που οι θεοί κρίνουν άξια τιμής. Η **Ισμήνη** αισθάνεται τον προσβλητικό έλεγχο που της έκανε η **Αντιγόνη** και καταφεύγει σε μια **απολογία** λέγοντας ότι δεν περιφρονεί τις θείες εντολές. Όμως, συγχρόνως προσπαθεί να δικαιολογήσει τη θέση της επαναλαμβάνοντας με ειλικρίνεια τη δήλωση που έκανε και προηγουμένως ότι **είναι αδύνατη από τη φύση της να εναντιωθεί στη δυνατή θέληση του άρχοντα**. Και για να γίνει πιο πειστική, παρουσιάζει τη **διαταγή** του **Κρέοντα** σαν **απόφαση ολόκληρου του λαού** (βλ. στίχ. 79 «*τό δέ βία πολιτῶν δρᾶν*» = στο να πηγαίνω ενάντια στη θέληση των πολιτών). Θεωρεί την απόφαση για τη μη ταφή του **Πολυνείκη**

σαν έκφραση λαϊκής θέλησης, για να της προσδώσει μεγαλύτερη σπουδαιότητα και να την παρουσιάσει αξιολογικά και προπάντων απαραβίαστη.

Και γεννάται το ερώτημα: «Είναι δυνατό να πάει κανείς ενάντια στη θέληση των πολιτών;».

Με τη μεταμόρφωση της διαταγής του Κρέοντα σε απόφαση παρμένη δημοκρατικά από όλους τους πολίτες (σκόπιμη τεχνική του Σοφοκλή) η Ισμήνη δικαιολογεί τους δισταγμούς και την άρνησή της να πάρει μέρος στην ταφή του αδελφού της. Η δικαιολογία αυτή μπορεί να είναι σωστή και πειστική, εάν σκεφτούμε ότι η Ισμήνη σαν γυναικεία φύση, ενώ είναι ευσεβής και φιλόστοργη, δε βρίσκει τη δύναμη να υπερνικήσει το φόβο της από την επικρεμάμενη απειλή του θανάτου σε περίπτωση παράβασης της βασιλικής διαταγής. Δεν αντέχει στη σκληρή δοκιμασία. Είναι εύθραυστη και ανίσχυρη. Έχει τρυφερότητα, αλλά και ευπάθεια. Συμπάσχει αλλά δε συμπράττει. Πιστεύει, αλλά δεν έχει τη δύναμη να ομολογήσει με θυσία την πίστη της. Αυτή είναι η φύση της. Άρα μπορούμε να πούμε ότι ενήργησε σωστά η Ισμήνη, εφόσον ακολούθησε τη φύση της. Αυτό ήθελε και ο Σοφοκλής.

10. Να περιγράψετε τη συμπεριφορά της Ισμήνης απέναντι στην Αντιγόνη, όπως αυτή διαμορφώνεται μετά την εκδήλωση της αντίθεσής τους. Πιστεύετε ότι είναι συμπεριφορά που ταιριάζει σε αδέρφια ή όχι; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας με στοιχεία του κειμένου που το αποδεικνύουν.

Απάντηση: Για την περιγραφή της συμπεριφοράς της Ισμήνης απέναντι στην Αντιγόνη βλ. ερώτηση 7 και περιπτώσεις α-ε.

Γενική θεώρηση του Προλόγου

1. Ολοκληρώνοντας το προίμιο του δράματος ο Σοφοκλής έχει παρουσιάσει δύο χαρακτήρες, την Αντιγόνη και την Ισμήνη, οι οποίες, παρά τις κοινές τους καταβολές, βρίσκονται σε πλήρη αντίθεση μεταξύ τους σε ό,τι αφορά το θέμα της ταφής του Πολυνείκη. Να επισημάνετε:

- α) ό,τι κοινό συνδέει την Αντιγόνη και την Ισμήνη και
- β) εκείνα τα στοιχεία του χαρακτήρα τους που τις φέρουν σε αντίθεση μεταξύ τους.

Απάντηση: α) Ο Σοφοκλής ηθογραφεί τα δύο πρόσωπα στον πρόλογο, την Αντιγόνη και την Ισμήνη, φροντίζοντας να δώσει κάποια κοινά στοιχεία που τις συνδέουν μεταξύ τους. Έτσι: ☞

1/ → Είναι **αδελφές** απ' τη γέννησή τους, απ' την ανατροφή τους και απ' αυτή τη φύση τους ακόμα. Γι' αυτό έχουν και τον **ίδιο συναισθηματικό κόσμο**. Όμως **δεν είναι τέλεια όμοιες**. Αλλά **ούτε και πολύ διαφορετικές**. **Μοιάζουνε σαν αδελφές**.

2/ → Τα συναισθήματά τους τα διακρίνει η **ευγένεια** (βλ. στίχ. 65 και 99).

3/ → Έχουν και οι δύο **ηθική συνείδηση** με τη διαφορά ότι μονάχα η συνείδηση της **Αντιγόνης** σπρώχνει αυτή (δηλ. την Αντιγόνη) σε **δράση**. Ενώ η συνείδηση της **Ισμήνης** είναι **απλή διάθεση της ψυχής**.

4/ → Έχουν και οι δυο **συναίσθηση** των **καθηκόντων** και στους **θεούς** και στο **νεκρό αδελφό** τους. Είναι **θεοσεβείς** και **φιλάδελφοι**, αλλά μονάχα η **Αντιγόνη** φτάνει σ' **αυτοθυσία**, για να υποστηρίξει την ιδεολογία της και τα στοργικά οικογενειακά αισθήματα.

5/ → Έχουν **κοινή τύχη, κοινές συμφορές, κοινά βάσανα**.

β) **Παρά τα κοινά στοιχεία** {βλ. περίπτωση α)} που συνδέουν τις δύο αδελφές, αυτές μέσα στον **πρόλογο φανερώθηκαν ως διαφορετικές μεταξύ τους φύσεις**, όταν ήρθε η ώρα να εκπληρώσουν τα καθήκοντά τους, δηλ. να θάψουν το νεκρό αδελφό τους. Η **αντίθεσή τους υπάρχει στη διαφορά του βαθμού των συναισθημάτων και των ψυχικών τους ιδιοτήτων**.

1/ → Η συνείδηση της **Αντιγόνης** σπρώχνει αυτή σε **δράση**, ενώ η συνείδηση της **Ισμήνης** είναι **απλή διάθεση της ψυχής**.

2/ → Η **Ισμήνη ανήκει απραγμοσύνη**, που οι ίδιοι ποτέ στην **τάξη των ανθρώπων** που τους χαρακτηρίζει η δε θα κάμουν το κακό, θα είναι όμως ανίσχυροι πάντοτε, για να εμποδίσουν κι άλλους να μην το κάμουν. Η **Αντιγόνη** όμως ανήκει στην **τάξη των πολυπραγμόνων**, των προνομιούχων φύσεων που θα αγωνιστούν μ' όλα τα δυνατά τους και από άλλους να μη γίνει το κακό.

3/ → Η **Αντιγόνη** φτάνει στην **αυτοθυσία**, για να υποστηρίξει την ιδεολογία της και τα στοργικά οικογενειακά συναισθήματα. **Δεν υπακούει** στις **συμβουλές της φρόνησης** και τις **απειλές του φόβου**, αλλά στις εμπνεύσεις της αδελφικής στοργής. Αφήνει την καρδιά της να λειτουργήσει και να δίνει προσταγές. Η ψυχή της παλεύει με το φόβο και δείχνει τον ηρωισμό εκείνο που είναι ο λαμπρότερος θρίαμβος κάθε ανθρώπινης ψυχής. Η **Ισμήνη αντίθετα υπακούει** στις **συμβουλές της φρόνησης** και τις **απειλές του φόβου**. Η **φρόνηση**, μεστωμένη από την πείρα των οικογενειακών συμφορών, χαλιναγωγεί τα συναισθήματά της και έτσι η **Ισμήνη** παραμερίζει τα καθήκοντά της.

4/ → Η **Αντιγόνη** ανήκει στις **ενεργητικές φύσεις**, βγαίνει από τα όρια της γυναικείας φύσης και αψηφεί τον κίνδυνο. Η **Ισμήνη** αντίθετα ανήκει στις **παθητικές φύσεις**, μένει σταθερή στη γυναικεία φύση της. Δειλιάζει να αντικρίσει τον κίνδυνο.

Γι' αυτό καθεμιά τους ζει διαφορετικά το ίδιο συναίσθημα, την αδελφική στοργή.

2. Αφού δώσετε κάποια βασικά στοιχεία του προλόγου της «**Αντιγόνης**» και αφού κρίνετε από τις σκέψεις και τις αντιδράσεις των δύο ηρωίδων να απαντήσετε στο ερώτημα: **Ποια πιστεύετε ότι ευθύς εξαρχής κερδίζει τη συμπάθεια των θεατών που παρακολουθούν την παράσταση. Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.**

Απάντηση: Ο πρόλογος της «**Αντιγόνης**», όπως συνήθως συμβαίνει και με τον πρόλογο κάθε τραγωδίας, είναι μια **εισαγωγή** που κατατοπίζει τους θεατές στα όσα έχουν προηγηθεί από το μύθο της τραγωδίας. Και συγχρόνως απ' αυτόν, με την **εκδίπλωση** του μύθου, αρχίζει η **δράση** και η **πλοκή** της τραγωδίας. Αυτός ο πρόλογος δημιουργεί το πλαίσιο, μέσα στο οποίο θα κινηθεί η υπόθεση, εισάγει στη δραματική ατμόσφαιρα και προετοιμάζει ψυχολογικά τους θεατές να παρακολουθήσουν με προσοχή και ενδιαφέρον όσα θα διαδραματισθούν.

Η μορφή του προλόγου είναι **διαλογική**. Οι θεατές παρακολουθούν το διάλογο ανάμεσα στις δύο τραγικές θυγατέρες του **Οιδίποδα** πάνω σ' ένα βασικό θέμα - πρόβλημα, την **ταφή** του **Πολυνείκη**. Ο διάλογος αυτός καταλήγει σε μια **σύγκρουση** ανάμεσα στις δύο αδελφές που δημιουργεί δραματική ατμόσφαιρα. Αυτό γίνεται και με την αντιπαράθεση και τη σύγκρουση των ιδεών, αλλά και με την εξωτερική μορφή του διαλόγου (π.χ. **ύφος** του λόγου - **διάρθρωση** του λόγου - **στιχομυθία** - **ισομερής** κατανομή των στίχων στα δύο πρόσωπα). Το θέμα για το οποίο συγκρούονται τα δύο πρόσωπα μεγαλώνει τη **δυστυχία** τους και αυξάνει τη **συμπάθεια** των θεατών για τις δύο αδελφές, καθώς παρακολουθούν την παράσταση και εισάγονται σιγά - σιγά στο θέμα. Το παράδοξο στην περίπτωση του θέματος που απασχολεί τις δύο αδελφές είναι ότι, ενώ ξέρουμε ότι ο νεκρός γενικά ενώνει τους οικείους - συγγενείς τους - και πόσον μάλλον τα αδέλφια -, εδώ οι δύο αδελφές **χωρίζονται** ύστερα από μια έντονη σύγκρουση πάνω σ' αυτό το θέμα. Και με το τέλος του προλόγου η μια πορεύεται προς το χρέος και η άλλη αποσύρεται στη θανατερή μοναξιά της.

Αυτή, όμως, η **αντιπαράθεση** των δύο αδελφών πάνω στο θέμα της ταφής του **Πολυνείκη**, έδειξε το **ηρωικό ανάστημα** της **Αντιγόνης** από τη μια, ενώ από την άλλη το **υπέροχο κάλλος** της **Ισμήνης**. Βλέπουμε ότι από την αρχή κιόλας της τραγωδίας ο **Σοφοκλής** χρησιμοποιεί την «**τεχνική των αντίθετων χαρακτήρων**». Αυτή η τεχνική καθιστά πιο **εντυπωσιακή** την παρουσία της **Αντιγόνης** που αποτελεί τον πρωταγωνιστή. Οι θεατές το αντιλαμβάνονται αυτό, καθώς παρακολουθούν την παράσταση, δηλαδή το ότι η προσωπικότητα της **Αντιγόνης** κυριαρχεί από την αρχή στη σκηνή, και εντυπωσιάζονται για τη θαρραλέα στάση της. Όμως, συγχρόνως παρακολουθούν

και τη συμπεριφορά της **Ισμήνης** που με την **ζεστασιά** της **αγάπης** της, με την **ανθρωπιά** της και με το **μειλίχιο (ήπιο, γλυκό, πράο) ήθος** της κάνει τους θεατές να συγκινηθούν. Έτσι από τη μια η **Αντιγόνη** με την **ηρωική στάση** της **κερδίζει το θαυμασμό** των **θεατών**, ενώ από την άλλη η **Ισμήνη** με τη **γυναικεία φύση**, τη **λογική** και την **υπακοή** κερδίζει τη **συμπάθειά** τους.

Το **αποτέλεσμα** είναι ότι οι **θεατές** βλέπουν ότι η **μία**, που ως **ηρωικό πρόσωπο** στέκεται πάνω από τα μέτρα του **κοινού ανθρώπου**, απομακρύνεται από το δικό τους κόσμο, ενώ η **άλλη**, που εκπροσωπεί τον **κοινό άνθρωπο**, έρχεται πιο κοντά τους. Τέλος μπορούμε να πούμε ότι οι **θεατές**, βλέποντας τις δύο αδελφές να συγκρούονται για ένα θέμα πολύ σοβαρό και να αποτελούν θύματα της τραγικής μοίρας της γενιάς των **Λαβδακιδών**, **τις συμπαθούν** και **ανάμικτα συναισθήματα** και διαφορετικά για την καθεμιά **αδελφή** πλημμυρίζουν την ψυχή τους. Και το πιο βασικό είναι ότι **μεγάλη αγωνία** καταλαμβάνει τους θεατές για το τι στη συνέχεια θα επακολουθήσει και για το ποια θα είναι η τύχη των δύο αδελφών.

3. Τι γνωρίζετε γενικά για τον πρόλογο μιας τραγωδίας;

Απάντηση: Ο πρόλογος είναι το μέρος της τραγωδίας που βρίσκεται πριν από την πάροδο του χορού. Είναι το μέρος εκείνο που παίζει ο ηθοποιός πριν από την εμφάνιση του χορού. {βλ. και ορισμό του Αριστοτέλη: «ἔστιν δὲ πρόλογος μὲν μέρος ὅλον τραγωδίας τὸ πρό χοροῦ παρόδου» Ποιητ. 1452 B19 (= είναι δηλαδή ο πρόλογος το τμήμα εκείνο της τραγωδίας, που προηγείται της εισόδου του χορού στην ορχήστρα)}. Αντιστοιχεί με το «**προοίμιο**» ρητορικού λόγου ή την «**εισαγωγή**». Ανήκει στα επικά στοιχεία της τραγωδίας. Τα άλλα είναι «**τα επεισόδια**» και η «**ἐξοδος**». Έχει τη μορφή **μονολόγου** ενός **υποκριτή** ή **διαλόγου δύο υποκριτών** (όπως και ο πρόλογος της **Αντιγόνης**), χωρίς να αποκλείεται η παρουσία και άλλων βουβών προσώπων.

Απαρτίζεται από **μία ή περισσότερες σκηνές**. (Ο πρόλογος της **Αντιγόνης** αποτελεί μια σκηνή). Στα αρχαιότερα δράματα πρόλογος δεν υπήρχε. Το δράμα άρχιζε με την είσοδο του χορού στην ορχήστρα, ενώ η υπόθεση προβαλλόταν στην εξέλιξη του δράματος. {βλ. στα δύο έργα του **Αισχύλου**, τις «**Ικέτιδες**» και τους «**Πέρσες**», η τραγωδία άρχιζε με **χορικά άσματα**, γιατί η **πείρα** δεν είχε διδάξει ακόμα τους τραγικούς ότι ο **χορός** ήταν **ακατάλληλος** γι' αυτή την υπηρεσία. Αργότερα κατανοήθηκε πως **χρειαζόταν** **διαλογικές προπαρασκευαστικές σκηνές** για την υπόθεση της τραγωδίας και έτσι **καθιερώθηκε ο πρόλογος**. Ο **Σοφοκλής**, όπως φαίνεται, ήταν ο **πρώτος** που **μονιμοποίησε τον πρόλογο** σε κάποιες τραγωδίες του. Ο **Αισχύλος** στη συνέχεια τον **ακολουθήσε πρόθυμα**, ενώ ο **Ευριπίδης** **έκανε τους προλόγους σχεδόν τυπικό κανόνα.**}

Με τον **πρόλογο**, που σημαίνει τον **πρώτο λόγο του ηθοποιού**, ο ποιητής **εισάγει** το **θεατή** στην **υπόθεση** της τραγω-

δίας, τον **πληροφορεί** για όσα έχουν ήδη γίνει προτού αρχίσει η καθαυτό δράση του έργου (=προέκθεση, δηλ. η έκθεση των προ του δράματος στους θεατές.), του **παρέχει στοιχεία** για να ξεκινήσει η υπόθεση, του δίνει έπειτα στοιχεία για τον **τόπο**, το **χρόνο**, τα **πρόσωπα** του δράματος και τέλος θέτει το **σκοπό** του δράματος. Είναι μια **εισαγωγή** στο δράμα. Τέλος ο **πρόλογος** είναι γραμμένος (όπως τα **επεισόδια** και η **έξοδος** εκτός από το εξόδιο άσμα του χορού) στην παλαιότερη μορφή της **αττικής διαλέκτου**, με στοιχεία από την **ιωνική** και τη **γλώσσα** του **έπους**, και σε μέτρο **ιαμβικό τρίμετρο** (όπως της **Αντιγόνης**) και **τροχαϊκό τετράμετρο** (**Ιαμβικό τρίμετρο** : υ -, υ - / υ -, υ - / υ -, υ - : π.χ. ὄς οὐδεπῶ / ποτ' εἶπεν / ἄνθ / ρακας πρίω. --- **Τροχαϊκό τετράμετρο**: - υ, - υ / - υ, - υ / - υ, - υ / - υ -: π.χ. : θυμέ, θυμ' ἄ/ μηχανοῖσι / κήδεσιν κυ / κώμενε . Τα μέτρα στηρίζονται στην εναλλαγή της μακρόχρονης και βραχύχρονης συλλαβής). Αντιστοιχεί με το «**προοίμιο**» του ρητορικού λόγου ή την «**εισαγωγή**».

4. Ποιος είναι ο ρόλος του προλόγου της «Αντιγόνης» (Περίληπτικά) ;

Απάντηση: Ο πρόλογος της «Αντιγόνης», όπως και κάθε άλλος πρόλογος σε μια τραγωδία, χρησιμεύει για να **κατατοπίσει** το **θεατή** στην υπόθεση της τραγωδίας. Έτσι βλέπουμε αμέσως μετά από το **φιλάδελφο χαιρετισμό** να παρουσιάζονται όλα εκείνα τα στοιχεία που είναι απαραίτητα για να μπει ο θεατής στο δραματικό κλίμα που έχει ήδη προετοιμαστεί. Ο **ποιητής** μέσα από το διάλογο των δύο αδελφών μας γνωρίζει τα **δεινά** του **Οιδίποδα** και την **απόφαση** του **Κρέοντα**. Μας εξιστορεί δηλαδή όλα όσα έγιναν πριν από το μύθο της τραγωδίας. Όμως, **δεν** είναι απλώς μια **εισαγωγή** στην **υπόθεση**. Ο πρόλογος της «Αντιγόνης» επιπλέον αποτελεί ένα **οργανικό μέρος** της τραγωδίας και χρησιμεύει, για να **προδιαγράψει** τη **δράση** και την **πλοκή** της. Αυτό γίνεται με την **εκδίπλωση** του **μύθου** της τραγωδίας της οποίας ο πρόλογος είναι στενά δεμένος. Δημιουργεί το **πλαίσιο** μέσα στο οποίο θα κινηθεί η υπόθεση, μας εισάγει στη **δραματική ατμόσφαιρα** και **προετοιμάζει ψυχολογικά** το θεατή να παρακολουθήσει με προσοχή και ενδιαφέρον όσα θα διαδραματισθούν.

Συγκεκριμένα, με τον **πρόλογο** ο ποιητής μας παρουσιάζει τη συμπεριφορά των δύο αδελφών, της **Αντιγόνης** και της **Ισμήνης**, μετά την ανακοίνωση της απαγορευτικής διαταγής από τον **Κρέοντα**. Ο **δραματικός διάλογος** που ακολουθεί μας κάνει γνωστή από τη μια την απόφαση της **Αντιγόνης** να παραβιάσει τη διαταγή του **Κρέοντα** και να θάψει τον αδελφό της, και από την άλλη την άρνηση της **Ισμήνης** να ανταποκριθεί και αυτή στο ιερό καθήκον απέναντι στον αδελφό της. Μέσα απ' αυτό το διάλογο ο ποιητής μας παρουσιάζει το **αταλάντευτο ήθος** της **Αντιγόνης** και το **ρευστό**, όπως συμβαίνει με όλους τους «**κοινούς θνητούς**», της **Ισμήνης**. Ο

γρήγορος όμως ρυθμός του διαλόγου μας εισάγει πιο γρήγορα στο κύριο μέρος της τραγωδίας, που αρχίζει με τον ερχομό του **Κρέοντα** που έχει προοικονομηθεί στο στίχο **33**. Έτσι με το τέλος του προλόγου ο **θεατής** βρίσκεται σε μια **κατάσταση ικανοποίησης** για την ηρωική στάση της **Αντιγόνης** αλλά και σε μια **κατάσταση εναγώνιας** αναμονής, αφού ξέρει ότι η **«παράβαση»** της διαταγής του **Κρέοντα** έχει το διακηρυγμένο κόστος της.

5. Διαφαίνεται από τον πρόλογο ο βασικός άξονας πάνω στον οποίο θα οργανωθεί η εξέλιξη της τραγωδίας;

Απάντηση: Ο **πρόλογος** του **Σοφοκλή** - στην τραγωδία **«Αντιγόνη»** - αποτελεί μια **ενιαία σκηνή**. Είναι **διαλογικός** - όπως και στα άλλα σωζόμενα έργα του - και **διαλέγονται** σ' αυτόν δύο πρόσωπα : η **Αντιγόνη** και η **Ισμήνη** μέσα από έναν σχεττικά σύντομο διάλογο (στίχ. **1-99**). Γενικά με τον **πρόλογο** ο δραματουργός έχει στόχο να **εισάγει** τους θεατές στην **υπόθεση** της τραγωδίας. Τον **πληροφορεί** για όσα έχουν προηγηθεί από την **καθαυτό δράση** του έργου, του παρέχει **στοιχεία** για τον **τόπο**, το **χρόνο** και τα **πρόσωπα** του δράματος και άλλα απαραίτητα στοιχεία πάνω στα οποία θα εξελιχθεί η υπόθεση του δράματος.

Στο συγκεκριμένο **πρόλογο** ο **Σοφοκλής** δίνει όλα εκείνα τα στοιχεία με τα οποία πληροφορεί άμεσα το κοινό για τον άξονα πάνω στον οποίο θα στηριχθεί η **εξέλιξη** και η **πλοκή** του έργου του.

Μας δίνει τον **πραγματικό** - **ιστορικό χώρο** που διαδραματίζονται τα γεγονότα, και αυτός ο χώρος είναι η πόλη της **Θήβας**, αλλά και το **δραματικό** - **σκηνικό χώρο**, που είναι αυτός που βρίσκεται μπροστά από τις αύλειες πύλες (στίχ. 18) του βασιλικού ανακτόρου της **Θήβας**. Δίνεται ο **ιστορικός χρόνος** που συμπίπτει με την **εκστρατεία των επτά Αργείων στρατηγών** εναντίον της **Θήβας** και πιο συγκεκριμένα το **τέλος της νύκτας** που ακολούθησε την ημέρα της νίκης των Θηβαίων και του αλληλοσκοτωμού των αδελφών **Ετεοκλή** και **Πολυνείκη**. Μας **ενημερώνει** ότι τα δύο πρόσωπα του προλόγου, οι δύο αδελφές **Αντιγόνη** και **Ισμήνη**, είναι οι **μόνες** που έχουν απομείνει από τον οίκο των **Λαβδακιδών** και για το πλήθος των συμφορών που έχουν υποστεί μέχρι εκείνη τη στιγμή.

Μέσα στο **εισαγωγικό** - **πληροφοριακό** αυτό μέρος συναντώνται ακόμα τα **κεντρικά ζητήματα**, οι **βασικές δραματικές αιτίες** για την **εξέλιξη** του έργου. **Πρώτο** ανακοινώνεται το **απαγορευτικό διάταγμα** του **Κρέοντα** σχετικά με την **ταφή** του **Πολυνείκη** (στίχ. 23 και εξής), **δεύτερο** δίνεται η **πεισματική εμμονή** και η **απόφαση** της **Αντιγόνης** να θάψει τον αδελφό της παρά την απαγόρευση καθώς και η **πρώτη σύγκρουσή** της με την αδελφή της **Ισμήνη** που διαφωνεί με την στάση της. (Το **τρίτο ζήτημα**, η **τυφλή ισχυρογνωμοσύνη** και **αφροσύνη** του **Κρέοντα** θα φανεί αργότερα).

Η **Αντιγόνη** έχει ήδη προαποφασίσει την «**παράνομη**» ταφή. Έτσι διαγράφεται το θέμα της **ανωτερότητας των άγραφων νόμων** και της **αδελφικής αγάπης** - κεντρικό ζήτημα της τραγωδίας - με αντίποδα τους **νόμους του κράτους** και την **υποταγή** στους **άρχοντες**. Μέσα από τη **σύγκρουση** της **Αντιγόνης** με την **Ισμήνη** ήδη από τον πρόλογο δίνεται η **μοναξιά** της **ηρωίδας** που θα κορυφωθεί με τη **δραματική σύγκρουσή** της με τον **Κρέοντα**, όπως αυτή διαβεβαιώνεται από την αμετάκλητη απόφαση για πραγματοποίηση της ταφής (βλ. στίχ. **45-46, 71, 72, 80-81**).

Διαφαίνεται λοιπόν ότι ο **βασικός άξονας** πάνω στον οποίο θα στηριχθεί η **όλη υπόθεση** της **τραγωδίας** είναι **όχι η σύγκρουση** μεταξύ **Αντιγόνης** και **Ισμήνης**, που εκπροσωπούν δύο διαφορετικούς ανθρώπινους χαρακτήρες, αλλά η **σύγκρουση** μεταξύ της **τολμηρής** και **αποφασιστικής Αντιγόνης** και του **σκληρού - αυταρχικού Κρέοντα**, σύγκρουση μεταξύ δύο **διαμετρικά αντίθετων απόψεων** που θα προωθηθεί μέσα στο δράμα μέχρι την τελική εξόντωση των δύο εκπροσώπων τους. Αυτό το **διαισθάνονται** και οι **θεατές** του έργου και αρχίζουν να **αγωνιούν** για την τύχη της ηρωίδας.

6. Ο Κρέων στον πρόλογο είναι παρών, αν και δεν παρουσιάζεται στη σκηνή. Πώς προβάλλεται η παρουσία του και ποια χαρακτηριστικά αποδίδονται σ' αυτόν;

Απάντηση: Στον πρόλογο συμμετέχουν και διαλέγονται μόνο δύο πρόσωπα, η **Αντιγόνη** και η **Ισμήνη**. Ωστόσο όμως η **παρουσία** του **Κρέοντα** προβάλλεται έντονα με την **αναφορά** που γίνεται σε αρκετά σημεία του προλόγου τόσο στον **ίδιο**, όσο και στα **διατάγματα** του και στην **αναμονή** της εμφάνισής του.

Στους στίχους (7-8) γνωστοποιεί η **Αντιγόνη** στην **Ισμήνη** ότι ο **Κρέων** έχει απαγορεύσει την ταφή του **Πολυνείκη**, ενώ στους **στίχους (21-32)** ανακοινώνει όλο το περιεχόμενο της διαταγής σύμφωνα με την οποία ο **Ετεοκλής** θα απολαύσει μια ταφή με όλες τις καθιερωμένες τιμές, ενώ ο **Πολυνείκης** ως **εχθρός** και **προδότης** θα μείνει άταφος να τον κατασπαράξουν τα σκυλιά και τα όρνια. Έτσι αποδίδονται σ' αυτόν τα χαρακτηριστικά του **στρατηγού** που ξέρει να δίνει διαταγές και αναμένει απόλυτα πειθαρχία, ενώ με την απarίθμηση της ατιμωτικής συμπεριφοράς προς το πτώμα του **Πολυνείκη** παρουσιάζεται ένας **χαρακτήρας σκληρός** και **απάνθρωπος** που δε διστάζει να ατιμάσει το νεκρό συγγενή του. Στους στίχους **33-36** προαναγγέλλει η **Αντιγόνη** την εμφάνιση του **Κρέοντα** και του **χορού**, για να γνωστοποιήσει επίσημα σ' όλους τους **θηβαίους** πολίτες τη διαταγή του και επισημαίνει ότι ο «**στρατηγός**» θεωρεί τη διαταγή αυτή τόσο σημαντική, ώστε απειλεί αυτόν που θα την παραβεί με άμεση θανάτωση, με δημόσιο **λιθοβολισμό**, όχι με **δίκη**. Παρουσιάζεται δηλαδή και πάλι ο **Κρέοντας απειλητικός**, ως **αδίστακτος** και **αμεί-**

λικτος τιμωρός αυτών που θα τολμήσουν να παραβούν τις εντολές του.

Με τον **ειρωνικό** χαρακτηρισμό ως «**αγαθού**» που του αποδίδει η Αντιγόνη (βλ. **στίχ. 31**) διαφαίνεται η **αντιπαλότητά** της απέναντι στον **Κρέοντα** ο οποίος δεν είναι ο **αγαθός**, ο **καλός**, ο γενναίος **στρατηγός**, όπως θέλει να παρουσιάζεται, αλλά είναι αυτός που **ασέβησε** κατά του **θεϊκού νόμου** με το διάταγμά του, άρα είναι κακός (ασεβής) και στρέφεται εναντίον των συγγενών του και μάλιστα εναντίον ενός νεκρού, για να δείξει την ανδρεία του, άρα είναι δειλός.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στον πρόλογο επισημαίνονται και οι έννοιες της **φιλίας** και της **έχθρας**, του **φίλου** και του **εχθρού** που αποτελούν ένα κεντρικό θέμα του έργου και σχετίζονται και με τον **Κρέοντα** και με την **Αντιγόνη**, θα αποτελέσουν μάλιστα τη **βάση** της **σύγκρουσης** ανάμεσά τους. Για τον **Κρέοντα** ο **Πολυνείκης** είναι **εχθρός** και **προδότης** της πατρίδας, για την **Αντιγόνη** είναι **προσφιλής**. Για τον Κρέοντα ο εχθρός **Πολυνείκης** πρέπει να τιμωρηθεί, την άποψη αυτή αντικρούει η **Αντιγόνη**. Βλέπουμε λοιπόν ότι ο **Κρέοντας**, αν και **δεν παρουσιάζεται** στη **σκηνή**, είναι **παρών** στον **πρόλογο**. Χαρακτηρίζεται με τις **αναφορές** στο **όνομά** του και τα **κηρύγματά** του **σκληρός**, **αυταρχικός**, **απάνθρωπος**, **ασεβής** και **τυραννικός** και διαγράφεται η αναπόφευκτη σύγκρουση ανάμεσα σ' αυτόν και την Αντιγόνη.

7. Ποια συναισθήματα προκαλεί στους θεατές ο πρόλογος;

Απάντηση: Με την έναρξη του **προλόγου** τα συναισθήματα που κυριαρχούν στους θεατές είναι η **σympάθεια** και ο **οίκτος** προς τις δύο αδελφές, την **Αντιγόνη** και την **Ισμήνη**, για τις συμφορές που η μοίρα επεφύλαξε σ' όλη την οικογένειά τους και στις ίδιες αλλά και για το πρόσφατο πένθος τους. Ταυτόχρονα ο **πρόλογος** εγείρει το **ενδιαφέρον** των **θεατών**, κεντρίζει την **περιέργειά** τους να μάθουν λεπτομέρειες για την απόφαση του **Κρέοντα** και την **αγωνία** τους για τη στάση της **Αντιγόνης** και την αντίδραση της **Ισμήνης**, ενώ υπάρχει διάχυτη η **αίσθηση** του **κινδύνου** και της **παρανομίας** καθώς οι δύο αδελφές συναντιούνται κρυφά τα χαράματα και συζητούν για την παράβαση ενός βασιλικού διατάγματος.

Η **γενναία στάση** της **Αντιγόνης** που αντιδιαστέλλεται με τη **λογική** της **Ισμήνης** προκαλεί την έκπληξη, γιατί **μια γυναίκα**, έξω από τα όρια της γυναικείας φύσης της εποχής τους, **τολμά** να εναντιωθεί στην **εξουσία**, αλλά και έναν **απεριόριστο θαυμασμό** για τη **θαρραλέα** και **ηρωική - μέχρι αυτοθυσίας - απόφασή** της να **θάψει τον αδελφό** της. Και βέβαια αυτό δε σημαίνει ότι δε δείχνουν κατανόηση για τη στάση και τη θέση της **Ισμήνης**, που είναι απόρροια του χαρακτήρα της και της γυναικείας φύσης της. (Ας μη ξεχνάμε ότι η **Αντιγόνη** γίνεται **σκληρή, απόλυτη** και ανυψώνεται σε άντρα προκειμένου να πράξει αυτό που οι θεϊκοί νόμοι επι-

βάλλουν πρωταρχικά στις γυναίκες, δηλ. την υποχρέωση να φροντίσουν για την ταφή των νεκρών.)

Τελειώνοντας ο **πρόλογος**, όταν πια η **Αντιγόνη** υποχωρεί για να εκτελέσει το καθήκον της, σίγουρα τους θεατές τους έχει κυριεύσει **ανησυχία**, **αγωνία** και **φόβος** για την τύχη της ηρωίδας, **χωρίς** όμως να **αγανακτούν** για τη μη συμμετοχή της **Ισμήνης** στα σχέδια της αδελφής της, αλλά **συμμερίζονται** σε κάποιο βαθμό τις **λογικές** της **σκέψης**. Μπορεί η **Ισμήνη** να μην κέρδισε το θαυμασμό των ακροατών, όμως με τον ήπιο, άβουλο, άτολμο χαρακτήρα της **κέρδισε** την **συμπάθειά** τους. Εκείνο που είναι βέβαιο, είναι η **διαμαρτυρία** των **θεατών** και η **αγανάκτησή** τους για τη **σκληρότητα** και την **ασέβεια** που παρουσιάζεται να επιδεικνύει ο **αυταρχικός Κρέοντας**.

8. Πώς διαγράφεται το ήθος της Αντιγόνης και της Ισμήνης στον Πρόλογο; Ποια θεατρική σκοπιμότητα υπηρετεί η διαγραφή αυτή των χαρακτήρων;

Απάντηση : α) Η **Αντιγόνη** και η **Ισμήνη** είναι αδελφές με **κοινή μοίρα** (βαραίνει και τις δύο η κατάρρα των **Λαβδακιδών**), **κοινές συμφορές**, **κοινά βάσανα** και είναι αυτά που τις ενώνουν και δυναμώνουν τα **αισθήματα στοργής** ανάμεσά τους. Διακατέχονται ακόμα και οι δυο από το **συναίσθημα** της **αγάπης** προς το νεκρό και άταφο αδελφό τους, **Πολυνείκη**. Η σύγκρουσή τους, όμως, που επέρχεται λόγω της **διαφορετικής στάσης** την οποία κρατούν απέναντι στην ταφή του **Πολυνείκη**, οφείλεται στη **διαφορά** του **ήθους** τους και μέσα απ' αυτή τη σύγκρουση διαγράφονται αποκαλυπτικά οι διαφορετικοί χαρακτήρες τους.

Η Αντιγόνη : Το **πένθος** για το χαμό των αδελφών της και η **βαθιά θλίψη** της είναι γεγονός. Είναι όμως **χαρακτήρας δραστήριος** και **επικοινωνιακός** και δεν τις επιτρέπεται να ζει κλεισμένη στον εαυτό της και παραδομένη στο πόνο της ούτε στην άγνοια για όσα διαδραματίζονται στην πόλη. Εμφανίζεται **ενημερωμένη** έγκαιρα για το διάταγμα του **Κρέοντα** σχετικά με την απαγόρευση της ταφής του **Πολυνείκη** και για τις εξαγγελίες του σχετικά με την ποινή του παραβάτη αυτού του διατάγματος. Παρουσιάζεται από την πρώτη στιγμή **ανήσυχη**, **ταραγμένη** και **αγανακτισμένη** προς τον **Κρέοντα** και **αποφασισμένη** να πράξει αυτό που τις υπαγορεύει η συνειδήσή της, να εκπληρώσει το χρέος της προς το νεκρό άταφο αδελφό της και τους θεϊκούς νόμους, παραβιάζοντας τα διατάγματα της εξουσίας, παρόλο που γνωρίζει ότι το τίμημα είναι η **ίδια η ζωή**. Εμπνέεται από **ηθικές αρχές** που προαπαιτούν **ηρωισμό**, **τόλμη**, **εμμονή** και **αποφασιστικότητα** σε σημείο που να κινδυνεύει να θεωρηθεί **αλαζονική** και αυτό γιατί ανυψώνεται πέρα από τα όρια της γυναικείας φύσης, όπως αυτή προδιαγράφεται την εποχή της. Στα σχέδιά της και στις αποφάσεις της θέλει συνεργό την αδελφή της και, όταν εκείνη αρνείται τη σύμπραξή της, δε διστάζει να την

αντιμετωπίσει **προσβλητικά, απότομα, ψυχρά** και να δείξει μια στάση **σκληρή και εχθρική** απέναντί της.

Η Ισμήνη : Από την πρώτη στιγμή παρουσιάζεται να ζει **κλεισμένη στη θλίψη** της για το χαμό των αδελφών της, **ανακουφισμένη** για τη νίκη των **θηβαίων** προς τους **Αργείους**, αλλά **αγνοεί το κήρυγμα** του **Κρέοντα** σχετικά με τον **Πολυνείκη**, παρόλο που ζει στο ίδιο παλάτι με την **Αντιγόνη**. Αυτό οφείλεται στο **διαφορετικό** της **χαρακτήρα** που την κάνει να ζει στο **γυναικείο κόσμο** της, **αδιάφορη** για τα κοινά και επομένως **απληροφόρητη**.

Η **σύγκρουσή** της με την Αντιγόνη πάνω στο ζήτημα της **ταφής** του **Πολυνείκη** και η **άρνησή** της να συμπράξει στην «**παράτολμη**» απόφαση της αδελφής της αποκαλύπτουν επίσης το χαρακτήρα της. Είναι **δειλή, άτολμη, ανίκανη** να συγκρουστεί με την εξουσία και τον τύραννο, άτομο που **συμβιβάζεται** και δεν μπορεί να υψωθεί πάνω από το μέτρο της γυναικείας φύσης της εποχής της. Αυτό **δε σημαίνει** ότι δεν αγαπά τον αδελφό της και δεν είναι **θεοσεβής** ούτε πως της λείπει η **ηθική συνείδηση**.

Η **διαφορετική στάση** πάνω στο κοινό τους πρόβλημα οφείλεται στο γεγονός ότι η **ηθική συνείδηση** της **Αντιγόνης** είναι **υπερατομική** και την οδηγεί στη **δράση**, στον **ηρωισμό** του **καθήκοντος**, ενώ της **Ισμήνης** είναι **απλή διάθεση** ψυχής που υποτάσσεται στις απειλές του φόβου και την οδηγεί στην **απραγμοσύνη** και στη **λογική** της **αυτοσυντήρησης**. Η **Αντιγόνη** είναι **φύση ενεργητική**, αντίθετα η **Ισμήνη** είναι **φύση παθητική**. Η καθεμιά ζει από διαφορετικό πρίσμα το ίδιο συναίσθημα, την αδελφική αγάπη και το ίδιο χρέος απέναντι στους θεϊκούς νόμους.

β) Ο Σοφοκλής παρουσιάζει στον πρόλογο το **ένα** από τα δύο κεντρικά πρόσωπα της τραγωδίας, **την Αντιγόνη** (το άλλο είναι ο **Κρέοντας**) και παράλληλα με μεγάλη ευστοχία παρουσιάζει και την **Ισμήνη**. Η **Αντιγόνη** είναι **πλασμένη** για **ηρωισμούς**, η **Ισμήνη** κινείται στα μέτρα του κοινού ανθρώπου. Στόχος του **Σοφοκλή** είναι μέσα από την απaráμιλλη τεχνική που τον διακρίνει, με τη χτυπητή **αντίθεση** των δύο αυτών χαρακτήρων να τονίσει περισσότερο και να φωτίσει το **φρόνημα** της ηρώιδας του, της **Αντιγόνης**, και να δείξει την **απόσταση** που τη χωρίζει από τον κοινό άνθρωπο.

Με τη **διαγραφή** των **αντίθετων χαρακτήρων** υπαγορεύεται η διαφορετική στάση πάνω στο ζήτημα της ταφής, και έτσι μας δίνεται στον πρόλογο η «**πεισματική εμμονή**» της **Αντιγόνης** και η σταθερή **απόφαση** να επιτελέσει το σκοπό της, πράγμα που αποτελεί μια από τις βασικές δραματικές αιτίες για την προώθηση και εξέλιξη του έργου. Ακόμα μέσα από τη διαφορετική στάση απορρέει και η **σύγκρουση** ανάμεσα στις δύο αδελφές και κατά προέκταση η **απομόνωση** της **Αντιγόνης** στο βαρύ καθήκον που αναλαμβάνει, και έτσι η τραγωδία αποκτά από την αρχή το έντονο ενδιαφέρον του θεατή και την ανάλογη αγωνία του για την τύχη της **Αντιγόνης**.

9. Να υπογραμμίσετε στα λόγια της Ισμήνης τις λέξεις που αποκαλύπτουν την ψυχική κατάσταση της Αντιγόνης.

Απάντηση: Οι λέξεις που αποκαλύπτουν τον ψυχικό κόσμο της Αντιγόνης είναι οι εξής:

α) *καλχαίνουσα* (στίχ. 20), *θερμήν επί ψυχροῖσιν καρδίαν ἔχεις* (στίχ. 88): Άμεσα της αποδίδονται από την Ισμήνη αυτοί οι χαρακτηρισμοί, η μεν μετοχή χρησιμοποιείται μεταφορικά και δηλώνει την **αναστάτωση** και την **ψυχική ταραχή** της Αντιγόνης, ενώ στο στίχο 88 η Ισμήνη ελέγχει το πάθος και τον ενθουσιασμό που έχει η αδελφή της για πράγματα ψυχρά και φοβερά, όπως είναι ο **θάνατος με λιθοβολισμό**.

β) *ἦ ταλαῖφρον* (στίχ. 39), *ῶ σχετλία* (στίχ. 47), *οἴμοι ταλαίνης* (στίχ. 82) : Η Ισμήνη αναγκάζεται να χαρακτηρίσει με τα επίθετα αυτά την Αντιγόνη, γιατί διαισθάνεται ότι η αδελφή της είναι **παράτολμη**, επειδή οδηγείται σε **πράξεις τολμηρές** με τρομερές συνέπειες για την ίδια, πράγμα που δείχνει ότι βρίσκεται σε τρομερά δύσκολη θέση.

γ) *κινδύνευμα, ποῖ γνώμης εἶ* (στίχ. 42) : Χρησιμοποιεί η Ισμήνη τη λέξη «κινδύνευμα» και όχι «έργο», γιατί διαισθάνεται ότι η αδελφή της αψηφά τη διαταγή του Κρέοντα, είναι **οργισμένη** εναντίον του και συλλαμβάνει επικίνδυνα έργα με το μυαλό της να τρέχει μακριά, εκεί όπου την οδηγούν οι επιλογές της.

δ) *φρόνησον* (στίχ. 49) : η **δειλή** και **τρομαγμένη** Ισμήνη, βλέπει ότι η απόφαση της Αντιγόνης ξεφεύγει από τα όρια της **λογικής**, όπως τα εννοεί η ίδια, και προσπαθεί να την συνετίσει.

ε) *άνους ἔρχη -- φίλη* (στίχ. 99) : Στο τέλος του προλόγου η Ισμήνη χαρακτηρίζει την αδελφή της **απερίσκεπτη** και **άμυαλη** για την απόφαση που έχει πάρει. Πιστεύει ότι ο **παραλογισμός** της την οδηγεί σε μια τέτοια αποκοτιά, ομολογεί όμως ότι η πράξη της θα την κάνει προσφιλή στο νεκρό αδελφό τους, πράγμα που είναι **βασικός στόχος της Αντιγόνης**.

Σημείωση: Θα πρέπει να προσθέσουμε ότι οι **δύο πρώτες φράσεις** είναι αυτές που αποδίδουν πραγματικά την ψυχική κατάσταση της Αντιγόνης. Είναι η **αναστάτωση** και η **ταραχή** της εξαιτίας του διατάγματος του Κρέοντα και το **πάθος** και ο **ενθουσιασμός** για την τέλεση του καθήκοντος, έστω και αν αυτό οδηγεί στην προσωπική της αυτοθυσία.

Όλες οι άλλες φράσεις που τις αποδίδουν **παραλογισμό**, που την προτρέπουν σε συνετισμό, είναι ιδωμένες κάτω από το πρίσμα της **διαφορετικής εκτίμησης** και **στάσης** της Ισμήνης. Από τη στιγμή που η Αντιγόνη έχει επιλέξει τις ηθι-

κές αρχές που εκείνη θέλει να υπηρετήσει, σίγουρα πιστεύει ότι η απόφασή της είναι η σωστή και νιώθει και ψυχικά ισορροπημένη και καλά με τη συνείδησή της.

10. Θεατρική οικονομία - Προοικονομία ή τεχνική οικονομία - Σκηνική οικονομία : Ποια είναι η σημασία των όρων αυτών στην αρχαία τραγωδία;

Απάντηση: Η «**θεατρική οικονομία**» (της οποίας συνηθέστερες μορφές της είναι: *Η προοικονομία ή τεχνική οικονομία και η σκηνική οικονομία*) είναι ένα από τα ειδικότερα στοιχεία της «**Γενικής μορφής ή Σύνθεσης**» ενός έργου Τέχνης.

→ { Τα άλλα είναι : η **πλοκή** (= δέση και λύση του μύθου), η **αρχιτεκτονική ή τεχνική διάρθρωση** (= το σχέδιο και η πορεία του έργου, η δομή, η οργανική σύνδεση, η διάταξη, η ενότητα, κλπ.) και η **κλιμάκωση** (= το ποιητικό έργο σιγά-σιγά μορφοποιείται και πλάθεται μπροστά στα μάτια των αναγνωστών-ακροατών - θεατών)}.←

- Με τον όρο «**θεατρική οικονομία**» εννοούμε έναν τεχνικό τρόπο που δείχνει την ορθή και σκόπιμη διάταξη των μερών του έργου, των μερικότερων ή γενικότερων στοιχείων περιεχομένου και σπανιότερα της μορφής. Η **οικονομία** είναι απαραίτητο στοιχείο της ενότητας. Δεν υπάρχει οικονομία σε ένα έργο ή είναι κακή, όταν μέρη του μπορεί να αφαιρεθούν ή να τροποποιηθούν ή και να μετατεθούν σε άλλα σημεία ή και να προστεθούν νέα. Συνηθέστερη μορφή θεατρικής οικονομίας είναι η «**τεχνική οικονομία**», που τη συναντούμε στον **Όμηρο** ή η «**προοικονομία**» που τη συναντούμε στην αρχαία τραγωδία. Μια άλλη μορφή θεατρικής οικονομίας είναι και η «**σκηνική οικονομία**».

- Με τον όρο «**προοικονομία**» στην τραγωδία εννοούμε την **έντεχνη προετοιμασία** των θεατών για ό,τι πρόκειται να ακολουθήσει. Οι θεατές δηλαδή περιμένουν πράγματα που θα γίνουν αργότερα. Μια τέτοια περίπτωση είναι και η «**προοικονομία σκηνών**». «**Προοικονομία σκηνών**» είναι η συστηματική προετοιμασία σκηνών που πρόκειται να ακολουθήσουν, έτσι ώστε τίποτε να μην είναι άσχετο και ασύνδετο οργανικά. (π.χ. Βλ. «**Οιδίπους τύραννος**» του Σοφοκλή, στίχ. 124-125 : «σύν άργύρω έπράσσει' ένθέδε»: Εδώ προοικονομείται μια από τις κορυφαίες σκηνές του έργου, που θα είναι η σύγκρουση του Οιδίποδα με τον Κρέοντα. Αυτό το άριστο «κάποιος από εδώ έδωσε χρήματα για να γίνει το έγκλημα, θα αποδοθεί στο πρόσωπο του Κρέοντα»). Η **προοικονομία** των σκηνών στην αρχαία ελληνική τραγωδία είναι παλιά τεχνική. Παρατηρείται και στους τρεις μεγάλους τραγικούς ποιητές. Πρόκειται για μια τεχνική που κληρονομήθηκε από τον **Όμηρο**.

Ειδικότερα :

- **α)** Οικονομούνται τα πρόσωπα, τα περιστατικά και τα επεισόδια, για να γίνει άρτια και ενδιαφέρουσα η πλοκή γύρω από ένα κέντρο.
- **β)** Παρεμβάλλονται σκόπιμα λόγοι, σκηνές, επεισόδια, πρόσωπα.
- **γ)** Σκόπιμα λέγεται ή αποσιωπάται κάτι.
- **δ)** Δίνεται σκόπιμη επιβράδυνση της λύσης.
- **ε)** Προοικονομείται και προετοιμάζεται κάτι μεθοδικά. (βλ. νύξεις, προρρήσεις, προφητείες, προοιωνισμοί, κλπ.)

Συνηθέστερη μορφή «προοικονομίας» (προετοιμασίας) είναι η «προδήλωση» (άλλες μορφές είναι : προαναφώνηση, προανακεφαλαίωση, πρόβλεψη, κλπ.). Έτσι έχουμε προδήλωση της άποψης ενός προσώπου, προδήλωση του προσώπου που θα εισέλθει, προδήλωση εκείνου που θα γίνει σε λίγο ή που θα ακολουθήσει αργότερα, προδήλωση του αποτελέσματος. Γενικά ο ποιητής με την «προοικονομία» προετοιμάζει τον ακροατή-θεατή εκτενέστερα για πράγματα που θα παίξουν ένα δύσκολο και αποφασιστικό ρόλο μέσα στο έργο. Αν και γίνεται αυτή η προετοιμασία, όμως το στοιχείο της έκπληξης δε χάνεται, αλλά αναδύεται, προκύπτει μέσα από την αναμονή των θεατών να συμβεί κάτι, τη διάψευση των προσδοκιών αυτών σε μια δεδομένη στιγμή του δράματος και την πραγμάτωσή τους με έναν εντελώς μη αναμενόμενο τρόπο, που ικανοποιεί ή ξεπερνά τη φαντασία τους.

Την παραπάνω τεχνική, δηλ. την προοικονομία σκηνών, τη χειρίστηκε με τον πιο θαυμάσιο τρόπο και ο Σοφοκλής. Στενά συνδεδεμένη με την τεχνική αυτή είναι και η δικαιολόγηση της παρουσίας και της εμφάνισης των προσώπων. Δε γίνεται τίποτε χωρίς επαρκή εξήγηση. Έτσι και στην «Αντιγόνη» ο ποιητής παρουσιάζει τα πρόσωπα με επαρκή εξήγηση.

Συγκεκριμένα :

- **α)** η Αντιγόνη παρουσιάζεται εξαιτίας του κηρύγματος του Κρέοντα,
- **β)** η Ισμήνη εμφανίζεται μετά από πρόσκληση της Αντιγόνης,
- **γ)** η παρουσία του Κρέοντα προετοιμάζεται από την Αντιγόνη και
- **δ)** ο χορός παρουσιάζεται επάνω στη σκηνή μετά από την πρόσκληση του Κρέοντα (βλ. Αντιγόνη, στίχ. 159 - 161). Σε άλλες περιπτώσεις ο χορός εμφανίζεται αυτόκλητος.

- Μια άλλη μορφή θεατρικής οικονομίας είναι η «σκηνική οικονομία». Σύμφωνα μ' αυτή όλα τα πρόσωπα του έργου (η-

θοποιοί - χορός) μπαίνουν , βγαίνουν και γενικότερα κινούνται πάνω στη σκηνή **«κατά το εϊκός και το αναγκαίον»**, όπως λέει ο Αριστοτέλης στην **«Ποιητική»** του, δηλ. έτσι ώστε κάθε κίνησή τους (είσοδος, έξοδος, οργή, λύπη, χαρά κλπ.) να είναι λογικά και ψυχολογικά δικαιολογημένα, πιθανοφανής και αναγκαίο επακολούθημα των όσων προηγήθηκαν.

11. Ποια στοιχεία «προοικονομίας» θα μπορούσε κανείς να επισημάνει στον Πρόλογο της «Αντιγόνης»;

Απάντηση :

- **α)** Στους στίχους **33-34**: Η **Αντιγόνη** τονίζει πιο μπροστά ότι η **απαγόρευση** της **ταφής** κυκλοφορεί σαν φήμη και στους στίχους αυτούς **προοικονομείται** η **είσοδος** του **Κρέοντα** στη σκηνή, για να διακηρύξει ο ίδιος την απόφασή του σχετικά με το νεκρό **Πολυνείκη**, καθώς και την **τιμωρία** που θα επιβληθεί σ' όποιον τολμήσει να αψηφήσει τη θέλησή του.

- **β)** Στο στίχο **36**: Στο στίχο αυτό αναφέρεται η **ποινή** του **δράστη** **«φόνον δημόλευτον έν πόλει»**. Εδώ έχουμε μια **προοικονομία** που δεν επαληθεύεται στο ακέραιο, γιατί η **Αντιγόνη** που παραβαίνει τη διαταγή τιμωρείται μεν από τον **Κρέοντα**, αλλά η **τιμωρία** που πρόκειται να της επιβληθεί **δεν** είναι **θάνατος** με **δημόσιο λιθοβολισμό**.

- **γ)** Στους στίχους **45-46**, **71-72**, **80-81** και **91**: Οι στίχοι αυτοί διαβεβαιώνουν τους θεατές ότι η **Αντιγόνη** σταθερά και αμετάκλητα θα πραγματοποιήσει το σχέδιο της ταφής του **Πολυνείκη** και **προοικονομούν** τη **δραματική** σύγκρουση ανάμεσα στην **Αντιγόνη** και τον **Κρέοντα**. Η αναμενόμενη αυτή σύγκρουση, βασική αιτία της πλοκής του έργου, εξάπτει τη φαντασία και την αγωνία των θεατών.

- **δ)** Στους στίχους **69-70** : Εδώ η **Αντιγόνη** αρνείται τη **σύμπραξη** της **Ισμήνης** μετά τη **σύγκρουσή** τους, **προοικονομούν** τη **δεύτερη** και πιο **συνταρακτική** σύγκρουση ανάμεσα στις **αδελφές**, όπου η **Αντιγόνη** απορρίπτει με σκληρότητα και ειρωνεία τη συγκινητική προθυμία της **Ισμήνης** να θεωρηθεί και αυτή συνένοχη και συνυπεύθυνη στο έργο της ταφής του **Πολυνείκη**.

- **ε)** Στους στίχους **86-87** : Εδώ η **Αντιγόνη** προτρέπει την αδελφή της να διαλαλήσει σ' όλους τα σχέδιά της. **Προοικονομείται** η **σκηνή** όπου η **Αντιγόνη** απαθής και αγέρωχη αφήνεται στα χέρια των φυλάκων και ομολογεί ύστερα με θαυμαστό θάρρος την πράξη της.

- **στ)** Στους στίχους **67** (*τοῖς ἐν τέλει βεβῶσι πείσομαι*), **79** (*βία πολιτῶν δρ[αν ἔφυν ἀμήχανος*) και σε άλλους στίχους όπου η **Ισμήνη** αρνείται να **συνεργαστεί** με την **Αντιγόνη** στα σχέδιά της για την ταφή του **Πολυνείκη** και έτσι δίνεται η **πρώτη εγκατάλειψη** - **μοναξιά** της **Αντιγόνης** και **προοικονομείται** η επερχόμενη **απομόνωσή** της από όλους.